

Психологія

НАУКОВІ ПРАЦІ МАУП

МІЖРЕГІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ

НАУКОВІ ПРАЦІ МАУП

Засновано у 2001 р.

Випуск 12

ПСИХОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ СУЧАСНОЇ МОЛОДІ

Київ 2003

УДК 159.9:316.6
ББК 65.9(4УКР)29-2я43
М43

Редакційна колегія

Головатий М. Ф., д-р політ. наук, проф. — головний редактор
Гайченко В. А., д-р біол. наук, проф. — заступник головного редактора
Корінний М. М., канд. іст. наук, доц. — відповідальний редактор
Марусєва О. А. — відповідальний секретар

Економічні науки

Захожай В. Б., д-р екон. наук, проф., *Федоренко В. Г.*, д-р екон. наук, проф., *Титова Н. А.*, д-р екон. наук, проф., *Куценко В. І.*, д-р екон. наук, проф., *Осокіна В. В.*, канд. екон. наук, проф., *Онищенко В. П.*, д-р екон. наук, проф.

Психологічні науки

Максименко С. Д., д-р психол. наук, проф., акад. АПН, *Балл Г. А.*, д-р психол. наук, проф., *Ложкін Г. В.*, д-р психол. наук, проф., *Коломінський Н. Л.*, д-р психол. наук, проф., *Чуприков А. П.*, д-р мед. наук, проф., *Бурлачук Л. Ф.*, д-р психол. наук, проф., чл.-кор. АПН

Соціологічні науки

Судаков В. І., д-р соціол. наук, проф., *Ручка А. О.*, д-р філос. наук, проф., *Шкляр Л. Є.*, д-р політ. наук, проф., *Пилипенко В. Є.*, д-р соціол. наук, проф., *Танченко В. В.*, д-р філос. наук, проф.

Політичні науки

Бабкіна О. В., д-р політ. наук, проф., *Бебик В. М.*, д-р політ. наук, проф., *Горбатенко В. П.*, д-р політ. наук, проф., *Храмов В. О.*, д-р політ. наук, проф., *Шуба О. В.*, д-р політ. наук, проф.

Юридичні науки

Мироненко Н. М., д-р юрид. наук, проф., *Марчук В. М.*, д-р юрид. наук, проф., *Скрипнюк О. В.*, д-р юрид. наук, проф., *Калюжний Р. А.*, д-р юрид. наук, проф., *Бабкін В. Д.*, д-р юрид. наук, проф.

Менеджмент

Федулова Л. І., д-р екон. наук, проф., *Гаєвський Б. А.*, д-р філос. наук, проф., *Дахно І. І.*, д-р екон. наук, проф., *Дмитренко Г. А.*, д-р екон. наук, проф., *Воротіна Л. І.*, д-р екон. наук, проф.

Рекомендовано Вченою радою Міжрегіональної Академії управління персоналом (протокол № 6 від 03.07.03)

Міжрегіональна Академія управління персоналом.

М43 Наукові праці МАУП / Редкол.: М. Ф. Головатий (голов. ред.) та ін. — К.: МАУП, 2001. — ISBN 966-608-120-2

Вип. 12: Психологічні проблеми сучасної молоді. — 2003. — 165 с. — Бібліогр. в кінці ст.
ISBN 966-608-388-4

Розглядаються актуальні психологічні проблеми соціалізації та професійного становлення молоді. Висвітлюються психологічні проблеми девіантної поведінки молоді, а також проблеми культури і міжособистісних взаємин в юнацькому віці.

Для керівників, психологів, педагогів, студентів, а також усіх, кого цікавлять питання формування і розвитку молодого покоління.

Збірник "Наукові праці МАУП" зареєстровано Державним комітетом інформаційної політики, телебачення та радіомовлення України (свідоцтво від 11.04.02 за № 6048, серія КВ) як наукове видання, у якому висвітлюються результати новітніх наукових досліджень в галузях економіки, менеджменту, політології, соціології, психології, права, матеріалів наукових конференцій.

ББК 65.9(4УКР)29-2я43

ISBN 966-608-120-2
ISBN 966-608-388-4

© Міжрегіональна Академія
управління персоналом (МАУП), 2003

ЗМІСТ

Розділ 1

ПСИХОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ СОЦІАЛІЗАЦІЇ ТА ПРОФЕСІЙНОГО СТАНОВЛЕННЯ МОЛОДІ

О. В. Онуфрієва

Самопрезентація творчого потенціалу молоді 5

Д. Л. Соколовська

Толерантність і самооцінка
студентської молоді 8

С. А. Галушко

Актуальные психологические проблемы
молодых сотрудников силовых структур 12

О. Ю. Попова

Актуальні проблеми соціалізації дівчат 16

О. В. Блінова

Тривожність як прояв суперечностей
Я-концепції студентської молоді 19

Я. Ю. Колоколова

К вопросу об изучении мотивации спортивной
деятельности у молодежи 21

Р. В. Тарасюк

Психологія формування особистої кар'єри
як запорука успішного керівництва 23

О. М. Грінцова

Психологічні особливості вибору професії
студентів подвійних спеціальностей
з практичною психологією 25

С. І. Самаріна

Професійно-психологічна
підготовка вчителя музики 27

А. В. Краснощек

Особенности развития морального сознания
личности в юношеском возрасте 29

Т. В. Лалименко

Особенности развития самосознания
личности в юношеском возрасте 32

Н. В. Херсонцев

Формування громадянської позиції
старшокласників (психологічний аспект) 34

Ю. В. Чуманова, С. В. Яремчук

Психологічні особливості дослідження
"Я-образу" майбутніх педагогів 37

А. М. Горкавчук

Підвищення психологічної привабливості
особистості в очах роботодавця 40

И. Жинжа

Особенности мотивов социального поведения
студентов 43

К. С. Маркин

Влияние мотивации на результаты
деятельности студентов как проблема
современной молодежи и современного
образования 46

О. О. Калініна, Л. П. Добровольська

Фаховий відбір як початковий етап професійного
становлення майбутнього педагога 48

И. Ю. Кучерова, Н. А. Козина

Особенности личности студенток-психологов 51

О. В. Жабко

Довіра в сучасному суспільстві як один
з аспектів соціалізації молоді людини 54

О. И. Балдина

Психологические проблемы профессионального
становления молодежи 56

М. В. Баров

Дослідження сучасних проблем
студентської молоді 60

Н. В. Лихошвед

Деякі аспекти розвитку особистості
в юнацькому віці 62

В. М. Сахно

Підготовка майбутнього вчителя-класовода
як умова соціалізації особистості 63

Розділ 2

ПСИХОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ ДЕВІАНТНОЇ ПОВЕДІНКИ МОЛОДІ

Е. А. Лаврентьева

Психологическая помощь подросткам
с девиантным поведением 65

Е. С. Цыганкова

Проблемы формирования психофизиологических
состояний несовершеннолетних женщин
в пенитенциарной системе 72

В. І. Крижанівська Особливості профілактики адиктивної поведінки підлітків у роботі психологів-волонтерів	75	Д. М. Співак Вплив засобів масової інформації на особистісний розвиток підлітків	122
П. П. Секов Служил, сынок, как дед служил.....	77	А. В. Тарасов Вплив засобів масової інформації на формування свідомості в юнацькому віці	124
Р. І. Шигабетдінов Молодь у пенітенціарній системі	80	З. Ергашова Восприятие дружбы в ранней юности	126
В. М. Давиденко Основні психологічні фактори, що впливають на виникнення у молоді потягу до алкоголю	82	С. Толмачева Любовь как социально-психологический аспект человеческих взаимоотношений	129
Л. Н. Калинина Преступность несовершеннолетних как вид девиантного поведения	85	Е. М. Олиевская Роль социальных норм в поло-ролевом становлении личности	132
Т. Б. Величко Психологічні проблеми девіантної поведінки молоді	88	І. В. Середенко Психологічний вплив реклами на споживачів	135
Ю. А. Фесенко Особливості проявів неврозів у підлітків	90	О. В. Ливеринова Социально-психологические проблемы современной молодежи: молодежные движения и организации	137
О. А. Красноярская Потеря работы как одна из причин отклонений в поведении	94	О. В. Панасюк Роль сімейного спілкування в соціалізації особистості юнацького віку	141
В. М. Котеленець Асоціальна поведінка в ранній юності: причини, наслідки, профілактика	96	А. В. Рымаренко Направленность личности студентов и особенности социально-психологического климата студенческой группы	143
Г. Ю. Парходько Психологічні проблеми девіантної поведінки	100	О. С. Брайко Особенности восприятия фразеологизмов мужчинами и женщинами 17–18 лет	145
К. В. Чернокур Особенности корреляции аноргазмии и психорисуна	103	О. В. Егошина Роль межличностных отношений в студенческой группе	147
С. В. Шульга Шляхи профілактики тютюнопаління серед учнівської молоді	106	Ю. В. Хархели Особенности психологического противостояния вербальной манипуляции	150
О. Н. Воскобойник Психологические проблемы в девиантном поведении подростков	109	З. Й. Марценюк Динаміка уявлень студентської молоді про майбутню сім'ю	152
Розділ 3 ПРОБЛЕМИ КУЛЬТУРИ ТА МІЖОСОБИСТІСНИХ ВЗАЄМИН В ЮНАЦЬКОМУ ВІЦІ	114	М. Ю. Алексеева Любовь как синтез чувства, творчества и отношений	154
А. І. Павлюк Молодь і сучасна культура: психологічні проблеми	114	В. А. Марчук Щодо проблеми самотності в юнацькому віці	157
М. В. Мазур Міжособистісні стосунки в юнацькому віці: дружба, любов	117	В. С. Калугер Щодо питання рефлексії соціокультурної динаміки студентської молоді	158
О. О. Халік Особливості профілактичної роботи в молодіжному середовищі	119	О. В. Чура К вопросу о дружбе в юношеском возрасте	160
		Л. В. Штачихина Психологические особенности формирования чувства дружбы в возрасте 16–17 лет	163

ПСИХОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ СОЦІАЛІЗАЦІЇ ТА ПРОФЕСІЙНОГО СТАНОВЛЕННЯ МОЛОДІ

УДК 159.9:316.6

О. В. ОНУФРІЄВА, аспірант

(Київський національний університет імені Тараса Шевченка)

САМОПРЕЗЕНТАЦІЯ ТВОРЧОГО ПОТЕНЦІАЛУ МОЛОДІ

Наукові праці МАУП, 2003, вип. 12, с. 5–7

Розглядаються питання формування творчого потенціалу молоді. Підкреслюється значущість творчості як важливої властивості особистості. Наголошується на необхідності розкриття творчих потенцій підлітків, визначальну роль в якому відіграють школа і суспільство загалом, які повинні створити такі умови і форми впливу, котрі дозволять привести закладені в кожній людині творчі задатки в активний, дійовий стан та розвивати їх.

Самопрезентація творчого потенціалу особистості відбувається через реалізацію її потреби в самовираженні, самореалізації в різних сферах життєдіяльності. Творчість — важлива атрибутивна властивість людини, показник її цивілізованості і соціальної активності, дійсне багатство особистості і суспільства. Перш за все творчість дозволяє людині самоствердитися у “статусі” особистості, “самовиповнитися” і самореалізуватися, відчувати всю повноту, динамізм життя, вийти за межі своєї буденності, бути задоволеною і щасливою.

Розкриття творчих потенцій особистості у процесі її життєтворчості відбувається на різних вікових етапах в тому чи іншому середовищі.

Протягом особистісного шляху розвитку кожна людина прагне реалізуватися, розкрити творчі

здібності, творчий потенціал. Успіх реалізації творчого потенціалу особистості залежить в першу чергу від ступеня зрілості суспільства, його здатності створювати належні умови, які б сприяли саморозкриттю, підтримували особистість, наразті, розуміли її. Розуміння і підтримка творчої особистості дуже важливі. Саме люди з творчими здібностями іноді вже з самого дитинства потрапляють в конфліктні ситуації. Так, дитина, яка чимось виділяється із середовища своїх шкільних товаришів, часто викликає їх недоброзичливість. Питання, які вона ставить, оригінальність мислення, наявність власної думки формують негативне ставлення до неї. Відбувається це тому, що переважаючий в системі навчання інформативний метод, репродуктивна у своїй основі сциєнтистська свідомість, яка

виникає у вирі науково-технічної інформації, диктують людині необхідність пристосування, виробляють стереотипи, сприяють "інерції розуму". Людина всупереч власній волі змушена пристосовуватися до більш складної багатоманітності виробничої і суспільної діяльності, від чого вся її діяльність стає іноді "заорганізованою", звужується поле творчої діяльності, де вона могла б самореалізуватися, "самовиповнитися". У цьому полягає біда і нашої школи, і всього життя, оскільки зміни відбуваються дуже повільно. Тому завдання як школи, так і суспільства полягає в тому, щоб створити такі умови і виробити такі форми впливу, завдяки яким можливо було б привести закладений в кожній людині творчий потенціал в активний, дійовий стан і розвивати його.

Що раніше творча особистість відчує свої сили, отримає підтримку і увагу з боку оточуючих людей, то ефективнішою буде її віддача. Саме у шкільному середовищі слід виявляти здібних дітей, заохочувати їх до творчості. Таке завдання особливо актуальне в наш час, коли суспільство переживає часи нестабільності, і йому конче потрібні енергійні, активні, творчі люди. Темпи розвитку науки неможливо нарощувати тільки шляхом збільшення кількості людей, що займаються творчим пошуком. Треба постійно нарощувати творчий потенціал, а для цього необхідно цілеспрямовано формувати, виховувати творче ставлення до праці і взагалі до своєї особистості, стимулювати процес життєтворчості. Ще у шкільному віці необхідно створювати сприятливу мотивацію творчої діяльності, а для цього суспільство повинно знаходити і матеріальні можливості, які б стимулювали успішний хід творчого процесу. Підтримка творчості саме підростаючого покоління повинна стати важливою складовою політики нашої держави. Найбільша частка творчих особистостей, за даними вчених, припадає саме на шкільний вік. Наприклад, американські вчені стверджують, що серед 6-річних було виявлено 37 % творчих особистостей, 7-річних — 17, а серед дорослих — 2 % [1, 393]. На жаль, у вітчизняних школах недостатньо уваги приділяється процесу навчання творчому мисленню, виявленню дітей з творчими здібностями. Ця проблема пов'язана з діагностуванням і прогнозуванням творчих здібностей та якостей, розвитком психологічної готовності до життєдіяльності в нових соціальних умовах.

Існують більш-менш вдалі спроби наукового визначення особистісних рис, які сприяють творчості. Встановлено, що великий вплив на творчість справляють здібності помічати та формулювати

альтернативи, проявляти фантазію, вміння ставити запитання, уникати спрощених формулювань.

Творчу особистість характеризують активний інтерес до проблеми, що вивчається, незалежна інтравертна позиція, готовність боротися з усіма перешкодами. Звідси — готовність йти на ризик, який гарантує творчий успіх. Високотворчі особистості, як правило, виявляють підвищений інтерес до складних, нових проблем. Їх більше приваблюють такі ситуації, які вимагають оригінальних рішень, ніж ті, які дозволяють діяти звичним способом. Так, в "тест творчості" Дж. П. Гілфорд включив перевірку таких інтелектуальних якостей: гнучкість мислення, оригінальність, вміння проблемно підходити до дійсності, здатності доводити рішення того чи іншого завдання до кінця [2, 12–14].

Творча особистість часто потрапляє в ізоляцію, "не вписується" в нову ситуацію, не знаходить розуміння з боку оточуючих людей. Це може провокувати стресові ситуації, навіть внутрішньоособистісний конфлікт. Вирішуючи проблему конструктивної адаптації підлітків до нових соціальних умов, психологи радять звертатися до численних методик, які виявляють необхідні навички, певні особистісні властивості, характеристики, що сприяють осмисленню соціальних реалій життя людини [3, 156–168].

Відомо, що продуктивна самореалізація людини, її ефективна самопрезентація в конкретній сфері праці досягається в разі наявності необхідних умов. З одного боку, це комфортні умови для розкриття творчого потенціалу, а з іншого — активізація, розвиток усіх компонентів творчого потенціалу особистості та її продуктивна самореалізація в соціально-ціннісній життєдіяльності. Успішність самопрезентації особистості у професійній діяльності залежить передусім від її компетентності, тобто від умінь досконало володіти прийомами та продуктивними технологіями, реалізації функціональних обов'язків. Компетентність характеризується також наявністю комплексу знань, умінь, навичок, мотивації досягнення, саморегуляції, особистісної ініціативи, професійної комунікабельності. Досягнення професійної компетентності проходить через певні етапи, рубежі. Ці рубежі характеризуються такими рівнями професіоналізму, як здатність успішно виконувати професійну діяльність, підготовленість до стабільної продуктивної праці, професійна майстерність в реалізації функцій та обов'язків, творче опанування інноваційного стилю професійної діяльності. Таким чином, слід підкреслити, що професійна компетентність є основним компонентом кожного виду професійної діяльності, умовою реалізації її творчого потенціалу.

Осмислення психологічних реалій життя людини є досить складною проблемою, це своєрідний творчий процес, який не вичерпується якимось одним елементом, але існує як синтез пізнавальної, емоційної і вольової сфери людської свідомості, і тісно пов'язаний з властивостями особистості (характером, здібностями, зацікавленістю та ін.). Політ фантазії, яка є складовою творчого процесу, забезпечується знаннями, підкріплюється здібностями і цілеспрямованістю, супроводжується емоційним станом. Уся сукупність компонентів психічної активності сприяє створенню різноманітних цінностей в усіх сферах людської діяльності.

Як складше психічне утворення творчий процес має певні етапи:

- зародження ідеї, реалізація її у творчому акті;
- концентрація, накопичення знань, які прямо або опосередковано стосуються цієї проблеми;
- свідомі і несвідомі роботи над матеріалами і поєднання, вибір варіантів.

Підготовленість до стабільної творчої праці спирається на творчу активність свідомості, яка є спрямованою на пізнання та перетворення світу. Вона починається з активної винахідливості та цілеспрямованості сприйняття, а далі бажане майбутнє моделюється у вигляді певного завдання, а також програми дій, спрямованих на подолання зовнішніх перешкод і боротьби за потрібний результат. Стимулювання творчої активності свідомості

треба починати з раннього дитинства, а у шкільному віці закріплювати як активну позицію в навчанні. А це можливо тоді, коли активна позиція в навчанні перетворюється на особистісно значущу подію і не зводиться лише до засвоєння готових правил і визначень, а стає справжнім процесом здобуття знань, де учень разом з учителем стають творцями тих подій, до яких вони включені і які власноруч будують. Для цього необхідно, щоб навчання відбувалося як процес постановки та вирішення творчих завдань. Проблематичність предмета і пошук можливих методів його розкриття перетворюють навчання в особливий творчий процес, у результаті якого відбувається набуття знань, формування творчого потенціалу особистості. Але слід пам'ятати, що набуття знань повинно йти разом з формуванням творчої особистості загалом, а не тільки з розвитком її творчих здібностей.

Література

1. Моняченко Т. Г. Пошук шляхів самореалізації творчої особистості // Гімназія на зламі століть. — К.: ВПЦ "Літопис—XX", 1999.
2. Матейко А. Условия творческого труда. — М., 1970.
3. Рабочая книга практического психолога: Технология эффективной профессиональной деятельности. — М., 1996.

*Д. Л. СОКОЛОВСЬКА, студентка IV курсу
(Міжрегіональна Академія управління персоналом, м. Київ)*

ТОЛЕРАНТНІСТЬ І САМООЦІНКА СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ

Наукові праці МАУП, 2003, вип. 12, с. 8–11

В історії людства нетерпимість завжди призводила до виникнення війн, релігійних переслідувань та ідеологічного протистояння. Як вирішувати за таких ситуацій конфлікт і знаходити спільну мову? Допомогти в цьому може взаємна толерантність. Нині це питання стає одним з найважливіших. Що ж таке толерантність?

Психологічний зміст поняття “толерантність”

Згідно з визначенням у Декларації принципів толерантності (підписана 16 листопада 1995 р. в Парижі 185 державами — членами ЮНЕСКО), толерантність — це “повага, прийняття та правильне розуміння багатоманіття культур нашого світу, наших форм самовираження та засобів вираження людської індивідуальності”.

Проте розуміння толерантності неоднозначно, воно залежить від історичного досвіду народів. Наприклад, в англійській мові відповідно до Оксфордського словника толерантність тлумачиться як “готовність і здатність без протесту сприймати особистість чи річ”, у французькій — “повага свободи іншого, його образу мислення, поведінки, політичних і релігійних поглядів”, в арабській — “прощення, поблажливість, м’якість, співчуття, терпимість, вибачливість... розположеність до інших”, у персидській — “терпимість, готовність до примирення”, в китайській бути толерантним означає “дозволяти, допускати, проявляти великодушність стосовно інших”.

В українській мові, як і в російській, існують два слова з подібним значенням — толерантність та терпимість. Зазвичай термін “толерантність” використовується у медицині та в гуманітарних науках і означає “відсутність чи послаблення реагування на який-небудь несприятливий фактор внаслідок зниження чуттєвості до його дії” та “повна чи часткова відсутність імунологічної реактивності організму”.

У Новітньому словнику іноземних слів та висловів [2] толерантність визначається як “терпи-

мість до чужої думки, вірувань, ідей та поведінки”, у Філософському енциклопедичному словнику [9] толерантність визначається як “терпимість до іншого роду поглядів” і є “ознакою впевненості в собі та усвідомлення надійності власних позицій, ознакою відкритої для всіх ідейної течії, що не боїться порівняння з іншою точкою зору та не уникає духовної конкуренції”. У філософському тлумаченні толерантності таке пояснення свідчить про активну позицію особистості в таких процесах:

- пізнання і прийняття свого “Я” (позицій, поглядів, світоглядів) та позиції іншого (гностичний рівень);
- визначення тактики поведінки та діалогу з іншими (конструктивний рівень);
- взаємодія з іншими при абсолютній автоматизації (бути з іншими та зберігати своє “Я”) (діяльнісний рівень);
- аналіз результатів взаємодії (аналітико-результативний рівень).

Таким чином, поняття толерантності хоч і отожднюється більшістю джерел з терпимістю, має дієвішу спрямованість. Толерантність — не пасивне, штучне підкорення думкам, поглядам та діям інших; не покірنا терпимість, а активна моральна позиція та психологічна готовність до неї заради розуміння між різними людьми, соціальними групами, етносами, заради позитивної взаємодії людей різного культурного, релігійного або соціального середовища.

У науковій літературі толерантність розглядається насамперед як повага та визнання рівності, відмова від домінування та насильства, визнання багатовимірності людської культури, норм, вірувань та відмова від зведення цього різноманіття до одноманітності чи до переваги якоїсь однієї точки зору. Толерантність людини впливає на можливість та адекватність спілкування, можливість багатогранно сприймати нове. Вона передбачає готовність людини сприймати інших такими, яки-

ми вони є, та взаємодіяти з ними на основі згоди. Толерантність не повинна зводитися до індиферентності, конформізму, ущемлення власних інтересів. Передусім це взаємність й активна позиція всіх зацікавлених сторін.

Визначення поняття толерантності студентською молоддю

З метою дослідження того, як студентська молодь розуміє поняття “толерантність”, було опитано 50 студентів I–IV курсів різних факультетів. Відповіді респондентів розподілилися так:

- терпимість та поступливість, спокійне ставлення до різноманітних проявів інших людей — 35,29 %;
- сприйняття інших людей такими, якими вони є, без прагнення змінити їх, а також думки та точки зору, що не збігаються із власною — 25 %;
- повага, співпраця, культура спілкування — 14,11 %;
- співчуття, доброзичливість, лояльність, розуміння, вміння поставити себе на місце іншого — 9,41 %;
- здатність організму переносити несприятливі фактори впливу зовнішнього середовища — 1,17 %;
- не знаю — 5,88 %.

Отже, загалом студентська молодь неоднозначно і широко тлумачить поняття “толерантність”.

А від чого залежить толерантність? Що впливає на її формування? Якщо людина більш позитивно ставиться сама до себе, чи стає вона толерантнішою, терпимішою до інших? Якщо в людини висока самооцінка, чи не є вона більш толерантною до інших? Може, що позитивніше людина здатна себе оцінювати, ставитися до самої себе, то вона толерантніша?

Розглянемо тепер, що таке самооцінка.

Самооцінка — це оцінка особистістю самої себе, розуміння своїх можливостей, якостей та свого місця серед інших людей. Вона є частиною особистості і регулює поведінку. Від самооцінки залежать критичність та вимогливість людини до самої себе, її ставлення до успіхів і невдач, взаємовідносин з оточуючими. Самооцінка встановлюється за рахунок зовнішніх впливів: “Вона — гарна людина, а він — старанний учень” та на основі порівняння себе з іншими: “Я роблю щось не так вдало, як Алтон, але краще, ніж Іра”. Тим самим самооцінка впливає на ефективність діяльності та подальший розвиток особистості.

Дуже важлива для людини адекватно висока самооцінка, оскільки занижена самооцінка не дає особистості розкрити свій потенціал, використати свої можливості, а завищена самооцінка спри-

чиняє недооцінювання інших людей, їх можливостей та результатів їхньої діяльності.

Стосовно поділу самооцінки на рівні серед учених немає одностайної думки. Дехто виділяє в самооцінці низький, середній та високий рівні; інші — занижений, адекватно низький, середній, адекватно високий, завищений.

Зв'язок толерантності та самооцінки

Існує гіпотеза щодо тісного зв'язку між рівнем толерантності людини та рівнем її самооцінки: що вища самооцінка людини, то вищий рівень її толерантності.

Дослідження проводилося на виборці з 40 студентів МАУП I – IV курсів таких спеціальностей, як практична психологія, соціологія та PR, менеджмент зовнішньо-економічної діяльності, комерційне і трудове право.

Учасникам дослідження було запропоновано оцінити за десятибальною шкалою такі власні якості, як терпимість, доброта, доброзичливість, співчуття (модифікований варіант методики самооцінки Дембо–Рубінштейна див. у дод. 1), та відповісти на запитання опитувальника щодо толерантності (див. дод. 2).

Згідно з кількістю параметрів самооцінки в основній гіпотезі були виділені:

- гіпотеза “а”: що вища в людини самооцінка за параметром “терпимість”, то вищий рівень її толерантності;
- гіпотеза “б”: що вища в людини самооцінка за параметром “доброзичливість”, то вищий рівень її толерантності;
- гіпотеза “с”: що вища в людини самооцінка за параметром “співчуття”, то вищий рівень її толерантності;
- гіпотеза “д”: що вища в людини самооцінка за параметром “доброта”, то вищий рівень її толерантності.

За методом рангової кореляції Спірмена було встановлено, що кореляційний зв'язок між рівнем толерантності та рівнем самооцінки за параметром “терпимість” становить 0,74 з $p=0,01$, що є підтвердженням нашої гіпотези “а”. Тобто, справді, люди, які вважають себе більш терпимими, є й більш толерантними. Між параметрами “доброзичливість”, “співчуття”, “доброта” та рівнем толерантності зв'язку не виявлено.

Висновки

Отже, в нашому дослідженні підтвердилось припущення, що люди, які вважають себе терпимими, справді мають високий рівень толерантності. Відсутність зв'язку між толерантністю та доб-

розичливістю, співчуттям, добротою може бути викликана не тільки тим, що реально між цими ознаками немає зв'язку, а недостатньою об'єктивністю учасників дослідження в оцінюванні самих себе.

Необхідні подальші дослідження, щоб встановити рівень впливу на толерантність високої адек-

ватної самооцінки та завищеної неадекватної, а також виявити соціальні чинники, що вплинули на отримані результати дослідження, і дослідити, чи існує зв'язок між обраним фахом навчання, толерантністю та рівнем адекватності самооцінки.

Додаток 1

Оцените свои качества по десятибалльной шкале

Балл	Качество			
	Доброта	Сочувствие	Дружелюбие	Терпимость
1				
2				
...				
10				

Додаток 2

Перед Вами утверждения, противоположные друг другу. Оцените степень своего согласия с утверждениями по пятибалльной шкале: 5 — всегда, 4 — почти всегда, 3 — иногда, 2 — очень редко, 1 — никогда. В сумме на оба утверждения должно быть пять баллов, т. е. баллы в ответах могут распределяться следующим образом: 0 и 5, 1 и 4, 2 и 3, 2,5 и 2,5.

1. Я терпимо отношусь к недостаткам близких мне людей		1. Я нетерпим к недостаткам близких мне людей	
2. Я не хочу, чтобы мои собеседники во всем соглашались со мной		2. Предпочитаю, чтобы мои собеседники придерживались моих взглядов	
3. Меня не раздражает толпа		3. Меня раздражает толпа	
4. Я спокойно воспринимаю, когда кто-то входит в мою комнату без стука		4. Я не выношу, когда кто-то входит в мою комнату без стука	
5. Мне хочется общаться с людьми, непохожими на меня		5. Я не хочу общаться с людьми, непохожими на меня	
6. Я одинаково положительно отношусь к представителям разных религий		6. Я хорошо отношусь к людям только своей религии	
7. Я легко могу выслушать человека, не перебивая его		7. Я не могу выслушать человека, не перебивая его	
8. Спокойно отношусь к тому, что кто-то пользуется моими вещами		8. Не выношу, когда кто-то пользуется моими вещами	
9. Мнение другого человека вовсе не обязательно противоречит моему		9. Мнение другого человека чаще всего противоречит моему	
10. Мне приятно ощущать присутствие людей возле меня		10. Меня выводит из себя присутствие других людей	
11. Я одинаково хорошо отношусь к представителям всех национальностей		11. Мне неприятно общаться с представителями некоторых национальностей	
12. Я воспринимаю окружающих меня людей такими, какими они есть		12. Я считаю, что многим людям, окружающим меня, необходимо измениться	
13. Мнение, отличное от моего собственного, обогащает мой опыт		13. Мнение, отличное от моего собственного, не приносит мне ничего полезного	
14. Я спокойно воспринимаю как слишком медлительных, так и слишком энергичных людей		14. Слишком медлительные и слишком энергичные люди бесят меня	
15. Я не раздражаюсь, если мой собеседник с трудом понимает меня		15. Меня обычно выводит из себя несообразительный собеседник	

16. Я терпеливо воспринимаю возражения		16. Я проявляю нетерпение, когда мне возражают
17. Терпимо отношусь к коллегам с низким профессиональным уровнем		17. Терпеть не могу коллег с низким профессиональным уровнем
18. Меня привлекает общение с оригинальными, нестандартными личностями		18. Оригинальные, нестандартные, яркие личности плохо действуют мне на нервы
19. Я терпимо отношусь к разным типам людей		19. Есть тип людей (мужчин, женщин), который я не выношу
20. Я прощаю людям обиды		20. Я не прощаю людям обиды

Ключ: подсчитывается сумма баллов в первой из колонок, находится среднее арифметическое. При показателе ниже трех — низкий уровень толерантности; при равном трем и более — высокий; более четырех — очень высокий уровень толерантности.

Література

1. Немов Р. С. Психология: В 3 кн. — Кн. 1: Общие основы психологии. — М.: Гуманит. издат. центр ВЛАДОС, 1999.
2. Новейший словарь иностранных слов и выражений. — М.: ООО "Издательство АСТ", Минск: Харвест, 2002.
3. Райгородский Д. Я. Практическая психодиагностика. Методики и тесты: Учеб. пособие. — Самара: Издат. дом "Бахрах-М", 2000.
4. Реан А. А., Коломинский Я. Л. Социальная педагогическая психология. — СПб.: Питер, 1999.
5. Сидоренко Е. В. Методы математической обработки в психологии. — СПб.: Речь, 2000.
6. Словарь практического психолога / Сост. С. Ю. Головин. — Минск: Харвест, 1998.
7. Солдатова Г. У., Шайгерова Л. А., Шарова О. Д. Жить в мире с собой и другими: Тренинг толерантности для подростков. — М.: Генезис, 2000.
8. Урок толерантності / А. А. Погодина — Интернет.
9. Философский энциклопедический словарь. — М., 1997.

С. А. ГАЛУШКО, студент IV курса
(Межрегиональная Академия управления персоналом, г. Киев)

АКТУАЛЬНЫЕ ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ПРОБЛЕМЫ МОЛОДЫХ СОТРУДНИКОВ СИЛОВЫХ СТРУКТУР

Наукові праці МАУП, 2003, вип. 12, с. 12–15

Автор, основываясь на накопленном опыте в возглавляемом им подразделении, рассматривает вопросы подготовки и применения подразделений специального назначения для обеспечения безопасности высших должностных лиц и важных объектов, а также для участия в мероприятиях силового предупреждения и пресечения проявлений терроризма.

Рамки статьи не дают возможности осветить все аспекты деятельности подразделений специального назначения, но некоторые моменты психологического отбора молодых сотрудников и морально-психологического обеспечения указанной деятельности будут интересны профессиональным психологам.

Безусловно, что к сотрудникам подразделений “спецназа” предъявляются определенные требования, особенно в плане их психологической подготовки. Приведем несколько примеров:

1. При попадании в экстремальную ситуацию, связанную с угрозой для жизни, только каждый четвертый человек способен адекватно на нее реагировать и продолжать успешно выполнять поставленную задачу. В тоже время опыт показывает, что при соответствующей целенаправленной подготовке в условиях, максимально приближенных к реальным, количество сотрудников, способных в полной мере реализовать свой боевой потенциал, возрастает до 75–90 % и более.

2. В 80 % случаев ближний огневой контакт с применением оружия происходит на дистанции до 10 метров.

3. При обеспечении безопасности какого-либо важного объекта за сутки сотрудник вынужден контактировать с несколькими сотнями посетителей.

Не секрет, что определенная часть сотрудников силовых структур проходит службу по призыву. Как и все молодые люди, они испытывают целый ряд психологических проблем, обусловленных их возрастом, предыдущим жизненным опы-

том и, в частности, психологическими особенностями службы. Рассмотрим основную из них — проблему адаптации молодых сотрудников силовых структур.

Адаптация к условиям службы — сложный процесс, который включает в себя следующие направления:

- психофизиологическое;
- социально-психологическое;
- организационное;
- профессиональное.

В свою очередь, **профессиональная адаптация** также предполагает наличие таких составляющих:

- социальная адаптация — вхождение в конкретный коллектив, в составе которого предстоит выполнять служебно-боевые задачи (не следует отождествлять с указанной выше социально-психологической адаптацией в коллективе воинского подразделения в процессе его повседневной деятельности);
- служебно-боевая адаптация — овладение приемами и способами действий в процессе служебно-боевой деятельности, привыкание к условиям выполнения задач согласно предназначению (как правило, экстремальным) и условиям проведения специальных операций;
- военно-техническая адаптация — приобретение военно-технических знаний и навыков, овладение техническими аспектами своей специальности и приспособление к условиям технической насыщенности вооружением, техникой и средствами, являющимися источниками новы-

шенной опасности, изучение штатного оружия и специальных средств, формирование навыков их применения.

Несмотря на различие этих направлений, все они тесно связаны между собой. Например, быстрота приобретения новичком служебно-боевого мастерства во многом обусловлена средой коллектива подразделения, а авторитет сотрудника и отношение к нему коллектива, в свою очередь, во многом зависят от его профессиональных качеств.

Решение проблемы первичной адаптации предполагает целый комплекс мероприятий по скорейшей адаптации молодых сотрудников к условиям службы.

На первом месте стоит вопрос профессионального отбора на службу именно тех молодых людей, которые по своим морально-психологическим качествам способны проходить службу и могут в кратчайший срок к ней адаптироваться. Сам отбор основывается на узаконенном ведомственном стандарте требований к качествам призывника и проводится в три этапа:

- изучение документов за несколько месяцев до призыва;
- предварительный отбор путем личного общения, примерно за несколько недель до призыва;
- окончательный отбор непосредственно перед призывом.

Для каждого этапа подготовлены соответствующие методики, которые включают в себя перечень требований к кандидатам, материалы для отбора и изучения кандидатов, проведения психодиагностики, а также методические рекомендации по их применению.

Первый этап отбора предполагает изучение документов призывников. На этом этапе работники военных комиссариатов и других организаций рекомендуют к рассмотрению тех лиц, в отношении которых ими уже проведена определенная работа по отбору и определен круг потенциально пригодных лиц. Данный этап позволяет отсеять некоторых кандидатов, изучение документов которых выявило те или иные проблемы (например, перенесенные психические заболевания, правонарушения, попытки суицида у близких родственников и т. п.).

На втором этапе отбора личное общение с кандидатом подкрепляется тестированием. Применяются методики "Прогноз", "Несуществующее животное" и др.

В ходе третьего этапа полученные ранее данные перепроверяются и подтвержденные результаты являются основанием для окончательного отбора кандидатов.

С прибытием вновь призванных сотрудников в часть с первого дня проводится комплекс мероприятий по их адаптации. Условиями и задачами успешной адаптации являются:

- создание соответствующей среды, в первую очередь психологической атмосферы коллектива;
- мотивация деятельности;
- обучение, направленное на ознакомление с задачами и условиями службы;
- индивидуальная работа с сотрудниками, проводимая их непосредственными командирами, офицерами структур воспитательной работы, прежде всего психологами.

Большинство призывников имеют нечеткое и часто даже негативное представление о предстоящей службе. В связи с этим необходимо с первых дней восполнить информационный пробел, ознакомить их с историей части и подразделения, особенностями службы, с распорядком дня и установленными правилами поведения. От эффективности деятельности командиров, офицеров структур воспитательной работы в этот период зависит срок изменения старых, действовавших на протяжении длительного времени, стереотипов поведения и приобретение новых навыков.

Следует помнить, что период адаптации является одним из самых сложных в службе. Организм молодого человека в первые часы, дни и недели пребывания в подразделении подвергается массированному воздействию стрессовых факторов службы, связанных с ограничением свободы передвижения и волеизъявления, разлукой с семьей, изменением режима и качественных составляющих питания и сна, климатических условий, сексуальными ограничениями, наличием конфликтов с сослуживцами и т. п.

В первые недели с молодым пополнением проводятся практически ежедневно разные психологические исследования. Например, уже на второй-третий день используется тест "Прогноз" для изучения нервно-психической устойчивости; на четвертый — тесты Т-1, Т-2, Т-3 для выявления основных свойств нервной системы; на пятый — определяется тип поведения личности в группе (по анкете "ТП-Г"); на шестой — по тесту Томаса — тип поведения личности в конфликтной ситуации; на седьмой день — по тесту "КОС" — коммуникативность и организаторские качества и т. д.

Первый месяц службы завершается изучением вероятностей относительно самовольного оставления части (тест СОЧ-4) и суицида (тест "Суицид"). Выбор этих тестов в указанный период неслучаен. По статистике, именно через 1–1,5 месяца у молодых военнослужащих наступает "первый адаптаци-

онный кризис", связанный с отрывом их от дома и привычного круга общения с родными и близкими (кстати, наблюдаемый во всех армиях мира), когда первоначальные эмоции спали, иллюзии прошли и наступили "суровые" будни.

Приблизительно через 1,5–2 месяца изучаются результаты предварительной адаптации молодого сотрудника по анкетам "Адаптация" и "МПК-1", а также проводится социометрическое исследование внутренних отношений в коллективе.

На протяжении всего этого периода молодое пополнение находится под ежедневным наблюдением специалистов, с ними проводятся индивидуальные беседы, результаты которых отражаются в журналах наблюдений и педагогических дневниках, которые ведут их прямые начальники.

При правильном проведении указанных мероприятий и своевременной реализации полученных результатов создаются предпосылки для максимально возможной в данных условиях успешной адаптации сотрудников к условиям службы. Исходя из опыта можно утверждать, что для первичной адаптации к службе обычно требуется 1,5–2 месяца.

Вторая часть работы посвящена уже вопросам адаптации сотрудников к выполнению задач профессиональной деятельности. Выполнение присущих силовым структурам задач предполагает необходимость действовать в экстремальных ситуациях, связанных с риском для жизни.

Период адаптации к профессиональной деятельности также имеет ряд сложностей. Здесь называются психические факторы постоянного обращения с боевым оружием, техникой, специальными средствами, ответственность за законность действий и применение оружия в процессе несения службы, а также за безопасность охраняемых лиц и объектов. Данный этап, по сравнению с первичной адаптацией к службе, в целом характеризуется большими трудностями и чаще сопровождается дезадаптацией и нарушением поведения. Поэтому молодых сотрудников вводят в служебный режим постепенно, увеличивая ежедневные и среднесуточные нагрузки в течение 2–3 месяцев. Освоить специальность и выполнять должностные обязанности в минимально необходимых объемах сотрудник способен только через 6 месяцев службы. Соответствующего уровня профессионализма сотрудник достигает через 1–1,5 года службы, а для освоения некоторых специальностей (например, снайпера) требуется еще больший период времени.

Суть подготовки сотрудников к действиям в экстремальных ситуациях — это прежде всего формирование **экстремальной** (служебно-боевой)

подготовленности, которая, в свою очередь, предусматривает:

- экстремальную обученность;
- морально-психологическую подготовленность к действиям в экстремальных условиях;
- экстремальную развитость.

В частности, **экстремальная обученность** сотрудника связана с наличием у него:

- знания задач, которые предстоит ему решать, приемов и способов их решения, экстремальных условий, возникающих при этом, возможных трудностей, способов их преодоления, правовых основ использования силовых методов и оружия, знания противника;
- навыков и умений качественно выполнять все необходимые ему профессиональные действия в различных экстремальных условиях;
- навыков применения боевых приемов, использования оружия и специальных средств в условиях силового и вооруженного противодействия;
- навыков групповых действий для решения задач в экстремальных условиях;
- натренированности в восприятии экстремальных условий и преодолении психологических трудностей;
- навыков и умений обеспечения личной безопасности;
- умения учиться в условиях экстремума, на экстремальном опыте.

Морально-психологическая подготовленность для действий в экстремальных ситуациях — это специфическая подготовка сотрудника, обеспечивающая высокопрофессиональное и моральное поведение в критических ситуациях. Она включает:

- верность профессиональному долгу при любых испытаниях в экстремальных условиях;
- верность товарищескому долгу при действиях в составе подразделения;
- умение управлять собой в профессионально, морально и психологически трудных условиях, мобилизовывать все свои силы и возможности на решение поставленной задачи, не теряться, не совершать импульсивных поступков и т. п.

Экстремальная развитость характеризуется высоким уровнем качеств, обеспечивающих успешность действия в экстремальной ситуации:

- волевых качеств, в первую очередь таких, как целеустремленность, смелость, мужество, стойкость, решительность, ответственность, бдительность;
- профессионально-психологической устойчивости;

- способности вести борьбу на выдержку с вооруженным противником;
- особо развитых познавательных качеств: боевая наблюдательность, осмтрительность, быстрота мышления, прогностичность, сообразительность, боевая интуиция;
- особо развитых физических качеств: физическая выносливость, сила, ловкость, быстрота двигательных реакций.

В основе психологической подготовки личного состава специалисты исходят из того, что моделирование в ходе обучения максимального количества возможных экстремальных ситуаций способствует приобретению опыта соответствующего поведения. Очевидно, что все ситуации предусмотреть практически невозможно, и ни одна операция никогда не бывает повторением предыдущей. Но детальный анализ большинства экстремальных ситуаций в служебной деятельности позволяет выявить наиболее характерные приемы и способы действий (поведения), совокупность которых в той или иной последовательности представляет собой модель действий человека в каждой конкретной ситуации.

Соответствующая структуризация этих приемов и способов позволяет организовать эффективную подготовку обучаемых.

Задачами специалистов-психологов при этом являются:

- изучение особенностей психических процессов, состояния и качеств сотрудников в ходе их служебно-боевой деятельности;
- определение факторов экстремальных ситуаций в плане их влияния на психику субъектов;
- выработка предложений по психологической подготовке личного состава для действий в различных ситуациях;
- морально-психологическое сопровождение процесса боевой и специальной подготовки;
- выявление лиц, не способных адаптироваться к действиям в экстремальной ситуации, подготовка предложений относительно их дальнейшей службы;
- участие в организации мероприятий, требующих использования подразделений силовых структур.

В заключение необходимо отметить, что при достаточной очевидности некоторых указанных выше положений морально-психологического обеспечения важен все-таки результат. А именно, принимая в ряды "спецназа" вчерашних школьников, уже через несколько месяцев можно говорить об их успешной деятельности в составе подразделений, имеющих в "багаже" конкретные случаи задержания нарушителей и другие положительные примеры выполнения поставленных задач. Необходимость и важность профессионализма в этой области подтвердили, например, недавние события в Москве.

Литература

1. Левицкий В., Багдасаров Ю. Психическое здоровье военнослужащих внутренних войск: роль командира в его сохранении и укреплении // Войск. вестн. — 2001. — №1. — С. 70–80.
2. Психология экстремальных ситуаций: Хрестоматия / Сост. А. Е. Тарас, К. В. Сельченко. — Минск: Харвест, 1999. — 480 с. — (Библиотека практической психологии).
3. Сенявская Е. С. Психология войны в XX веке: исторический опыт России. — М.: Рос. полит. энцикл. (РОССПЭН), 1999. — 383 с.
4. Щеголов А. Профессионал в экстремальных условиях: психология выживания и тактика действий // Войск. вестн. — 2002. — №1. — С. 62–80.

О. Ю. ПОПОВА, студентка IV курсу
(Національний педагогічний університет ім. М. П. Драгоманова, м. Київ)

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ СОЦІАЛІЗАЦІЇ ДІВЧАТ

Наукові праці МАУП, 2003, вип. 12, с. 16–18

Наведені відмінності механізмів і способів соціалізації чоловіків і жінок, здійснений науковий аналіз причин проблемних моделей соціалізації дівчат віком від 14 до 28 років, виявлені пріоритетні напрями соціально-психологічної підтримки жіночої молоді.

Роль і місце жінки в суспільстві — одне з одвічних питань нашого буття. Особливої гостроти і актуальності воно набуває в нашій молодій державі трансформаційного періоду, коли громадянське суспільство лише починає створюватися. Дівчата і жінки виявляються групою, що нерідко відчуває на собі подвійний тягар молодіжних і жіночих проблем. У зв'язку з цим на початку 90-х років ХХ ст. було запропоновано ввести термін "жіноча молодь", який характеризує дівчат і молодих жінок віком від 14 до 28 років. І це уявляється доцільним, оскільки цей термін більш лаконічний порівняно із сукупністю наявних термінів, які потрібно вжити, щоб описати необхідну для дослідження групу (дівчата-підлітки, молоді жінки).

У контексті нашої теми розглядатимемо соціалізацію як процес, завдяки якому підліток стає особистістю в результаті своєї життєдіяльності, взаємодії з багатьма структурами соціального, психологічного і педагогічного порядку.

Особливості процесів соціалізації жіночої молоді обумовлюються низкою суперечностей. Так, з одного боку, дівчата належать до групи більш "слухняних" до вимог суспільства. Саме ця група досить значуща в демографічному і культурному сенсі. Саме вона засвоює і ретранслює майбутнім поколінням домінуючі в суспільстві моральні і духовні цінності. Дівчат значно більше серед старшокласників, відмінників навчання, серед медалістів загальноосвітньої школи. Вони переважають серед представників певних соціально-професійних груп, пов'язаних з культурою, освітою, охороною здоров'я, обслуговуванням праці, торгівлею тощо. З іншого боку, жіноча молодь чутлива і по-своєму реагує на зміни, які відбуваються в суспільстві, вона більш уразлива

до негативного впливу. Із зарубіжного і вітчизняного досвіду відомо, що алкоголізм, наркоманія у жінок лікуються набагато складніше, ніж у чоловіків, а іноді взагалі не виліковуються. Жіноча злочинність проявляється особливою жорстокістю і у своїх рецидивних формах не підлягає "перевихованню". Як свідчать дослідження, частіше її причини коріняться в дитинстві, в юності, що проходять в неблагополучній родині, за несприятливих умов навчально-виховних закладів, за браком умов соціальної і психологічної підтримки, можливостей для самореалізації в соціально значущих сферах.

Розглядаючи різні способи соціалізації хлопців і дівчат, зазначимо, що вони існують в усіх суспільствах, а тому відображають, створюють і відтворюють психологічні статеві розбіжності. До того ж ідеться не стільки про розбіжності у ступені товариськості хлопчиків і дівчат, скільки про якісні розбіжності у структурі і змісті їхнього спілкування і життєдіяльності.

Комунікативні якості і стиль спілкування хлопців і дівчат не однакові. На перший погляд хлопці в усіх вікових групах більш товариські. З раннього дитинства вони активніше, ніж дівчата, вступають у контакти з іншими дітьми, організовують спільні ігри тощо. Спілкування дівчат дещо пасивніше, проте більш дружнє і вибіркоче. З даних психологічних досліджень відомо, що хлопчики спочатку вступають у контакти один з одним і лише потім, в ході ігрової чи ділової взаємодії, у них складається позитивна установка, духовне тяжіння один до одного. Дівчата, навпаки, вступають в контакт передусім з тим, хто їм подобається, зміст спільної діяльності для них має тут другорядне значення. З ранніх років хлопчики виявляють схи-

льність до екстенсивного, а дівчата до інтенсивного спілкування.

Стиль мислення тісно пов'язаний з особливостями виховання. Дівчат раніше і послідовно привчають піклуватися про молодших дітей. Це робить їх емоційно чуйнішими, водночас — комунікативно уразливішими. Люди, які потребують емоційної підтримки, значно частіше шукають її у жінок, ніж у чоловіків, і жінки більш чутливо реагують на подібні звертання. Але жінки значно частіше, ніж чоловіки, відчувають самотність і нерозуміння, удвічі частіше переживають стан депресії [2].

Здавна було прийнято вважати, що хлопці мають зростати мужніми, а дівчата — жіночними. У наш час статеві ролі характеризуються різноманітністю та основою, яку люди одержують від своїх культур. Мати дівчини може сприяти розвитку жіночності, дівчинка може мати близького друга хлопця, а її шкільні вчителі можуть заохочувати її самотверджуватися, розвивати здатність захищати свої права.

У минулому від чоловіка, який являв собою типовий образ, очікувалися незалежність, агресивність, орієнтованість на владу. Жінка ж мала бути залежною, виховувати дітей та не цікавитися політикою. Характеристики мужності вважалися суспільством здоровими, а характеристики жіночності — небажаними. Класичне дослідження, проведене на початку 70-х років XX ст. [5], підсумовувало риси та стиль поведінки, які вважалися характерними для чоловіків і жінок. Ці риси були поєднані у дві групи: "інструментальні", "експресивні". Інструментальні риси відповідали чоловічому компетентному та цілеспрямованому вступу до оточуючого світу з метою досягнення добробуту для своєї родини; експресивні — жіночому обов'язку бути ніжними і емоційними вдома. Такі погляди і стереотипи призвели до негативного ставлення до жінок з погляду їх статі, або до того, що називається сексизмом. Їм менше приділяється уваги у школі, їх менше бачать в ролі керівника, рідше зображують компетентними, домінуючими персонажами в літературних творах, їм платять менше, ніж чоловікам, навіть якщо вони більш освічені. Також їх часто не уявляють у ролях, пов'язаних з прийняттям рішень, починаючи від невеликих колективних установ і до керівництва державою.

Однією з важливих проблем соціалізації дівчат є вплив великого міста на формування жіночої особистості [3]. Порівняно зі своїми ровесницями із сільської місцевості статеве дозрівання жительок великих міст починається на 1–1,5 року раніше;

вони також випереджають в своєму фізичному розвитку хлопців на 1,5–2 роки. Ще одна відмінність міського життя — різниця в чоловічих і жіночих соціальних ролях. Якщо в селі чоловік — господар, без якого жінці важко обійтись, то в місті ситуація зовсім інша: тут вона більш самостійна і незалежна. Її захищає не тільки чоловік, а й сама організація міського життя (інститути влади, побутові послуги, дозвілля тощо).

Серед моделей проблемної жіночої соціалізації особливою складністю характеризуються дівчат-правопорушниць. Серед них мало розкрадальниць державного і суспільного майна, але в 4 рази більше, ніж серед жінок-злочинців, засуджених за співучасть у насильстві, у 2 рази більше — за здійснення хуліганських дій. Жінок також більше серед бродяг і жебраків. Ця група включає в себе певний тип жіночої особистості. Серед малолітніх бродяг особливу групу становлять вихованки дитячих будинків, шкіл-інтернатів, жертви домашнього насильства. Серед причин жіночої злочинності можна виділити передусім причини соціального порядку (суттєве послаблення інституту сім'ї, соціального контролю, зростання бияцтва, алкоголізму, проституції, безробіття тощо).

У переліку жіночих проблем актуальними є і проблеми алкоголізму, наркоманії, що зумовлено зростаючою соціальною напруженістю, конфліктами в побуті, особистісним настроєм мільйонів людей, спробою виходу у такий спосіб з депресивних станів, оволодіння власним "Я", впевненість у собі і завтрашньому дні.

Стиль поведінки дівчат у сфері сексуальних стосунків, для якого характерне зниження віку придбання першого сексуального досвіду, призводить до зростання питомої ваги підліткової вагітності (від 15 до 18 %), захворювання на СНІД, передусім у групах 15–29-річних, а також проституції [1].

Нами було проведено дослідження з метою виявлення поведінкових тенденцій: залежність — незалежність, товариськість — нетовариськість, прийняття "боротьби" — уникнення "боротьби" (методика "Q-сортування") [4]. Дослідження проводилось у київській школі № 233 серед учнів 9-х і 11-х класів. Нас цікавили спільні і відмінні риси вибору стратегії поведінки хлопців і дівчат різних вікових груп.

Як для дівчат, так і для хлопців, учнів 9-х класів, домінуючою є тенденція залежності як внутрішнє намагання індивіда прийняти групові норми, стандарти і морально-естетичні цінності. Показник за цією шкалою у дівчат становить 10,1, у хлопців — 11 з 20 максимальних (харак-

терних для всіх шкал). За шкалою товарищескості для цієї вікової групи характерне переважання у дівчат і у хлопців тенденцій до нетоварищескості, відповідно 9,8 і 12 — тобто неконтактності, небажання встановлювати емоційні зв'язки як у групі, так і поза неї. У хлопців за шкалою прийняття "боротьби" показник становить 12, тобто спостерігається прагнення брати участь у груповому житті, досягти високого статусу. А у дівчат показник за шкалою уникнення "боротьби" становить 10,4, тобто спостерігається ухилення від взаємодії в конкретних ситуаціях, прагнення зберегти нейтральну позицію в міжгрупових суперечках.

Для учнів 11-х класів характерні такі показники: домінуючою для хлопців є шкала незалежності — 10,2, а у дівчат шкала залежності становить 11,2. За шкалою товарищескості показник серед дівчат становить 11, нетоварищескості у хлопців — 12. Стратегією дівчат цього віку є уникнення "боротьби" — 13,2, для хлопців превалюючим є прийняття "боротьби" — 12. Відповідно до цього можна зробити висновок, що хлопці у своїй поведінці виявляють небажання приймати групові норми, вони менш контактні, менш інтенсивно встановлюють емоційні контакти і зв'язки, але водночас домінує активне намагання брати участь у груповій взаємодії і посісти більш високе, соціально значуще місце. Дівчата на відміну від хлопців схильні до прийняття норм групи, вони більш контактні і мають бажання встановлювати міжгрупові контакти. У вирішенні конфліктних ситуацій намагаються зберегти нейтральну позицію, схильніші до компромісних рішень і поступливих кроків.

У процесі цього дослідження ми виявили, що метою роботи з жіночою молоддю є допомога особистості, яка формується, вижити і адаптуватися в потоці певних труднощів і криз, оволодіти досвідом, який накопичило старіше покоління, зрозуміти й усвідомити своє призначення, визначити власне місце в суспільстві, самостійно винайти шлях найефективнішого пристосування до нього.

Добре відомо, що запобіганням багатьом проблемам слугує освіта. Важливим завданням є надання допомоги в оволодінні комплексом психолого-педагогічних, юридичних, медичних знань та навичок, необхідних для самоствердження особистості, профілактичні заходи щодо жіночої злочинності, проституції, насильства. З цією метою треба створювати спеціальні служби соціально-психологічної допомоги та пункти консультаційної служби соціальної адаптації, "школи виживання" та медико-соціальні кабінети.

Література

1. *Актуальные проблемы социализации девушек-подростков*: Сб. науч. ст. — К.: Вера. — 104 с.
2. *Кон И. С.* Психология ранней юности: Книга для учителя. — М.: Просвещение, 1989. — 255 с.
3. *Лактионова Г. М.* Социально-педагогическая работа с женской молодежью в крупном городе: теоретико-методические основы: [Моногр.] — К.: Укр. центр духовн. культуры, 1998. — 326 с.
4. *Практическая психология в тестах, или Как научиться понимать себя и других.* — М.: АСТ-ПРЕСС, 1999. — 376 с.
5. *Хайд Дж.* Поділіть людський досвід. Психологія жінок, 1985.

О. В. БЛІНОВА, студентка III курсу
(Національний педагогічний університет ім. М. П. Драгоманова, м. Київ)

ТРИВОЖНІСТЬ ЯК ПРОЯВ СУПЕРЕЧНОСТЕЙ Я-КОНЦЕПЦІЇ СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ

Наукові праці МАУП, 2003, вип. 12, с. 19–20

Я-концепція є складною ієрархічною системою, яка обов'язково містить внутрішні суперечності. Одним із їх проявів є тривожність, що виникає через нереалізацію одного з найважливіших регуляторів функціонування Я-концепції – позитивної оцінки самого себе. Це підтвердили дослідження, проведені серед студентів.

Психічні елементи тривожності є низкою таких специфічних переживань, що включають суб'єктивний стан напруженості, стурбованості і хвилювання, похмурих передчуттів, переживання особистісної загрози, почуття безпомічності й неповноцінності, невдоволення собою.

З боку фізіологічних змін тривожність виявляється в активізації вегетативної нервової системи, про що свідчить прискорення серцебиття й дихання, підвищення артеріального тиску, прискорення обмінних процесів, низка біологічних зрушень тощо. Крім того, можна зазначити зміну поведінкових реакцій людини під впливом тривожних переживань. Тривожність характеризується негативним, песимістичним відтінком (чекання небезпеки) і, як правило, пов'язується із загрозою власній особистості.

Р. Мей розглядає тривогу як первинну, більш елементарну, менш специфічну, безпредметну реакцію на загрозу, ніж страх. А. Р. Лазарус, навпаки, вважав, що тривога більшою мірою пов'язана із загрозою концептуальній системі особистості, ніж з фізичним благополуччям організму.

Отже, тривожність можна визначити як специфічний неприємний стан, викликаний передчуттям невизначеної, але невідвратної загрози, пов'язаної найчастіше із собою, власним Я [3].

Я-концепція — суб'єктно значуща для людини система диференційованих уявлень про самого себе, що забезпечує внутрішню визначеність і відносну стійкість його дій, стосунків і поведінки, на її основі вона будує свою взаємодію з оточуючим світом. Я-концепція як особистісне утворення забезпечує стійкість психічної реальності людини, значущої з точки зору інших, яка визначає межу змін, забезпечує інтегрованість особистості й до-

зволяє розрізняти Я і не-Я. Але якщо єдність і цілісність Я руйнуються, то спостерігається хворобливе функціонування особистості: порушується здатність прогнозувати, керувати своєю поведінкою, передбачувати оцінку оточуючих, точно оцінювати себе, коригувати неадекватне уявлення про себе. Це супроводжується складними комплексами емоційних переживань, які носять тривожний характер. Це відбувається тому, що Я-концепція є складною ієрархічною системою, яка обов'язково містить внутрішні суперечності. Ці суперечності виявляють себе в реалізації компонентів — когнітивного, емоційного, вольового і поведінкового — на різних рівнях: феноменальному, екзистенціальному, рефлексивному, духовному.

Когнітивний компонент Я-концепції забезпечує уявлення про якості, здібності, зовнішність, соціальну значущість, такі категорії, в яких суб'єкт усвідомлює свої особливості.

Емоційний компонент Я-концепції пов'язаний з оцінкою суб'єктом самого себе, своїх можливостей, потреб, бажань, інтересів, ідеалів, цінностей, виражає ставлення до себе загалом і окремих сторін своєї особистості. Самооцінка як система об'єднується в Я-концепції, що й утворює ціннісне ставлення до себе самого. Воно включає рівень домагань, загальну спрямованість мотиваційної сфери. Мотивація досягнень, орієнтована на успіх, і реальна успішність діяльності свідчать про адекватність самооцінки. Мотивація уникнення невдач пов'язана з неадекватною самооцінкою: завищеною чи заниженою. Я-концепція у цьому виступає як система саморегуляції людини. Порушення емоційного механізму Я-концепції призводить до різних психічних розладів.

Вольовий компонент Я-концепції у вітчизняній психології розглядається як складна динамічна система психічної регуляції діяльності особистості, спрямованої на досягнення мети, як особлива форма внутрішньої активності суб'єкта, як складна функціональна система інтегрованих афективних і когнітивних процесів.

Поведінковий компонент виступає як деякий інтеграл, перетворюючи дію когнітивного, емоційного та вольового начала у процес прийняття рішення, керування своєю поведінкою, відповідальності за свій вибір [2].

Так, І. С. Кон підкреслює функціональний взаємозв'язок і одночасно автономію рівнів Я-концепції: "Вищий рівень регуляції, змінюючи значення і питому вагу нижчих рівнів ієрархії Я, не знищує їх відносно автономії, так що між ними можуть виникнути суперечності і конфлікти. Хоча самосвідомість вирівнює когнітивні компоненти образу Я, підлаштовуючи їх до рівня вищих ціннісних орієнтацій особистості, у реальній поведінці на людину впливають не тільки вищі судження, а й особливості ситуації, спонтанні емоційні імпульси тощо" [4].

Суперечності, які виникають між рівнями компонентів Я-концепції або окремими групами Я-образів, усередині них, безперечно, за певних умов, можуть викликати сильний комплекс переживань, тривожність, а також розлади нервової системи — невроз і т. ін. [1]. Фактично суперечності можуть виникати, коли індивід реалізує два процеси самооцінки:

- порівняння реального "Я" з ідеальним "Я";
- порівняння реального "Я" із соціальним "Я" (за Джемсом).

Нашим завданням було дослідити особливості прояву тривожності як суперечностей Я-концепції серед студентської молоді. У дослідженні брали участь студенти III курсу факультету української філології (віком 19–20 років).

Використано такі методики: шкала прояву тривожності (Тейлор, 1953), запитальник щодо визначення рівня самооцінки "Особистісний диференціал".

За результатами методики з визначення рівня самооцінки серед усіх опитаних 79 % мають низький рівень самооцінки і 21 % середній рівень. Відповідно серед тих, у кого низький рівень самооцінки, 53 % виявляють високий рівень тривожності (запитальник Тейлора); 45 % — середній рівень з тенденцією до високого і тільки 2 % респондентів — середній рівень тривожності з тенденцією до низького. В іншій категорії опиту-

ваних, із середнім рівнем самооцінки, зафіксовано 80 % тривожності середнього рівня з тенденцією до низького і 20 % — середнього рівня з тенденцією до високого. Отже, в опитаних з низькою самооцінкою — висока тривожність або тенденція до високої (разом — 98 %). На нашу думку, це підтверджує розгляд цього питання в науковій літературі, де вказується, що наслідком зміненої самооцінки є тривожність. Методика "Особистісний диференціал" підтвердила результати попередніх двох досліджень. За її допомогою визначено рівень прояву фактора Сили (С), який за показниками самооцінки свідчить про розвиток вольових якостей, усвідомлення їх особистістю. Його високі значення говорять про впевненість у собі, незалежність, схильність розраховувати на власні сили у складних ситуаціях. Такі високі показники зафіксовано у 12 % опитуваних. Низькі значення свідчать про недостатній самоконтроль, нездатність додержуватися прийнятої лінії поведінки, залежність від зовнішніх обставин і оцінок. Такі значення виявлено у 79 % респондентів. Надзвичайно низькі самооцінки вказують на стан астенізації і тривожності. Такі показники зафіксовано у 8 %. Отже, більшість (79 %) має низьку самооцінку і тенденцію до прояву тривожності, а 8 % опитуваних характеризуються надзвичайно низькою самооцінкою і тривожністю. Разом — 88 % опитуваних.

Отже, тривожність у студентської молоді є наслідком прояву суперечностей Я-концепції, що виникають через нереалізованість одного з найважливіших регуляторів функціонування Я-концепції — позитивної оцінки самого себе. Формування особистісної цінності майбутніх педагогів є складним генетичним процесом, особливо важливим для подальшої діяльності вчителя, вихователя тощо, адже високий рівень тривожності й низька самооцінка перешкоджають адекватно сприймати свої дії, мету своєї діяльності та мотиви поведінки.

Література

1. Бодалев А. А. О психологическом понимании Я-человека // Мир психологии. — 2002. — № 2. — С. 12–17.
2. Иващенко А. В., Агапов В. С., Барышникова И. В. Проблемы Я-концепции личности в отечественной психологии // Мир психологии. — 2002. — № 2. — С. 17–29.
3. Пономарева Е. В. Понятие тревожности в современной психологии // Вестн. Вятского гос. ун-та. — 1999. — № 1. — С. 37–38.
4. Сайко Е. В. Я как феномен социальной эволюции // Мир психологии. — 2002. — № 2. — С. 3–10.

Я. Ю. КОЛОКОЛОВА, студентка II курса
(Запорожский филиал МАУП)

К ВОПРОСУ ОБ ИЗУЧЕНИИ МОТИВАЦИИ СПОРТИВНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ У МОЛОДЕЖИ

Наукові праці МАУП, 2003, вип. 12, с. 21–22

Многие ошибочно считают, что спортивная психология имеет отношение только к спортсменам высокого класса. Однако молодые спортсмены составляют большую часть спортивного мира, поэтому не случайно, что с середины 70-х годов XX в. многие психологи в сфере спорта посвятили себя изучению важнейших психологических аспектов занятий спортом молодежи. Их деятельность позволила разработать безопасные и эффективные программы для детского и юношеского спорта.

Молодые люди, интенсивно занимающиеся разными видами спорта, в среднем отдают этим занятиям более 11 часов в неделю. Пик спортивной деятельности большинства молодежи приходится на 16–18 лет. Согласно данным возрастной психологии, этот возраст — чрезвычайно важный с точки зрения социального развития и становления личности человека. Таким образом, занятия спортом в этом возрасте могут оказывать существенные положительные воздействия на личность и психологическое развитие молодежи.

В одном из исследований около 8000 молодых спортсменов Украины (49 % юношей и 51 % девушек), занимающихся спортом и за ее пределами, попросили ответить на вопрос, чем их привлекает спорт. Как показали результаты опроса, большинство молодежи занимается спортом, чтобы получить удовольствие, улучшить свое мастерство, стать физически подготовленными, находиться вместе со своими друзьями и обрести новых друзей, чтобы состязаться.

“Выложись на 110 %!”, “Отдавай все силы борьбе или уезжай домой!”. Подобные призывы довольно часто используют тренеры для мотивации спортсменов. Преподаватели физического воспитания стараются мотивировать малоактивных детей, которых больше прельщает возможность поиграть в компьютерные игры, чем, например, в волейбол.

Мотивацию можно определить как направление и интенсивность усилия человека. Направле-

ние усилия означает, что человек ищет определенные ситуации или стремится к ним, т. е. определенные ситуации привлекают его. Например, учащиеся средней школы могут иметь мотивацию выступать за команду теннисистов, тренер посещает тренерские курсы, деловая женщина начинает заниматься в группе аэробики, травмированный спортсмен ищет метод лечения.

В сущности мотивация — обширное понятие, охватывающее сложный процесс управления направлением и интенсивностью усилий. Психологи, работающие в области спорта и физической культуры, рассматривают мотивацию с различных специфических позиций, выделяют внутреннюю и внешнюю мотивацию, мотивацию достижения и мотивацию в форме соревновательного стресса. Различные формы мотивации являются составными более общего ее определения. Выработка такой общей ориентации позволяет определить и лучше понять специальные мотивационные сферы.

Современные специалисты в области психологии спорта и физической культуры придерживаются комбинированной точки зрения на мотивацию, согласно которой мотивация не является следствием только таких индивидуальных характеристик, как особенности личности, потребности, интересы или цели, или только таких ситуационных факторов, как стиль тренера. Понять сущность мотивации можно только на основе изучения взаимодействия этих двух комплексных факторов. Наиболее оптимальный способ понять мотивацию заключается в учете и изучении личностных и ситуационных факторов.

Преподаватели, тренеры по физической подготовке часто пытаются понять, почему одни спортсмены обладают высоким уровнем мотивации и постоянно стремятся к успеху, тогда как другие вообще не имеют мотивации и избегают состязаний. Достаточную информацию по этому вопросу дает спортивная психология.

Термин «мотивация достижения» появился более 50 лет назад для определения усилий человека, направленных на выполнение чего-либо лучше других. Мотивация достижения — это ориентация человека на успешное выполнение задания, преодоление неудач и ощущение чувства гордости за его выполнение. Это точные характеристики, которые позволяют спортсменам достичь совершенства, занимающимся спортом — высокого уровня физической подготовленности, а студентам — максимально повысить процесс усвоения знаний.

Поскольку мотивацию достижения считают личностным фактором, спортивные психологи рассматривали ее, постепенно переходя от модели характерных особенностей личности к комбинированной, которая подчеркивает цели достижения, а также их влияние на ситуацию и влияние ситуационных факторов на них. В спортивном мире мотивацию достижения называют соревновательностью.

Мотивация достижения и соревновательность касаются не только заключительного результата. Если мы выясним, почему люди различаются подходом к мотивации, мы сможем оказывать на нее положительное воздействие. Нас интересует, как соревновательность и мотивация достижения влияют на выбор, поведение и ощущение, включая:

- выбор деятельности (например, поиск равных соперников, чтобы посоревноваться, или более сильных/слабых, чтобы поиграть);
- усилия для достижения целей (как часто Вы тренируетесь?);
- интенсивность усилия для достижения целей (как интенсивно Вы работаете во время тренировочного занятия?);
- настойчивость перед неудачей в присутствии зрителей (например, если игра «не идет», стараетесь ли Вы изо всех сил изменить ход поединка или «плывете по течению?»).

В занятиях спортом мотивация достижения фокусируется на соревновании с самим собой, в то время как соревновательность влияет на поведение в ситуациях социальной оценки.

Существует три теории, объясняющие, что мотивирует (побуждает) людей к действию:

- теория потребности достижения;
- теория атрибуции;
- теория достижения цели.

Теория потребности достижения представляет собой комбинированную модель, учитывающую как личностные, так и ситуационные факторы в качестве важнейших показателей поведения, и включает пять компонентов:

- личностные факторы или мотивы;
- ситуационные факторы;

- результирующие тенденции;
- эмоциональные реакции;
- поведение, связанное с достижением.

В настоящем исследовании изучалась мотивация 77 спортсменов-пловцов (44 мужчины и 33 женщины) из трех университетов г. Запорожья. Тестирование проводилось дважды: во время индивидуального заплыва на 200 метров вольным стилем и во время участия в эстафете. Следовало определить, в каком случае пловец показывает лучшее время — выступая индивидуально или за команду. Также оценивалась личностная характеристика пловцов — мотивация аффилиции. Цель исследования заключалась в определении: был ли каждый пловец в большей степени ориентирован на похвалу окружающих, на то, чтобы его увидели соревнующимися с другими, или же его пугало участие в эстафете (активность, ориентированная на аффилицию), поскольку он мог подвести команду.

Как и предполагалось, пловцы, в большой степени ориентированные на аффилицию, показывают лучшее время в эстафете. В конце концов у них была положительная ориентация заслужить похвалу своих товарищей. В то же время у пловцов, которые переживали, что могут подвести своих товарищей, и не хотели быть исключенными из команды, были лучшие индивидуальные показатели.

И это имеет огромное значение для тренера. Оказывается, что четыре самых быстрых пловца не обязательно сформируют сильнейшую команду. В зависимости от личностных свойств одни спортсмены лучше выступают в индивидуальных дисциплинах, другие в командных.

Результаты этого исследования свидетельствуют о важности комбинированной модели мотивации. Одно лишь знание личностных характеристик пловца (мотивационная ориентация) не позволило предсказать результат, поскольку скорость плавания зависела от ситуации (индивидуальное плавание или эстафета). Так же было бы неправильным считать ситуацию основным источником мотивации, поскольку результат тоже зависел от ориентации спортсменов. Таким образом, необходимо учитывать взаимодействие личностной мотивации спортсмена с ситуацией.

Литература

1. Андреева А. Общение и оптимизация деятельности. — М.: Изд-во МГУ, 1988.
2. Психологические механизмы регуляции социального поведения. — М.: Наука, 1976.

Р. В. ТАРАСЮК, студентка II курсу
(Волинський інститут ім. В'ячеслава Липинського МАУП)

ПІХОЛОГІЯ ФОРМУВАННЯ ОСОБИСТОЇ КАР'ЄРИ ЯК ЗАПОРУКА УСПІШНОГО КЕРІВНИЦТВА

Наукові праці МАУП, 2003, вип. 12, с. 23–24

Підкреслюється вагомість психологічних знань у процесі формування особистої кар'єри, особлива увага приділяється її атрибутам і мотиваціям. Розглядаються позиції, які становлять мотиваційну основу кар'єри як генералізовану форму організаційних досягнень.

На нашу думку, проблеми професійного становлення молоді набули особливої актуальності саме сьогодні, коли висуваються високі вимоги не тільки щодо знань молодшої людини, а й до її особистісних характеристик, що впливають на перетворення працівника-початківця у професіонала-фахівця.

Процес професіоналізації підпорядкований єдиній меті, яка співвідноситься з розв'язанням конкретного завдання, що координується кінцевим результатом і наближає її досягнення. З точки зору індивідуально-психологічного аналізу, метою професіоналізації є особиста освіта, тобто професійна майстерність, компетентність, професіоналізм. З позиції соціально-економічного аналізу під метою професіоналізації розуміють управління активністю людини з боку суспільства. При цьому воно постає як носій критеріїв оцінки рівня професіоналізму суб'єкта діяльності. Мета розглядається як нормативно схвалена, тобто розрахована на середні умови формування й подальшого використання професіонала [3].

Психологи-фахівці виділяють шість первинних, найсуттєвіших рис, необхідних для досягнення кар'єри та успіху [5]:

- 1) упевненість у собі;
- 2) комунікабельність;
- 3) здатність до самоутвердження;
- 4) урівноваженість;
- 5) об'єктивність;
- 6) відповідальність.

Атрибутами кар'єри, за твердженням багатьох психологів, є успіх, визнання, самоповага, автори-

тет, матеріальна вигода, міра відповідальності і професійне зростання [1].

Успіх — це реалізована мета. Тому молоді потрібно перш за все вміти ставити перед собою мету, а також досягати її. Покращити своє ставлення до визначення власної мети можна, якщо відповісти на шість запитань [2]:

1. Яка життєва позиція допомагає людині щодо визначення мети?
2. Які принципи визначення мети?
3. Для чого потрібно ставити перед собою мету?
4. Як можна поставити собі мету?
5. Що треба робити далі, якщо не все вдається?
6. Чи здатні Ви допомогти оточуючим у цій благородній справі?

Відомо, що простіше визначити мету, ніж досягти її. Тому, аналізуючи мету своєї кар'єри, необхідно оцінювати два фактори.

По-перше, в організації можливі різні шляхи зміщення вищих управлінських посад, які можуть обмежувати чиїсь можливості. Комуś доведеться змінити організацію, галузь, в якій працює, чи навіть країну, в якій живе.

По-друге, особливо важливі для кар'єри власні задатки, здібності і таланти.

Кар'єризм розвивається тоді, коли умови мотивації досягнень стають самоціллю, зовнішньою ознакою стану (статусу), корисливості, гіпертрофованого честолюбства, розрахунку на матеріальне благополуччя [3].

Відповідно мотиваційну основу кар'єри як генералізовану форму організаційних досягнень становлять такі позиції:

1) гомеостатична — стосується суб'єкта організаційних відносин;

2) антигомеостатична — стосується суб'єкта організаційної діяльності.

Отже, мотивація кар'єри [1]:

а) спрямована в майбутнє;

б) гетерогенна за своєю природою регуляції досягнень;

в) передбачає наявність етапів у цілісній програмі мотивації досягнень і значення інтенсивності досягнень.

У житті кожної молодої людини існують етапи, коли перед нею постає необхідність у з'ясуванні власних життєвих цілей. Звичайно вони збігаються із віковими періодами.

За С. В. Мочерним, існують такі психологічні фактори, що обумовлюють ефективну діяльність [4]:

1) психологічне забезпечення професійної діяльності (розв'язання проблеми професійного становлення: професійна підготовка + підвищення кваліфікації);

2) пошук та активізація резервів управлінського персоналу, що включає:

а) оцінку і підбір менеджерів;

б) оцінку та покращання соціально-психологічного клімату + згуртування персоналу щодо завдань організації і вдосконалення стилю, кар'єри ділових стосунків;

в) психологічне забезпечення довгострокових цілей організації + розробка кадрової політики фірми + утворення ділових механізмів управління фірмою + соціотехнічна система.

На нашу думку, молодь насамперед повинна пам'ятати, що найважливішим моментом у прийнятті рішення стати підприємцем є усвідомлення ступеня ризику і можливої невдачі. Підприємці ризикують кар'єрою та благополуччям не лише фінансовим, а й сімейним. Фінансові невдачі можуть мати серйозні емоційні наслідки, позначитися на здоров'ї.

Багато фахівців вивчали зв'язок між стилем управління і його успішністю [1; 2].

Зокрема, встановлено, що [5]:

1) сутність роботи керівника пов'язана зі стилем його управлінської діяльності;

2) виявом стилю діяльності керівника є основні управлінські вміння;

3) представники різного стилю різняться співвідношенням управлінських умінь.

Характерні особливості стилю управлінської діяльності, що сприяють досягненню успіху [4]:

1) оптимальний розподіл сил і часу при організації діяльності колективу;

2) надання переваги певним способам вирішення проблем;

3) творче мислення керівника як системотворча ознака моделі успішного керівництва;

4) швидкість сходження на посаду керівника, адаптація до незвичних умов, успішне переборювання труднощів.

Щоб керувати ефективно, лідеру необхідно заслужити авторитет у своїх підлеглих. На наш погляд, йому допоможуть такі поради-рекомендації:

1. Будьте самим собою.

2. Не бійтеся сказати: "Я не знаю".

3. Ніколи не давайте людям відчуття, що Ви їх використовуєте.

4. Тримайте дистанцію.

5. Стримуйте свої емоції.

Отже, формуючи особисту кар'єру, молодь повинна перш за все звертати увагу на особливості поведінки, необхідні для досягнення успіху. Крім того, треба ознайомитись з атрибутами кар'єри, характерними особливостями стилю управлінської діяльності. Вміла реалізація здобутих теоретичних знань стане безумовною запорукою ефективного керівництва.

Література

1. Данчева О. В., Швалб Ю. М. Практична психологія в економіці та бізнесі. — К.: Лібра, 1998. — 270 с.
2. Дзвінчук Д. Психологічні основи ефективного управління: Навч. посіб. — К.: Нічлава, 2000. — 280 с.
3. Лозниця В. С. Психологія менеджменту: Навч. посіб. — К.: Вид-во КНЕУ, 1997. — 248 с.
4. Основи підприємницької діяльності: Посіб. / С. В. Мочерний та ін. — К.: Академія, 2001. — 280 с.
5. Психологія в менеджменті: Навч. посіб. / С. Камінко, Л. Курант, О. Самборська та ін. — Тернопіль, 1999. — 400 с.

О. М. ГРІНЬОВА, студентка IV курсу
(Національний педагогічний університет ім. М. П. Драгоманова, м. Київ)

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ВИБОРУ ПРОФЕСІЇ СТУДЕНТІВ ПОДВІЙНИХ СПЕЦІАЛЬНОСТЕЙ З ПРАКТИЧНОЮ ПСИХОЛОГІЄЮ

Наукові праці МАУП, 2003, вип. 12, с. 25–26

Вивчалась проблема розвитку професійної спрямованості студентів подвійних спеціальностей. Порівняння анкетних даних студентів IV курсу засвідчило, що на відміну від студентів II курсу вони мають достатню професійну спрямованість й усвідомлення вимог до професії практичного психолога.

Проблема професійного самовизначення юнаків особливо актуальна для нашої держави. Чи не найважливішим завданням сьогодення є підготовка висококваліфікованих кадрів у різних галузях науки, освіти, промисловості й народного господарства. Провідну роль у цьому процесі відіграє фахівець з практичної психології в закладах освіти, адже саме його обов'язком є допомога учням у виборі майбутньої професії.

Т. В. Кудрявцев і В. Ю. Шегурова [3], В. В. Чебишева [6], П. А. Шавір [7] розглядали професійне самовизначення як складний процес, що складається з кількох етапів. Б. Г. Ананьєв [1] наголошував на ролі самооцінки у процесі професійного самовизначення. Більшість вітчизняних психологів, у тому числі Є. А. Клімов [2], О. В. Туриніна [5], вивчають самовизначення старших школярів щодо професій.

Проблема профорієнтації й професійного самовизначення студентів подвійних спеціальностей в психологічній літературі висвітлена недостатньо, що й зумовило вибір теми нашого дослідження.

Завданням дослідження було визначити професійну спрямованість, рівень усвідомлення вимог до професії, ступінь розвитку уявлень про професійний ідеал, ставлення до професії практичного психолога та динаміку цих явищ у студентів II і IV курсів подвійних спеціальностей з практичною психологією.

З цією метою було проведено анкетування серед студентів спеціальності біологія-психологія II і IV курсів природничо-географічного факультету НПУ ім. М. П. Драгоманова. Вибірка становила 65 осіб. Анкета включала такі запитання:

- Чому Ви обрали спеціальність біологія-психологія?
- Хто найбільше вплинув на Ваш вибір?
- Чи вважаєте Ви реальним за час навчання отримати достатньо глибокі знання з обох спеціальностей?
- Яка з двох спеціальностей приваблює Вас найбільше? Чому?
- Які здібності, на Вашу думку, необхідні для обраної Вами професії?
- Чи відповідають Ваші здібності обраній професії?
- Чи вважаєте Ви реальним удосконалити здібності, яких Вам бракує?
- Які особистісні якості, на Вашу думку, необхідні для обраної Вами професії?
- Чи відповідають Ваші якості обраній професії?
- Ким Ви плануєте працювати після закінчення вищого закладу освіти?
- Чи вважаєте Ви професію психолога достатньо престижною? Чому?

На перше запитання анкети — визначення професійної спрямованості — 45 % студентів II і 40 % студентів IV курсу відповіли, що обрали спеціальність через бажання займатися психологією. При цьому 90 % студентів II курсу свій вибір зробили самостійно, на вибір 45 % студентів IV курсу вплинули друзі чи родичі. На третє запитання — ставлення студентів до підготовки з подвійної спеціальності — 75 % опитуваних II і 85 % IV курсу відповіли, що неможливо за час навчання отримати достатній обсяг знань з обох спеціальностей. Пріоритетною

спеціальністю відповідно для 80 і 90 % студентів є психологія, при цьому у всіх домінують пізнавальні мотиви. Після закінчення вищого закладу психологами планують працювати 60 % студентів IV і 50 % — II курсу. Престижною професією психолога вважають 95 % студентів II і 80 % — IV курсу, превалуючою підставою такої думки є зростаюча потреба суспільства в професії практичного психолога. 20 % студентів IV курсу, які вважають професію психолога непрестижною, обґрунтовують свою думку низькою оплачуваністю цієї професії в Україні.

Дані інших запитань анкети ми використали для визначення рівня розвитку професійного ідеалу студентів за схемою В. А. Семиченко [4], в якій вона виділяє п'ять смислових блоків:

- блок спрямованості, який містить такі якості, як любов до людей, оптимізм, творче ставлення до праці та ін.;
- блок професійних знань, професійна компетентність, комунікативні здібності, наявність достатнього рівня професійних знань;
- блок рис характеру — доброта, терплячість, скромність, чесність, ввічливість, самокритичність, вимогливість тощо;
- блок пізнавальних можливостей — спостережливість, творчі здібності, аналітичне мислення;
- блок загального розвитку особистості — ерудованість, загальна культура людини.

Критеріями рівня розвитку цих параметрів є кількість названих якостей блоку й кількість опитуваних, які назвали необхідність цих якостей для практичного психолога.

Результати ранжування показали, що найбільш значущий для студентів II курсу блок рис характеру, до якого ввійшли 17 якостей, причому такі, як моральність і любов до людей, посіли I місце; також добре розвинений блок пізнавальних можливостей: розвинена пам'ять, увага й логічне мислення займають I і II ранги відповідно. Низько розвиненим виявився блок професійної спрямованості, з якого було зазначено лише одну якість — любов до своєї професії (10 %), а також блоки професійних знань і загального розвитку особистості.

У студентів IV курсу переважають блок пізнавальних можливостей, у тому числі розвинена пам'ять і логічне мислення стали здібностями I і II рангів відповідно, і блок рис характеру, до якого ввійшли 14 якостей. Значно вищий, ніж у студентів II курсу, рівень блоків професійної спрямованості, професійних знань і загального розвитку особистості. З блоку професійної спрямованості такі якості, як любов до людей і оптимізм, зазначили відповідно 25 і 10 % опитуваних, комунікабельність (блок професійних знань) посіла перше за рангом

місце; але недостатньо розвинений блок загальної культури особистості. Загалом методика показала незадовільний рівень розвитку уявлень про професійний ідеал у студентів II курсу, проте високий — у студентів IV курсу.

Розподіл відповідей на п'яте й восьме запитання анкети, що спрямовані на визначення усвідомлення студентами ступеня відповідності своїх здібностей та особистісних якостей вимогам психологічної професії, показав, що лише 50 і 60 % студентів II та 60 і 75 % IV курсу вважають, що їхні здібності й особистісні якості відповідають цим вимогам. Ми пояснюємо це тим, що студенти як II, так і IV курсу в першу чергу набувають професійні знання і вміння та мало часу приділяють розвитку своєї особистості у професійному напрямі, хоча 85 % студентів II курсу вважають, що можна розвинути здібності, яких їм бракує, серед студентів IV курсу такої думки додержуються 100 %.

Дослідження показало, що в міру усвідомлення змісту й вимог психологічної професії зростали інтерес до практичної психології й професійна психологічна спрямованість студентів II, IV курсів подвійних спеціальностей з практичною психологією. У студентів II курсу уявлення про професійний ідеал практичного психолога розвинуті слабо, здебільше замість специфічних здібностей студенти називали загальні, що свідчить про недостатнє усвідомлення вимог психологічної професії. Уявлення про професійний ідеал більш адекватні у студентів IV курсу, тобто спостерігається підвищення рівня професійного самовизначення. При виборі спеціальності біологія і практична психологія більшості студентів планували пов'язати свою майбутню професію з біологією.

Література

1. Ананьев Б. Г. Человек как предмет познания — Л., 1968. — 339 с.
2. Климов Е. А. Путь в профессию. — Л., 1974. — 190 с.
3. Кудрявцев Т. В., Шегурова В. Ю. Психологический анализ динамики профессионального самоопределения личности // Вопр. психологии. — 1983. — № 2. — С. 51–59.
4. Семиченко В. А. Психологические основы процесса профессиональной подготовки студентов вуза. — Полтава, 1991. — 77 с.
5. Туринина О. В. Психологические особенности профессионального самовизначения учнів профільних педкласів: Дис. ... канд. психол. наук / НПУ ім. М. П. Драгоманова. — К., 1998. — 178 с.
6. Чебышева В. В. Психологические проблемы профориентации школьников // Вопр. психологии. — 1971. — № 1. — С. 26–32.
7. Шавир П. А. Психология профессионального самоопределения в ранней юности. — М.: Педагогика, 1981. — 96 с.

*С. І. САМАРІНА, студентка V курсу
(Ніжинський державний педагогічний університет ім. Миколи Гоголя)*

ПРОФЕСІЙНО-ПСИХОЛОГІЧНА ПІДГОТОВКА ВЧИТЕЛЯ МУЗИКИ

Наукові праці МАУП, 2003, вип. 12, с. 27–28

Подано результати дослідження рівня професійно-психологічної підготовки студентів молодших курсів музичного факультету

Професійно-психологічна підготовка вчителів у педагогічних закладах вищого типу посідає чільне місце у загальній системі навчання і виховання, оскільки від її якості та рівня залежить формування майбутнього педагога не як вузького вчителя-предметника, а як культурної людини з величезним особистим виховним впливом.

У виступі Президента України на II Всеукраїнському з'їзді працівників освіти наголошено: “За умов масовості освіти її якість дедалі більше залежить від індивідуальної роботи, застосування принципів супроводження кожної дитини від дошкільного закладу до закінчення вищого навчального закладу. Відмовившись від усереднених підходів, ми зможемо постійно підвищувати планку освітніх стандартів” (Освіта України. — 2001. — 12 жовт.).

Виходячи із зазначеного особливої актуальності набуває проблема виховання вчителя музики як професіонала: становлення його індивідуального стилю педагогічної діяльності, постійне підвищення майстерності та усвідомлення себе як педагога, що постійно саморозвивається та самооновлюється, оволодіння високою спеціальною підготовкою, умінням вільно користуватись психолого-педагогічними знаннями та навичками професійного спілкування, розвинути педагогічним мисленням, загальною культурою. Мета психологічної підготовки майбутнього фахівця передбачає: практичну підготовку спеціалістів до подолання психологічних труднощів професійної діяльності, формування у них психологічної готовності до успішного вирішення ними професійних завдань, оволодіння навичками швидкого реагування, встановлення емоційного контакту. Важливим психологічним умінням є здатність контролю педагогом власних емоцій та переживань, що полегшує спілкування у процесі навчання та виховання, допомагає встановити зворотні зв'язки між учнями

та вчителем і значною мірою характеризує рівень психологічної культури. Психологічна культура студента певним чином проявляється під час складання ним іспиту чи заліку, коли емоційні переживання досягають критичного стану, саме за таких складних умов виявляється здатність студента до самоконтролю та збереження емоційної рівноваги. У зв'язку з цим студентів необхідно привчати до регулярного самоаналізу власного емоційного досвіду, уміння точно виражати свої почуття, керувати своїми переживаннями. На музичному факультеті головною формою іспиту є публічний виступ як основний показник професійної майстерності та психологічної готовності до музично-педагогічної діяльності. У процесі навчання кожний студент факультету публічно виступає на сцені 11–12 разів на рік у вигляді академічного концерту, прослуховування, екзамєну з диригування, вокалу чи основного інструменту, що у загальній сумі (за 5 років) становить 50–60 сольних виступів.

Для докладнішого висвітлення цієї проблеми проведено невелике дослідження, що передбачало вивчення поведінки студентів молодших курсів під час публічного виступу.

На початковому етапі дослідження виходили з досить широкої загальної гіпотези, що концертний виступ — це складна, багаторівнева психічна діяльність, пов'язана з особливим емоційним напруженням та хвилюванням, яке можна виявити, якщо простежити за психофізіологічними показниками у процесі самостереження та вивчити самозвіти охоплених дослідженням. Але вже перші результати показали, що ситуація набагато складніша й не така однозначна, як уявлялося, що й спонукало нас до уточнення гіпотези дослідження. У теоретичній частині дослідження ми виходили з аналізу відношення “композитор — виконавець — слухач”.

Музичний твір — це своєрідне музичне висловлювання композитора, який є носієм музичного переживання, що поступово набуває форми задуму музичного твору, але він несе в собі не лише переживання, а й має інтенцію їх висловити, поділитися ними з іншими. Будучи оформленим та завершеним з точки зору музичної думки і форми, музичний твір водночас лишається незавершеним та відкритим і стає цілісним лише тоді, коли його добудовує, завершує та сприймає інша людина. Професіоналізм учителя музики виявляється передусім у здатності розшифрувати закодовану в потних знаках інформацію, створити власне бачення музичного задуму композитора та породжувати власне висловлювання, яке, у свою чергу, адресоване іншій особистості і теж вимагає відгуку слухача.

Отже, в експериментальному дослідженні ми хотіли встановити наявність спрямованості студента на вираження власного задуму (як риси професіоналізму) і порівняти його з рівнем сформованості психологічної культури як складової професійно-психологічної підготовки.

У дослідженні брали участь 32 студенти I–II курсів музичного факультету Ніжинського державного педагогічного університету імені Миколи Гоголя. Головним методом було написання досліджуваними невеликого твору-самозвіту, де у довільній формі студенти описали свої переживання та враження, пов'язані із ситуацією концертного виступу, а саме з інструментальним виконанням музичних творів на академічному концерті. Подальший аналіз та вивчення психофізіологічних показників кожного студента дозволили визначити чотири рівні сформованості професійно-психологічної культури.

Для груп першого рівня (25 % загальної кількості студентів) виступ на сцені нічим не відрізняється від екзамену з будь-якого іншого предмету (психології, педагогіки тощо), оскільки для них важливе лише отримання позитивної оцінки, а художнє виконання твору, висловлювання власного задуму відходять на другий план. Наведемо кілька цитат із їхніх робіт: "Головне не двійка, а інше неважливо", "Коли виходиш за двері, то відчуваєш, що всі проблеми вже позаду, хоч якби ти не зіграв". Для них характерний стан, який описав один респондент: "Під час гри у мене все вилітає з голови і руки грають механічно". Присутність публіки є лише негативним відволікаючим фактором для студентів цього рівня: "Набагато легше грати, коли комісія щось пише, але тільки не дивиться на тебе". Отже, рівень сформованості професійно-психологічної культури студентів цієї групи доволі низький, оскільки майже повністю відсутні професійна майстерність та психологічна стійкість.

Другий рівень (25 %) за характером сформованості професійно-психологічної культури близький до попереднього, різниця між респондентами 1 та 2 рівнів лише в тому, що перша група намагається уникнути негативної оцінки (двійки), а друга "боїться, що не отримає п'ятірки", "...граю все добре до першої помилки", "Боюсь про щось забути, збитись". Зміст публічного виступу виконавці вбачають лише у відтворенні гарно вивченого тексту, у точному виконанні інструкцій та вказівок учителя, що підтверджує низький рівень професійної підготовки.

Для студентів третього рівня (33 %) сенс публічного виступу у відтворенні художнього образу, але на заваді стоять такі фактори, як надмірне хвилювання, відсутність умінь контролювати власні емоції. Ось одне з висловлювань респондентів: "Коли граю на сцені, починають тремтіти кінцівки, тому увагу зосереджую на тому, якби потрапити на потрібну клавішу, через що губиться образ твору". У цієї групи спостерігається наявність сформованої сукупності професійних умінь, але бракує досвіду психологічної культури, що виявляється у відсутності навичок самоконтролю.

Четвертий — найвищий рівень виявлений лише у 17 % студентів, для яких головне у виступі — донести власний задум, отримати власне задоволення, самовиразитись, для них наявність слухацької аудиторії — необхідна умова. Цитую: "...на сцені краще думати про музику", "...коли я сідаю за інструмент, то повністю віддаюся музиці", "...найголовніше у виступі для мене — отримання власного задоволення", "Коли починаю грати і все виходить добре, то почуваю себе спокійно, вхожу в образ і граю із задоволенням для себе". Як правило, це студенти, які мають добру професійну підготовку й досвід публічних виступів на сцені. Безперечно, хвилювання має місце і на цьому рівні (якщо взяти до уваги психофізіологічні показники й особливості поведінки), однак воно є невід'ємним компонентом будь-якої творчої діяльності. Аналіз результатів дослідження показав, що лише у 17 % студентів молодших курсів достатній рівень професійної підготовки та психологічної культури, що є необхідними умовами для становлення грамотного фахівця, у більшості ж (83 %) — лише на початковій стадії розвитку і вимагає ретельного, індивідуального підходу. Отже, професійно-психологічна підготовка вчителя музики — складний багатогранний процес, що реалізується поетапно протягом усього періоду навчання, а його кінцевим результатом є здатність студента музичного факультету виявляти свої індивідуальні здібності під час музично-педагогічної діяльності.

А. В. КРАСНОЩЕК*(Криворожский государственный педагогический университет)*

ОСОБЕННОСТИ РАЗВИТИЯ МОРАЛЬНОГО СОЗНАНИЯ ЛИЧНОСТИ В ЮНОШЕСКОМ ВОЗРАСТЕ

Наукові праці МАУП, 2003, вип. 12, с. 29–31

Юность означает фазу перехода от зависимого детства к самостоятельной и ответственной взрослости. Юношеский возраст — период самопознания, самооценки, самовоспитания. Разные уровни идентификации личности в юношеском возрасте обуславливают склонность к повышенному риску в поведении. Первоочередная задача взрослых — оказание помощи старшеклассникам в познании самих себя и осознании процесса своего развития, а также обеспечение их знаниями, умениями и навыками самовоспитания, которые являются критериями оценки зрелости личности.

Формирование моральных ценностей личности начинается на ранних этапах онтогенеза. Развитие морального сознания предполагает учет как индивидуально-типологических особенностей личности, так и специфических механизмов воспитания. Важную роль при этом играет механизм социального наказания, предполагающий адекватность подкрепления (поощрение или наказание определенных типов поведения). Нормы поведения при этом остаются внешними, ребенок присваивает их, подражая ролевому поведению взрослых. Однако механизмы подражания, являясь необходимым условием развития ребенка, не обеспечивают значимых результатов в юношеском возрасте [4, 621].

Формирование автономного уровня морального сознания предполагает использование связанной, непротиворечивой системы ценностей. На пути к этому индивидуум должен анализировать и оценивать моральные принципы, сформированные ранее, на предыдущих этапах развития.

Основным процессом морального развития в юношеском возрасте является переоценка системы ценностей. Процесс морального развития идет тремя различными, частично совпадающими, путями.

Первый путь — основанное на тревогах сдерживания, т. е. социально приемлемое, поведение, вызванное страхом наказания.

Второй путь — основанная на эмпатии забота о других. Эта моральная перспектива сочетает способность человека разделять чувства других с развивающейся когнитивной способностью представить себе, что чувствует другой и как собственное поведение может изменить внутреннее состояние других людей.

Третий путь — моральное развитие происходит благодаря развитию мышления на уровне формальных операций, в процессе которого они приобретают опыт проверки гипотез, переоценки информации и переформулирования понятий [4, 623].

Эти тенденции, согласно Хоффману, сосуществуют у взрослых. Но в юношеском возрасте значение каждого из них может меняться. Например, мораль, основанная на страхе наказания, в результате перестройки механизма социального контроля может оказаться подорванной. Детские формы контроля, основанные на соблюдении внешних норм и послушании взрослым, уже не действуют, а взрослые способы, предполагающие сознательную дисциплину и контроль, еще не сложились или не окрепли. К тому же в юношеской среде преобладают антиавторитарные настроения, а господствующее положение занимают уже ценности сверстников.

Социальное положение юношества погранично и неопределенно. В столкновениях с суровы-

ми жизненными реалиями разрушается эмпатия, юношество склоняется к цинизму [3, 237]. И наоборот, если эмпатические намерения стимулируются интеллектуально в напряженных дискуссиях, на встречах с учителями, то мораль основывается на понятиях и принципах укрепления. Кроме того, юноши и девушки могут лишь незначительно изменить структуру своих ценностей, если их жизнь проходит в жестко регламентированной, однородной среде, где царит атмосфера предопределенности (закрытые специализированные учебные заведения.)

Разные уровни идентификации личности в юношеском возрасте обуславливают склонность к повышенному риску в поведении.

Большинство молодых людей направляют характерный для юности прирост энергии в интеллектуальную, социально полезную деятельность или спорт. Но для некоторых переоценка ценностей ведет к переоценке риска. Многие исследователи считают, что рискующие молодые люди чувствуют себя неуязвимыми. Они сосредотачивают внимание в основном на преимуществах рискованных форм поведения, возможности вырости в глазах сверстников или чувстве свободы от запретов. Причиной неоправданного риска является также групповое давление со стороны сверстников. Так, для существования в группе юноше необходимо придерживаться системы ценностей и ожиданий группы, даже если она не совпадает с индивидуальными представлениями члена группы [6, 243].

Наиболее характерны в поведении юношей варианты проявления, с которыми сталкиваются учителя и родители. Среди них явно выражена склонность к алкоголизму. Вероятно, наиболее мощный фактор, влияющий на употребление алкоголя юношами, — представление, что употребление спиртного — символ взрослости и зрелости. Например, ко времени окончания школы 92 % американских школьников уже попробовали спиртное, один из 20 старшеклассников употребляет алкоголь ежедневно [4, 627]. По данным выборочного опроса, спиртные напитки в восьмом классе употребляли 75 %, в девятом — 80 %, а в десятом — 95 % мальчиков [3, 238]. Достаточную опасность представляет и употребление наркотиков. Как и пьянство, юношеский наркотизм связан с психическим экспериментированием. Люди, для которых жажда новых впечатлений стала личностной чертой, как правило, стремятся найти их в волнующих захватывающих переживаниях [2, 47]. Исследование И. С. Кона подтверждает, что в среде десятиклассников курят 62 % юношей и 16 % деву-

шек, причем каждый шестой курящий выкуривает более 20 сигарет в день и каждый второй от 10 до 20. В 1988 г. 18 % американских старшеклассников курили ежедневно, а 11 % выкуривали в день полпачки сигарет и больше [4, 626]. Растет и употребление наркотиков. В 2001 г. в Украине задержано за хранение наркотиков 310 старшеклассников [1, 9]. В США 24 % старшеклассников курят марихуану от случая к случаю, 9 % употребляют ингалянты, 6 % — стимуляторы и меньше 1 % — героин [4, 629].

Опасность для морального развития личности представляет также делинквентное поведение. Хотя молодежь до восемнадцати лет составляет лишь 38 % всего населения США, на ее долю приходится 50 % серьезных преступлений [4, 630]. По данным МВД СССР, в 1987 г. только несовершеннолетними совершено 165 тыс. преступлений, треть из них — учащимися ПТУ, 28 % — школьниками [3, 249].

Юноши и девушки совершают преступления, потому что как личности они не смогли или не захотели приспособиться к жизни в обществе или развить в себе умения контролировать собственные импульсы и справиться с гневом или фрустрацией. Как и другие формы поведения, делинквентность — это форма приспособления к социальным и психологическим реалиям юности. Для некоторых несовершеннолетних преступников нервное возбуждение при рискованном поведении является непреодолимой притягательностью.

На поведение молодых людей существенно влияют средства массовой информации, пропагандируя насильственные формы поведения. Просмотры фильмов могут влиять на трудных подростков через процессы социального научения. Идентификация с «крутыми» киногероями может вызвать у подростка подражательное поведение, включающее акты насилия [5, 519].

По сравнению с детским возрастом, когда сознательных самоубийств практически не бывает, их рост после 13 лет огромен. Например, во Франции в группе 15–19-летних самоубийство является четвертой, а в США третьей причиной смерти [3, 241].

Профилактика юношеских самоубийств заключается не в избегании конфликтных ситуаций — это невозможно, а в создании такого психологического климата, чтобы подросток не чувствовал себя одиноким, непризнанным. В девяти случаях из десяти юношеские покушения на самоубийства — не желание покончить счеты с жизнью, а крик о помощи [3, 243].

Таким образом, юношество — очень сложный и важный период жизни. Именно в этот период формируется человек. И ни в коем случае в этом возрасте нельзя оставлять молодых людей наедине с возникшими проблемами. Благодаря взаимопониманию со стороны взрослых может сформироваться достойный представитель общества. Всю энергию, свойственную юности, необходимо направлять на созидание, а не на разрушение. Только равнодушные окружающих губят молодых людей.

Литература

1. Зятев С. У білої смерті найміцніші обійма // Ваше здоров'я. — 2002. — 7 лют. — С. 9.
2. Изард Кэррол Э. Психология эмоций. — СПб., 2000.
3. Кон. И. С. Психология ранней юности. — М., 1989.
4. Крайг Грейс. Психология развития. — СПб., 2001.
5. Майерс Д. Социальная психология. — СПб., 2000.
6. Пайнс Э., Маслаг К. Практикум по социальной психологии. — СПб., 2000.

Т. В. ЛАЛИМЕНКО, студентка IV курса
(Криворожский государственный педагогический университет)

ОСОБЕННОСТИ РАЗВИТИЯ САМОСОЗНАНИЯ ЛИЧНОСТИ В ЮНОШЕСКОМ ВОЗРАСТЕ

Наукові праці МАУП, 2003, вип. 12, с. 32–33

Рассматривается проблема самосознания в юношеском возрасте, что является основой для психических новообразований. Анализируется значимость для личности субъективных и объективных представлений, выраженных в ассоциативных формах.

Высшей формой развития психических функций личности является формирование самосознания, которое позволяет человеку не только отражать внешний мир, но и, выделив себя в этом мире, познавать свой внутренний мир, переживать его и определенным образом относиться к себе. Как писал И. М. Сеченов, “самосознание создает человеку возможность относиться к актам собственного сознания критически, то есть отделять все свое внутреннее от всего привходящего извне, анализировать его и сопоставлять (сравнивать) с внешним словом, изучать акт собственного сознания” [3].

Именно самосознание выступает основой новообразований в юношеском возрасте. В социальном аспекте период юности — это неоднородное образование, он связан с механизмом социализации, что позволяет функционировать человеку в качестве полноправного члена общества, усвоившего совокупность знаний, норм и ценностей. Главная социальная задача для этого возраста — определение социальной линии поведения.

Самосознание по существу имеет глубоко общественный характер. Мерилом для человека в его отношении к себе выступают прежде всего другие люди. Каждый новый социальный контакт меняет представление о себе, и постепенно у человека формируется целая система таких представлений. Эта система взглядов становится более содержательной, по мере того как человек включается во взаимодействие с более разнообразными группами, что позволяет ему определить свое социальное положение, покинув таким образом социальную группу маргиналов. Оценивая самого себя, с точки зрения тех, с кем встречается юноша дома, в школе, на работе, он постепенно формирует в

себе многогранные представления о себе и мире, его окружающем. Сознательное поведение является не столько проявлением того, каков человек на самом деле, сколько результатом представлений человека о себе, сложившихся на основе общения с ним окружающих.

Таким образом, самосознание — самый высокоорганизованный психический процесс, который формируется при взаимодействии с другими людьми, главным образом с теми, с кем возникают особо значимые контакты. Однако само сознание связано не только с воздействием этих контактов, но и с самооценками, которые зависят от соотношения успехов и притязаний, т. е. от успешности деятельности человека.

Главная функция самосознания человека — сделать доступными для себя мотивы и результаты его поступков и дать возможность понять, каков он есть на самом деле, оценить себя; если оценка окажется неудовлетворительной, то человек может либо заняться самоусовершенствованием, либо, включив защитные механизмы, вытеснить эти неприятные недостатки, избегая травмирующего влияния внутреннего конфликта. Только благодаря осознанию своей индивидуальности возникает особая функция самосознания (защитная) — стремление защитить свою индивидуальность от угрозы нивелирования.

В самосознании соотносятся мотивы и действия, одни мотивы с другими, и тем самым выстраивается иерархия мотивов. Уяснением для себя наиболее значимых мотивов знаменуется развитие личности. Такое осознание приводит к перестройке всех систем установок и формирует идеальное “я”. В свою очередь, идеальное “я” влияет на социальное приспособление, на уровень тревожности, на особенности

мотивации, оно же накладывает запреты и моральные ограничения на все поведение человека.

Теория и методология современной психологии позволяет находить подходы к решению многих задач как в деле воспитания и обучения, так и в организации трудовой деятельности людей с учетом возрастных особенностей личности. Специфику личностного мировосприятия в юности позволяет выявить ассоциативный эксперимент.

Для исследования было отобрано 22 студента исторического факультета. Методика исследования состояла в том, что после двухразового прочтения 20-ти не связанных по смыслу слов им предлагалось воспроизвести их на бумаге путем ассоциативного соединения в пары ключевым словом.

При анализе результатов использовалась следующая эмпирическая классификация ассоциаций:

1. Объективные ассоциации:
 - а) фонетические (по звуковому сходству);
 - б) стереотипно-лексическая.
2. Субъективная ассоциация:
 - а) семантического сходства;
 - б) семантического контраста или отрицания (волк — заяц; день — ночь);
 - в) семантической смежности (столяр — доска);принадлежность к одному кругу (сфере) явлений (лес — охота; конура — пес); логическое подчинение (кот — зверь; дуб — сук); логическое тождество (лес — бор; беда — горе); логико-адъективные ассоциации (арбуз — вкусно; утро — красное).

Проанализировав смысловую связь между словами и подставив их в эмпирическую классификацию ассоциаций, были получены следующие процентные данные:

1. Объективные ассоциации (31,5 %):
 - а) фонетические — 20,2 %;
 - б) стереотипно-лексические — 11,3 %.
2. Субъективные ассоциации (68,5 %):
 - а) семантического сходства — 26,6 %;
 - б) семантического контраста — 20,3 %;
 - в) семантической смежности — 21,6 %.

Из результатов проведенного эксперимента отчетливо видно, что основное место в ассоциативном воспроизведении юношей занимают субъективные ассоциации, поскольку личность в этом возрасте воспринимает окружающий мир через свои внутренние (субъективные) переживания. Значимость переживаний определяется уровнем развития самосознания (системой значений и смыслов), что обеспечивает сохранение идентичности в изменяющихся условиях и особенностей самовыражения личности в юношеском возрасте.

Литература

1. Анисимов О. С. Методологическая версия категориального аппарата психологии. — Новгород, 1990.
2. Асмолов А. Г. XXI век: психология в век психологии // *Вопр. психологии*. — 1999. — № 1. — С. 3–12.
3. Грановская Р. М. Элементы практической психологии. — Л., 1984.
4. Рубинштейн С. Л. Основы общей психологии. — М., 1946.

Н. В. ХЕРСОНЕЦЬ, студентка V курсу
(Криворізький державний педагогічний університет)

ФОРМУВАННЯ ГРОМАДЯНСЬКОЇ ПОЗИЦІЇ СТАРШОКЛАСНИКІВ (ПСИХОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ)

Наукові праці МАУП, 2003, вип. 12, с. 34–36

Розглядається проблема громадянського виховання старшокласників з психологічної точки зору. Вчені пов'язують розв'язання цієї проблеми з теорією діяльності (внутрішньої і зовнішньої), а також із соціалізацією особистості. Встановлено, що співвідношення внутрішньої і зовнішньої діяльності, умови соціалізації визначають ефективність формування громадянської позиції учнів.

На етапі становлення демократичного суспільства в Україні особливої актуальності набула ідея громадянського суспільства і відповідно громадянської освіти.

Громадській культурі демократичного суспільства властиві розвинене почуття власної гідності, прагнення і здатність сприймати свободу як найвищу цінність життя, законслухняне, лояльне і водночас вимогливе й критичне ставлення до інституцій влади та їх настанов, активне прагнення захищати і реалізовувати свої інтереси та позиції.

Але це, так би мовити, кінцевий результат. Завданням психологів і педагогів є діагностування та розроблення впливових заходів, завдяки яким можна цілеспрямовано виховувати та розвивати певні особистісні структури, що забезпечують перехід від виникнення мети дії, яка формується ззовні, до реалізації смислової структури діяльності, усвідомленої та сформульованої особистістю.

Думка, що психіка відіграє роль регулятора дії, діяльності, поведінки, не нова. Ще О. М. Леонтьєв, С. Л. Рубінштейн сформулювали положення, згідно з яким регулятор діяльності має діяльнісну природу [3, 506]. Численні дослідження щодо вирішення психологічної теорії діяльності довели, що психіка породжується діяльністю і є органом цієї діяльності. При цьому відзначається наявність генетичних взаємопереходів і взаємоперетворень зовнішньої, матеріальної, практичної та внутрішньої, ідеальної, психічної діяльності. Природно, що внутрішні форми дії можуть відрізнятися від зовнішніх за способами свого існування, хоча між ними

можлива схожість у цілях та предметному змісті. Їхню схожість або відмінність можна визначити за допомогою розчленованого уявлення про їх структуру, а також за метрикою та процедурою сумірності зовнішніх і внутрішніх дій. Підкреслимо, що існує принципова єдність будови внутрішньої та зовнішньої діяльності, яка полягає в опосередкованому зв'язку між індивідом та навколишнім середовищем. Таким чином, у психологічній теорії діяльності постає проблема подолання абсолютизації розбіжностей зовнішньої та внутрішньої діяльності, протиставлення суб'єктивного та об'єктивного шляхом конкретизації цих понять.

Подальше ускладнення психологічної діяльності приводить до розвитку на рівні знаково-символьної репрезентації буття в індивідуальній психіці суб'єкта системи суспільно вироблених знань, закріплених у мові (мові чуттів), предметах культури, нормах, звичках та еталонах діяльності [2, 58]. Система цих знань дає змогу здійснити генералізацію пізнавальних гіпотез, що, у свою чергу, забезпечує перехід від простих чуттєвих вражень до побудови найскладніших образів і структур поведінки, що переростають у "Я-концепцію", "Я-статус", "Я-образ". Вивчення умов формування та розвитку потребно-мотиваційної сфери, індивідуальних особливостей розвитку пізнавальних процесів і засобів досягнення цілей допоможе з'ясувати витоки схильності особистості до засвоєння соціального досвіду та розробити науково обґрунтований підхід до засвоєння засад політичної культури і формування громадянської позиції.

Хоча психічне відображення визначається та здійснюється складним комплексом фізіологічних процесів, які передбачають багаторівневу обробку інформації з внутрішнього досвіду та зовнішнього середовища, центральною інстанцією, що забезпечує механізми побудови та управління активністю громадянина, є психічний образ. По-перше, в образі у формі цілісного відображення самих предметів та відносин між ними вибірково наведені тільки дані, на основі яких може здійснюватись регуляція активності, що полегшує облік і встановлення зв'язків. По-друге, внаслідок випереджаючого характеру відображення психічний образ відкриває індивідові не тільки наявний, а й можливий стан речей у навколишньому середовищі. Це дає йому змогу цілеспрямовано йти до передбачуваного результату, досягти моделі потрібного майбутнього. Мета як необхідне майбутнє не може бути задана індивідові інакше, ніж в образі, що містить план можливого майбутнього. По-третє, оскільки в основі психічного відображення передбачуваного майбутнього лежать внутрішні дії, спрямовані на перетворення ситуації, індивід в образі, крім вищезгаданого, отримує інформацію щодо способу, яким він може досягти цих змін. Таким чином, у психічному образі синтезується й актуалізується найважливіша інформація, необхідна для регуляції та управління активною діяльністю й поведінкою. У ньому відображаються потреби, мета, мотиви, емоції, які характеризують умови довкілля, передбачувані можливості їх зміни та власні дії, що здатні ці зміни забезпечити. Аби ця можливість була використана, необхідна внутрішня активність суб'єкта, яка відображається в меті, мотивах, емоційних станах та зорієнтованій діяльності.

Тобто при вихованні громадянина слід враховувати співвідношення внутрішньої та зовнішньої діяльності особистості. Простіше кажучи, неможливо сформувати громадянина теоретично, без будь-якої практичної діяльності. Учень повинен вивчати не лише засади Конституції, існуючі демократичні свободи і права громадянина, він має виконувати певні дії, спрямовані на виховання громадянських чеснот. Такі дії можемо назвати соціальними. Зазначимо, що соціальна дія є основою, на якій формуються соціальні відносини.

Тут психологи і педагоги стикаються ще з однією проблемою — проблемою соціалізації особистості. Ще Л. С. Виготський визначав кінцевою метою виховання пристосування дитини до того середовища, де вона має жити і діяти [1, 236]. Ставлення людини до оточуючого середовища має носити характер активності. Причому в одному со-

ціальному середовищі можливі зовсім різні соціальні установки індивіда, справа тільки в напрямі виховання цієї активності.

У рамках нашої статті зупинимось безпосередньо на політичній соціалізації як одній із складових громадянського виховання. Визначення як методологічних, так і методичних засобів політичної соціалізації має враховувати національні, культурні, субкультурні особливості певних груп, до яких належить юнацтво; з одного боку, схильність до критичного сприйняття суспільно-політичної спадщини батьків, радикалізації чи, навпаки, лібералізації власних політичних поглядів, а з іншого — відкритість до сприйняття різних ідеологічних поглядів. Це й активний пошук себе та свого місця в сучасному суспільстві, що ускладнюється з огляду на розмаїття політичних пропозицій, що падає демократичне суспільство, на тлі нерозвинутого світогляду в юному віці [4, 509].

Взагалі результат політичної соціалізації та її ефективність залежать насамперед від того, чи відбувається вона стихійно, чи здійснюватиметься шляхом цілеспрямованого формування особистості, зокрема на дуже важливому етапі — у шкільному віці. Саме на загальноосвітні заклади як один з головних інститутів соціалізації молоді покладено відповідальність за формування ціннісно-мотиваційного підґрунтя суспільно значущої поведінки, світогляду, що має створюватися на засадах глибокого знання найпоширеніших ідеологічних концепцій сучасності, наукових уявлень про закони розвитку навколишнього світу.

Враховуючи психологічні особливості юнацького віку, зазначимо, що навчальні програми, спрямовані на формування громадянської позиції старшокласників, повинні відповідати низці вимог і забезпечувати:

- актуалізацію мотивів, спрямованих на засвоєння операційного складу дії (забезпечується за рахунок зосередження уваги на інструкції та формулюванні завдання);
- постановку і сприйняття завдань, в яких необхідно здійснити структурування і категоризацію їх складових;
- виникнення інтересу у процесі виконання запланованого завдання та фіксацію його у свідомості;
- пошук інформації та самостійний вибір прийомів та методів, необхідних для розв'язання поставленого завдання;
- визначення системи проміжних цілей, поділ великих цілей на складові, переформулювання їх з метою підвищення ефективності розв'язання поставленого завдання;

- формування образу уявлення й образу потрібного майбутнього, який визначає конкретний результат дії та його оцінку з урахуванням розбіжностей зовнішньої та внутрішньої оцінок;
- емоційне закріплення результату діяльності.

З метою підвищення ефективності політичної освіти та виховання молоді доцільно:

- розробити методи реєстрації наявного рівня сформованості базових понять у тих, хто навчається (найбільш придатні для цього завдання програмованого контролю, складання учнями структурно-логічних схем основних категорій та понять до кожної конкретної теми);
- вирізнити ці базові поняття та визначити методом експертних оцінок рівень суб'єктивної та об'єктивної складності засвоєних учнями тем;
- визначити рівень сформованості:
 - а) пізнавальних мотивів та мотивів навчальної діяльності;
 - б) системи ціннісних орієнтацій;
 - в) кола інтересів;
 - г) ситуативних настанов;
 - д) інтелектуальних здібностей;
 - е) поведінкову активність;
 - є) мотивації досягнення;

ж) національної самосвідомості та громадянської позиції тощо.

На основі аналізу отриманих результатів можна планувати подальшу розробку та вдосконалення методів комплексної оцінки ступеня сформованості політичної культури і громадянської позиції молоді.

Наголосимо, що громадянське виховання юнацтва — найактуальніша проблема, яка має вирішуватись спільними зусиллями педагогів і психологів.

Література

1. *Выготский Л. С.* Педагогическая психология. — М., 1991. — 480 с.
2. *Жадан І. В.* Проблеми громадянської освіти в Україні // Психолого-педагогічна наука і сучасна ідеологія: Матер. методологічного семінару АПН України. — К., 1998. — 575 с.
3. *Малхазов О. Р.* Деякі методологічні підходи до розв'язання проблеми політичної освіти молоді // Там само.
4. *Матвієнко О. В.* Політична соціалізація як умова формування громадянської активності молоді // Там само.

Ю. В. ЧУМАНОВА, студентка III курсу
С. В. ЯРЕМЧУК, канд. психол. наук, доц.
 (Мелітопольський державний педагогічний університет)

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ДОСЛІДЖЕННЯ "Я-ОБРАЗУ" МАЙБУТНІХ ПЕДАГОГІВ

Наукові праці МАУП, 2003, вип. 12, с. 37–39

Теоретично обґрунтовується проблема "Я-образу" та досліджується способом самооцінки рівень розвитку тривожності майбутніх педагогів, зроблено кількісний та якісний аналіз отриманих результатів.

Проблема "Я-образу", ставлення людини до світу, суспільства, об'єктів, інших людей, до самої себе є однією з найбільш досліджуваних. Проте й на сьогодні залишається ще багато нез'ясованого.

Найбільший внесок у розвиток цієї проблеми зробили Л. І. Божович, М. Й. Боришевський, У. Джеймс, Е. Еріксон, Г. С. Костюк, К. Роджерс, Н. Н. Толстих та ін.

У зарубіжній психології цю проблему вивчали представники гуманістичного напрямку К. Роджерс, А. Маслоу, А. Роше та ін.

К. Роджерс значну увагу приділяв вивченню проблеми самооцінки особистості. Він стверджував, що глибинне ядро людської натури за своєю сутністю є позитивним, а сама людина — суспільна, розумна і реалістична істота, яка постійно розвивається [4, 90–92]. До складових "Я-концепції" К. Роджерс включає такі елементи: уява про свої характеристики і здібності; уява про себе стосовно інших людей та оточуючого середовища; цінності, що приписуються тим чи іншим предметам або досвіду; цілі й ідеали, що мають позитивну чи негативну валентність. Він вважає, що на формування самооцінки особистості значною мірою впливають свідомість та емоційна оцінка [2, 117].

З точки зору А. Маслоу, потреба особистості в самоактуалізації приводить до актуалізації адекватного сприйняття оточуючих людей і середовища, що, у свою чергу, допомагає особистості усвідомити й себе саму [2, 117].

А. Роше, взявши за основу вищезазвані теоретичні підходи, розробляє власну структуру особистості. Її складовими є п'ять психологічних реалій: сутність (справжнє "Я": наші переконання, спокій душі, можливості); "Я", що сприймається

на рівні мозоку (інтелект, свобода, воля); сприйнятливості як провідник сигналів, що надходять від "Я"; тіло, закономірність функціонування якого відбивається на всіх попередніх реаліях; совість як центр збору й усвідомлення всіх разом узятих реалій. Окремо А. Роше вказує на роль інших людей і середовища у зростанні особистості [8].

Російські вчені Б. Г. Ананьєв [1], О. М. Леонтьєв [3], С. Л. Рубінштейн [5], В. О. Якунін [7] проблему "Я-образу" розглядають як підсумок розвитку самосвідомості, емоційно-ціннісного ставлення до себе й оточуючих. Перетворення здатності людини усвідомлювати й оцінювати себе з певних об'єктивних позицій в усталену рису характеру, особистісну властивість відбувається завдяки рефлексивним процесам. Вони змінюють старі погляди й уявлення суб'єкта, народжують нове бачення проблеми, сприяють саморозвитку людини, активізації інтелектуальних, емоційних і вольових потенцій особистості, підвищують об'єктивність самовивчення [1, 314; 6, 38].

У структурному відношенні психологи вказують на три загальновизначені компоненти самосвідомості: пізнавальний (самопізнання), емоційний (самовідношення) та дієво-вольовий (саморегуляція) [7; 9, 330]. Розглянемо їх докладніше.

Когнітивний (пізнавальний) — характеризує зміст уявлень особистості про себе. До пізнавальної форми самосвідомості відносять, як правило, самовідчуття, самоспостереження, самоаналіз, тобто ті знання людини, що є недоліком її споглядання самої себе, на основі якого виникає загальне поняття про власне "Я".

Емоційно-ціннісний (афективний) — відображує ставлення до себе, своїх досягнень у різних

видах діяльності, особистісних цінностей, їх порівняння з оцінками інших людей тощо. Змістовною складовою цієї ланки самосвідомості є система моральних якостей. Головна функція цих якостей полягає у створенні внутрішніх умов для регуляції поведінки та діяльності суб'єкта.

Поведінковий (регулятивний) — фіксує здатність особистості до саморегуляції, використання знань про себе та самооцінок у процесі діяльності. До складових вольової форми самосвідомості відносять самокритичність, навички володіння собою, самоконтроль, готовність до самотворення.

Таким чином, наведена інтерпретація структури самосвідомості показує, що головним її компонентом є самооцінка як результат самоаналізу діяльності особистості, її дій, вчинків, взаємин з іншими людьми й об'єктами оточуючого світу, оцінних суджень про відповідність власних психічних особливостей нормативно-ціннісним суспільним еталонам. З точки зору В. О. Якуніна, власне самооцінка є найважливішим показником ефективності навчально-виховного процесу фахівців вищої кваліфікації [7, 116].

Базуючись на викладених вище теоретичних засадах, розглянемо самооцінку головним компонентом у структурі "Я-образу" майбутнього педагога, яка відображає внутрішню узгодженість особистості студента, його самосприйняття, відносну стійкість його психіки.

З цією метою ми скористалися методикою Ч. Д. Спілберґера і Ю. Л. Ханіна "Шкала самооцінки". Додатково використали адаптовану Т. О. Немчіним "Особистісну шкалу прояву тривоги", що входить до складу ММРІ. Ці методики дали можливість виміряти способом самооцінки рівень тривожності студентів (реактивної як стану та особистісної як стійкої характеристики людини).

Ми виходимо з того, що природною і обов'язковою особливістю активної особистості, якою і є студент, є певний рівень тривожності. Він може проявлятися як ситуативно, так і постійно, і залежить від чинників впливу й самооцінки майбутнього педагога.

У дослідженні були задіяні 160 студентів природничо-географічного та музично-педагогічного факультетів Мелітопольського державного педагогічного університету.

Узагальнення результатів дослідження дає можливість зробити такі висновки:

- для студентів I і III курсів обох факультетів характерна тенденція до високого рівня тривожності (природничо-географічний факультет —

високий та середній з тенденцією до високого рівня тривожності: I курс чол. — 17,6 % та жін. — 23,8 %; III курс — відповідно 13,3 і 14,7 %; музично-педагогічний факультет: I курс чол. — 21,1 % та жін. — 26,4 %; III курс — відповідно 16,6 і 20,5 %);

- показники високого та середнього рівнів тривожності з тенденцією до високого серед студентів жіночої статі I і III курсів обох факультетів вище за показники чоловічої статі (жін.: I курс — 23,8 і 59,5 % та 26,4 і 51,2 %; III курс — 14,7 і 47,9 % та 20,5 і 56,7 %; чол.: I курс — 17,6 і 35,3 % та 21,1 %; III курс — 13,3 і 41,6 % та 16,6 і 46,1 %);
- показники високого рівня тривожності студентів I курсу обох факультетів вище за показники третьокурсників (I курс — чол. 17,6 і 21,1 % та жін. 23,8 і 26,4 %; III курс — відповідно 13,3 і 16,6 % та жін. 14,7 і 20,5 %);
- на низький рівень тривожності вказали незначний відсоток студентів обох факультетів (0 і 0,6 % та 2,0 і 3,4 % — перших курсів; 1,8 і 0,2 % та 4,9 і 1,5 % третіх курсів). Цей показник свідчить про низький рівень розвитку спрямованості на оволодіння професійно-педагогічними знаннями, вміннями й навичками та байдуже ставлення студентів до навчального процесу. Слід відмітити, що на III курсі він має тенденцію до зростання.

Водночас, за результатами дослідження, 56,3 % студентів від усіх опитаних виявили високий рівень ситуативної тривожності, що вказує на схильність до прояву такого стану в ситуації оцінювання її компетентності. Цей показник також свідчить про:

- професійну маргінальність студентів (виявляють високу стурбованість не з приводу якісного оволодіння професійно-педагогічними знаннями, вміннями та навичками, а їхніх кількісних показників оцінювання в певній навчальній ситуації);
- низький рівень усвідомлення студентами мотивів навчально-професійної діяльності (навчаються не заради знань, а задля оцінок);
- утилітарно-прогматичну спрямованість навчальної діяльності (добра оцінка потрібна для того, щоб отримувати стипендію, уникнути осуду з боку батьків, набутти вищого статусу серед однокурсників тощо);
- існування залежності між суб'єктивною значущістю навчальної ситуації і завдань та самооцінкою особистості;
- високу залежність власної самооцінки студента від оцінювання його іншими людьми;

- неузгодженість між тим, як особистість майбутнього педагога сама оцінює свою компетентність і тим, як оцінюють її знання викладачі (тобто дискордантність між самооцінкою та оцінкою результатів навчально-професійної діяльності іншими). На нашу думку, вказаний оцінний патерн негативно впливає на професійний та особистісний розвиток майбутніх педагогів, оскільки спричинює стан тривожності, невпевненості в собі й успіху.

Результати дослідження також вказують на динамічність ситуативної тривожності: із курсу в курс її показник має тенденцію знижуватися.

Вважаємо, що активізація роботи викладачів у напрямі осмислення студентами навчальної діяльності та розвитку в них почуття впевненості у собі та успіху сприятиме зниженню рівня особистісної тривожності. А подальші дослідження психологічних особливостей "Я-образу" сприятимуть, з одного боку, кращому розумінню студентом своєї особистості, а з іншого — оптимізації професійної навчальної діяльності майбутнього педагога.

Література

1. Ананьев Б. Г. Проблемы интеллектуального и культурного развития студенчества. Человек и общество. — Л., 1973.
2. Зейгарник Б. В. Теории личности в зарубежной психологии. — М., 1982.
3. Леонтьев А. Н. Деятельность. Сознание. Личность. — М., 1975.
4. Роджерс К. Взгляд на психотерапию. Становление человека: Пер. с англ. / Под общ. ред. Е. И. Исениной. — М., 1994.
5. Рубинштейн С. Л. Основы общей психологии. — СПб.: Питер, 1999.
6. Семиченко В. А. Використання психології у навчально-виховному процесі вищої школи // Педагогіка і психологія. — 1996. — № 3.
7. Якунин В. А. Обучение как процесс управления: психологические аспекты. — Л., 1983.
8. Яремчук С. В., Долинська Л. В. Самопізнання як засіб активізації інтересу до психологічних знань у студентів-педагогів // Вісн. Харк. ун-ту. — 1999. — № 452.
9. Meyerson R. The sociology of popular culture / Looking Back — and Feawards // Communication Research. — 1988. — Vol. 5, № 3. — P. 330-339.

А. М. ГОРКАВЧУК, студентка IV курсу
(Волинський державний університет ім. Лесі Українки, м. Луцьк)

ПІДВИЩЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ПРИВАБЛИВОСТІ ОСОБИСТОСТІ В ОЧАХ РОБОТОДАВЦЯ

Наукові праці МАУП, 2003, вип. 12, с. 40–42

Аналізуються психологічні можливості молоді у розв'язанні нею проблеми працевлаштування. Зокрема, виділені фактори, що зумовлюють високий рівень безробіття в Україні, наведена характеристика психічного стану особи в ситуації прийому на роботу, але особлива увага приділяється висвітленню PR-стратегії як техніки підвищення конкурентоздатності та психологічної привабливості особистості.

Соціально-економічна криза в Україні призвела до суттєвого зниження життєвого рівня переважної більшості населення, зростання безробіття, неповної зайнятості, поглиблення поляризації суспільства за різними показниками. Соціально-економічні перетворення позначаються передовсім на окремих категоріях соціально вразливих груп населення, частину з них складає молодь, станом вище якої викликає особливе занепокоєння.

За статистичними даними кожен третій безробітний до 21 року — випускник ПТУ, кожен п'ятий віком 21–28 років — випускник вищого закладу освіти [5, № 6].

Незважаючи на створення мережі центрів соціальних служб для молоді, профорієнтаційну роботу психологів-практиків, діяльність центрів зайнятості та агентств з підбору персоналу проблема безробіття постала дуже гостро. За даними центрів зайнятості, спостерігається значне погіршення ситуації на ринках праці АР Крим і всіх областей України порівняно із ситуацією у столиці [5, № 4], тобто в регіонах значна частина молодого працездатного населення залишається без роботи.

Ситуація з пошуком роботи молодими людьми ускладнюється не лише економічними показниками і “конкуренцією” з боку дорослого населення, а й надзвичайною стресогенністю працевлаштування і новітніми вимогами роботодавця до потенційного працівника.

Чому ж цей процес для більшості молодих людей є настільки проблематичним з психологічної точки зору?

Відповідь знаходимо у Д. Майерса [2, 212]: “Ми найбільш тривожні, коли:

- спілкуємося з впливовими високопоставленими людьми, чия думка про нас має для нас значення;
- нас хтось оцінює;
- взаємодія зосереджена на чомусь важливому для нашого Я-образу;
- ми знаходимося в нових чи неструктурованих ситуаціях;
- ми самосвідомі, і наша увага зосереджена на собі і на тому, з чим ми стикнемося”.

Очевидно, що ситуація прийому на роботу включає якщо не всі, то майже всі наведені вище характеристики, тобто є надміру тривожною і психологічно складною. При успішному працевлаштуванні на якийсь час настає так звана “емоційна розрядка” — відчуття піднесеності і тріумфу після зарахування на роботу. В іншому ж разі (коли пошук триває) людина накопичує негативний досвід, що саме по собі є стресовим фактором, тому дуже часто вона або відмовляється від подальших пошуків, впадаючи в депресію, або повністю перекладає обов'язки з працевлаштування на державні служби зайнятості, на різноманітні агентства, родичів, друзів тощо.

У зв'язку з цим дуже актуальним є вирішення проблеми зайнятості молоді на особистісному

му рівні. У цьому плані діяльність служби зайнятості може бути суттєво доповнена повітними розробками недержавних організацій (НДО) в галузі зв'язків із громадськістю (PR). З рекламних матеріалів центрів зайнятості відомо, що працюючі там психологи-профконсультанти займаються передусім визначенням здібностей, нахилів та інтересів людини і наданням інформації про професії та вимоги, які вони висувають до потенційних працівників, оскільки такі засоби впливу на роботодавця, як розробка власного образу, іміджу, невербальна комунікація та ефективна самопрезентація, залишаються поза увагою. Останні в умовах гострої конкуренції на ринку праці стають все більш цінними, оскільки окремих знань про свої професійні уподобання і потенційні переваги щодо обраної вакансії недостатньо — необхідно і вміння представити ці переваги в якнайкращому світлі.

Робота з формування іміджу окремої особи має починатися з визначення того, що саме повинен являти собою цільовий образ (бажаний імідж). Коли таке уявлення сформоване, можна застосовувати основні кроки PR-стратегії, які за даними тренінгу "PR та НДО" є ефективними не лише для громадської організації, а й для окремої людини. Адаптовані до проблеми працевлаштування ці кроки будуть такими [3]:

1) визначення мети пошуку роботи (матеріальне збагачення, самореалізація, престиж та ін.);

2) врахування цільової аудиторії (психологічних особливостей роботодавця — його вікових, статевих, професійних та інших характеристик);

3) визначення засобів досягнення поставленої мети та моніторинг ринку праці (наприклад, систематичний перегляд спеціалізованих видань з об'явами про вакансії і оглядами щодо стану ринку праці, використання кадрових агентств, звертання по допомогу до родичів і друзів тощо);

4) аналіз переваг і недоліків, обрання найбільш прийнятних вакансій шляхом їх порівняння між собою та з власною метою пошуку роботи;

5) здійснення конкретних заходів з працевлаштування (саме на цьому етапі важливою є самопрезентація);

6) оцінка ефективності PR-стратегії і в разі потреби — її коригування.

Створений цільовий образ у процесі розробки PR-стратегії суттєво доповнюється і вдосконалюється. "Ретельно продумуються його найдрібніші деталі, в тому числі зміст мови, коло співрозмовників, вираз обличчя, інтонація голосу, костюм, зачіска і навіть колір оправу окулярів" [4].

Втілюючись у конкретні дії людини при працевлаштуванні, цільовий образ і являє собою самопрезентацію — мистецтво представляти себе.

Світоч соціальної психології Девід Майєрс визначає самопрезентацію як "акт самовираження і поведінки, спрямований на те, щоб створити сприятливе враження чи враження, що відповідає чийсь ідеалам" [2, 96].

Цікавим у цьому плані є аналіз використання деякими особами самопрезентації як способу життя. Безперервно контролюючи свою поведінку і відмічаючи, як реагують інші, вони коригують свою соціальну діяльність, якщо не досягається бажаного результату. Для більшості ж створення власного іміджу при прийомі на роботу дещо незвично, оскільки включає не лише підбір зовнішніх атрибутів (одягу, зачіски тощо), а й низку інших не менш, а скоріше більш важливих факторів — міміку, жести, позу, інтонації, тембр, темп голосу та відмінності у відчуттєвому сприйнятті світу, тобто все те, що становить невербальний бік комунікації.

Як свідчать дані наших досліджень з використання НЛП-технік, надзвичайно цінним каналом інформації є репрезентативна система, в тому числі особистості роботодавця і потенційного працівника. Терміном "репрезентативні системи" в НЛП позначають п'ять почуттів: зір, слух, дотик, нюх і смак, якщо буквально звернутися до презентації досвіду, то вони включають візуальну, кінестетичну, аудіальну і цифрову системи. І для більш точної "підстройки" до співрозмовника слід використовувати його систему спілкування [1]. Але застосування цих технік є досить складним не лише для пересічної молодшої людини, а й для НЛП-майстра, тому більш практична самопрезентація за допомогою таких "позитивних" невербальних сигналів:

- спокійний, врівноважений темп мовлення;
- прямий погляд, що демонструє щирість;
- зручна, відкрита поза;
- посмішка і доброзичлива міміка;
- доречні жести тощо.

Отже, усі зазначені засоби самопрезентації є важливим чинником підвищення психологічної привабливості особистості, саме тому їх слід використовувати в комплексі, підкріплюючи в міру можливості документально (грамотно написаним резюме, позитивними характеристиками-рекомендаціями, різноманітними дипломами, сертифікатами і відзнаками).

Таким чином, на сучасному етапі розвитку молодіжного працевлаштування в Україні актуалізується проблема подолання стресових ситуацій, симптомів тривожності, невпевненості під

час прийому на роботу. Активна політика зайнятості вже стрімко входить у свідомість молоді, спираючись на систему сформованих мотивів, уявлень, ціннісних орієнтацій, тобто на той потенціал, що забезпечує розробку власної PR-стратегії.

Сьогодні ринок праці вимагає комплексного підходу до розв'язання цього складного завдання — вирішення проблеми зайнятості молоді, тому для більшої ефективності зусилля з підвищення психологічної привабливості особистості повинні доповнюватись професійними психологічними консультаціями в галузі іміджу та PR-технологій.

Література

1. Горкавчук А. М. Особливості невербальної комунікації психолога в процесі психодіагностики // Матер. IV наук.-практ. конф. "Психологічна наука в медичній та соціальній практиці", К., 16–17 травня 2002 р.
2. Майерс Д. Социальная психология: Пер. с англ. — СПб.: Питер, 2000.
3. Матеріали тренінгу-семінару "PR та НДО" за підтримки Асоціації захисту прав молоді Волині, Луцьк, 8–9 листопада 2002 р.
4. Психологічні перспективи / За ред. В. Татенко, В. Васютинського, Н. Хазратової та ін. — 2001. — Вип. 1.
5. Україна: аспекти праці. — 2002. — №1–6.

*И. ЖИНЖА, студентка III курса
(Межрегиональная Академия управления персоналом, г. Киев)*

ОСОБЕННОСТИ МОТИВОВ СОЦИАЛЬНОГО ПОВЕДЕНИЯ СТУДЕНТОВ

Наукові праці МАУП, 2003, вип. 12, с. 43–45

Тема мотивации в настоящее время становится все более актуальной для организации и повышения эффективности производственной, учебной, предпринимательской и других видов деятельности. Несмотря на наличие почти сотни различных подходов к проблеме мотивации и более чем 100-летнюю историю ее разработки решение всех вопросов еще не найдено.

Проблемой мотивации занимались К. Мадсен, Ж. Годфруа, К. Платонов, М. Ш. Магомед-Эминов, И. А. Джидарьян, В.К. Вилюнас и др.

Впервые термин "**мотивация**" использовал А. Шопенгауэр.

С тех пор этот термин прочно вошел в психологический обиход для объяснения причин поведения человека и животных.

Мотивация — совокупность мотивов, которые побуждают к деятельности. Это особенное действие, которое состоит в произвольном выборе мотива.

Мотив — условный, вспомогательный конструкт нашего мышления, который облегчает понимание поведения человека, является динамической системой, которая подкрепляется действием либо поступком и может модифицироваться не только в процессе спонтанного развития, но и в устремленном управлении.

Мотив выступает в сознании как объект, или цель, на которую направлено, в конечном счете, поведение. Это не обязательно должен быть сам предмет, способный удовлетворить существующую потребность здесь и теперь; это может быть какой-то промежуточный результат, ведущий к нему.

Мотив всегда, так или иначе, связан с процессами познания: восприятием, мышлением, памятью и речью. Вот почему мы говорим, что мотивы как потенциально осознаваемые стимулы поведения есть только у человека.

Цель представляет собой следующий мотивационный фактор. Ею называется тот непосред-

ственный, обязательно осознаваемый результат, на который в данный момент направлено поведение.

Цель является основным объектом внимания, занимает кратковременную и оперативную память, с ней связаны разворачивающийся в данный момент времени мыслительный процесс и большая часть всевозможных эмоциональных переживаний. В отличие от цели, связанной с кратковременной памятью, потребности и мотивы сохраняются (до тех пор, пока не будут полностью удовлетворены) в долговременной памяти человека.

Рассмотренные мотивационные образования: *потребности* (что надо?), *мотивы* (причина, почему?) и *цели* (чего достичь?) — являются основными составляющими мотивационной сферы человека. Каждая из потребностей может быть реализована во многих мотивах (удовлетворена с помощью различных предметов), а каждый из мотивов может быть удовлетворен различной совокупностью взаимосвязанных, последовательно достигаемых целей.

Живя в обществе, человек не может не зависеть в своих решениях и поступках от влияния окружения. Эта зависимость может быть нескольких видов: *референтная* (обнаруживается тогда, когда человек, не задумываясь, некритически заимствует установки, нормы поведения, надеясь стать похожим на людей, к кругу которых он хочет быть причастен), *информационная* (возникает, когда человек, стремясь к какой-то цели, не обладает необходимой информацией; он вынужден некритически использовать информацию, полученную от человека, которого считает более информированным), *властная* (зависимость от индивида, наделенного специальными полномочиями или обладающего высоким авторитетом). Таким образом, мотивация может испытывать сильное давление извне и принимать внешне организованный характер.

Одним из первых исследователей, который обратил внимание на сложности человеческих по-

требностей и их влияния на мотивацию, был А. Маслоу. Создавая свою теорию мотивации в 40-е годы, он признавал, что людям присуще множество различных потребностей, но полагал также, что эти потребности можно разделить на пять основных категорий.

1. **Физиологические потребности**, необходимые для выживания (потребности в еде, воде, убежище, отдыхе и сексуальные потребности).

2. **Потребности в безопасности** и уверенности в будущем включают потребности в защите от физических и психологических опасностей со стороны окружающего мира (страховые полисы, надежная работа, пенсия).

3. **Социальные потребности** включают чувство принадлежности к чему- или кому-либо, что тебя принимают другие, чувство социального взаимодействия, привязанности и поддержки.

4. **Потребности в уважении** включают потребности в самоуважении, личных достижениях, компетентности, уважении со стороны окружающих, в признании.

5. **Потребности самовыражения** — потребность в реализации своих потенциальных возможностей и в росте как личности.

Нами было проведено эмпирическое исследование на основе методики "Диагностика самооценки мотивации одобрения Д. Марлоу, Д. Крауна". Целью являлось определение особенностей социального поведения в студенческой группе. Методика проводилась на базе МАУП в студенческой группе, в количестве 16-человек, среди них 2 юноши и 14 девушек, 25 мая 2002 г. в течение 15 минут.

Результат нашего исследования представлен в табл. 1.

Таблица 1

Уровень	Количество человек	%
Высокий	3	18,75
Средний	10	62,5
Низкий	3	18,75

В студенческой группе возрастом 18–20 лет высокий результат имеют такие характеристики, как средний уровень мотивации одобрения, а это значит, что чем выше итоговый показатель, тем выше мотивация одобрения и тем, следовательно, выше готовность человека представить себя перед другими как полностью соответствующего социальным нормам. Низкие показатели могут свидетельствовать как о неприятии традиционных норм, так и об излишней требовательности к себе.

Еще одно эмпирическое исследование проведено и изучено на основе методики "Диагностика социально-психологических установок личности в мотивационно-потребностной сфере" О. Ф. Потемкиной с целью определения степени выраженности социально-психологических установок в студенческой группе. Методика проводилась на той же базе и в том же составе, но уже в течение 40 минут.

Результат степени выраженности социально-психологических установок молодежи возрастом 18–20 лет представлен в табл. 2.

Таблица 2

Уровень	Альтруизм, чел. (%)	Эгоизм, чел. (%)	Процесс, чел. (%)	Результат, чел. (%)
Высокий	1 (6,25)	1 (6,25)	5 (31,25)	5 (31,25)
Средний	13 (81,27)	7 (43,77)	11 (68,75)	9 (56,25)
Низкий	2 (12,5)	8 (50)	0	2 (12,5)

В студенческой группе возрастом 18–20 лет высокий результат имеют такие характеристики, как средний уровень установок, направленных на "альтруизм — эгоизм", "процесс — результат".

"Ориентация на процесс". Обычно люди более ориентированы на процесс, менее задумываясь над достижением результата, часто опаздывают со сдачей работы, их процессуальная направленность препятствует их результативности, ими больше движет интерес к делу, а для достижения результата требуется много рутинной работы, негативное отношение к которой они не могут преодолеть.

"Ориентация на результат". Люди, ориентирующиеся на результат, — одни из самых надежных. Они могут достигать результата в своей деятельности вопреки суете, помехам, неудачам.

"Ориентация на альтруизм". Люди, ориентирующиеся на альтруистические ценности, часто в ущерб себе, заслуживают всяческого уважения. Это люди, о которых стоит позаботиться. Альтруизм — наиболее ценная общественная мотивация, наличие которой отличает зрелого человека. Если же альтруизм и может казаться неразумным, он все же приносит счастье.

"Ориентация на эгоизм". Люди с чрезмерно выраженным эгоизмом встречаются довольно редко. Известная доля "разумного эгоизма" не может навредить человеку. Скорее, более вредит его отсутствие, что среди людей "интеллигентных профессий" встречается довольно часто.

Также нами была проведена методика выявления установок "свобода — власть" и "труд — деньги". Результаты представлены в табл. 3.

Таблица 3

Уровень	Свобода, чел. (%)	Власть, чел. (%)	Труд, чел. (%)	Деньги, чел. (%)
Высокий	5 (31,25)	0	4 (25,0)	1 (6,25)
Средний	10 (62,5)	8 (50)	9 (56,25)	5 (31,25)
Низкий	1 (6,25)	8 (50)	3 (18,75)	10 (62,5)

“Ориентация на труд”. Обычно люди, ориентирующиеся на труд, все свое время используют на то, чтобы что-то сделать, включая выходные дни, отпуск и т. д. Труд приносит им больше радостей, чем какие-то иные занятия.

“Ориентация на свободу”. Главная ценность для этих людей — свобода. Очень часто ориентация на свободу сочетается с ориентацией на труд, реже встречается сочетание “свобода” и “деньги”.

“Ориентация на власть”. Такая ориентация больше свойственна представителям сильного пола. Очень часто это производственники, хотя среди них бывают и исключения.

“Ориентация на деньги”. Обычно бывает в двух случаях: когда деньги есть и когда их нет.

Литература

1. Асеев В. Г. Мотивация поведения и формирование личности. — М., 1976.
2. Бодалева А. А. Мотивация личности. — М., 1982.
3. Ильин Е. П. Мотивация и мотив. — СПб.: Изд-во МГУ, 2001.
4. Леонтьев А. Н. Потребности, мотивы и эмоции. — М., 1971.
5. Немов Р. С. Психология. — М.: Просвещение, 1990.
6. Сабуров А. С. Психология: Курс лекций. — К., 1996.
7. Симонов П. В. Мотивированный мозг. — М.: Наука, 1987.
8. Сладкевич В. П. Мотивационный менеджмент. — К.: МАУП, 2001.
9. Хекхаузен Х. Мотивация и деятельность. — М.: Педагогика, 1986.

К. С. МАРКИН, студент III курса
(Президентский университет МАУП, г. Киев)

ВЛИЯНИЕ МОТИВАЦИИ НА РЕЗУЛЬТАТЫ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ СТУДЕНТОВ КАК ПРОБЛЕМА СОВРЕМЕННОЙ МОЛОДЕЖИ И СОВРЕМЕННОГО ОБРАЗОВАНИЯ

Наукові праці МАУП, 2003, вип. 12, с. 46–47

Можно наблюдать, что преподаватель, начиная читать новый курс, непосредственно обращается к мотивации студентов (мотивация как совокупность побуждающих факторов, определяющих активность личности [2]) как к предпосылке для заинтересованности студентами курса. Но этой мотивации недостаточно для продолжительной заинтересованности студентов. Поэтому преподавателю приходится чуть ли не на каждом занятии активизировать мотивы, потребности и стимулировать студентов к изучению материала. Те преподаватели, которые используют такую тактику, имеют заинтересованных студентов, но при этом тратят много времени на их мотивацию, что в значительной мере влияет на прочитанный курс. Другие преподаватели, кто практически не обращает внимания на мотивирование студентов, получают низкие показатели их успеваемости.

Успех в деятельности зависит не только от способностей человека, но и от стремления добиться цели, от целеустремленного и настойчивого труда ради достижения успеха (т. е. от мотивации достижения). Исходя из этого можно предложить такую формулу успеха [1]:

$$Y = Cn + M + C,$$

где Y — успех; Cn — способность; M — мотивация достижения; C — ситуация (внешние факторы, благоприятные обстоятельства и т. п.).

Несмотря на то что данная формула является достаточно общей, она дает возможность прогнозировать успехи в деятельности. Определяя силу (уровень) мотивации достижения человека (его стремление достичь успеха), можно спрогнозировать его будущую карьеру.

Для достижения успеха в деятельности важны как способности, так и наличие высокого уровня

мотивации достижения. Нас не удивляет, когда менее одаренный, но более мотивированный студент достигает иногда более высоких результатов в деятельности. Сильно мотивированный человек стремится к успеху и, как правило, больше работает. А для недостаточно мотивированного индивидуума успех не является привлекательным. Это определяет низкий уровень развития мотивации достижения у такого человека.

Представим себе двух студентов с одинаковыми способностями, но разной мотивацией.

Юноша А (с сильной мотивацией достижения):

- увлеченно учит психологию;
- стремится выполнять сложные задания и пытается разобраться в том, что является для него непонятным;
- все делает для того, чтобы получить наивысшую оценку.

Юноша Б (с таким же интеллектуальным уровнем и способностью к психологии, но со слабой мотивацией достижения):

- не проявляет заинтересованности к психологии, не любит решать практические задачи;
- при самостоятельном выборе задач выбирает более легкие;
- наталкиваясь на трудности (сложные задания), либо сразу обращается за помощью, либо прекращает деятельность.

Понятно, что юноша А будет быстрее развиваться и его успехи будут выше, чем у юноши Б.

Очень важно, чтобы преподаватель понимал, что успех зависит не только от способностей студентов, но и от их мотивации достижения, и учитывал это в работе с ними.

На выяснение и подтверждение влияния мотивации на успеваемость студентов было направлено

наше исследование. Те студенты, которые получили высокие показатели мотивации к успеху, т. е. у них была высокая мотивация к успеху, как правило, имеют и высокую успеваемость. И наоборот — студенты с низкой мотивацией плохо успевают в учебе.

В решении такой проблемы могут помочь тренинговые занятия на начальных этапах обучения в вузе. Это необходимо для создания стабильной личностной заинтересованности студента в мотивации. Как определил Д. Мак-Клелланд, курсы мотивационного тренинга могут оказаться достаточно эффективными для улучшения академической успешности студентов. Что же касается более широкого эффекта тренинга мотивации достижения на внеучебную деятельность студентов, то оказывается, что этот вид тренинга существенно меня-

ет (особенно у подростков) отношение к использованию свободного времени, к выработке и перспективному планированию профессиональных намерений и глобальных жизненных целей: 77 % студентов через год после прохождения тренинга имели высокий общий показатель уровня мотивации достижения вне учебной деятельности по сравнению с 11 % студентов контрольной группы [1].

Литература

1. Занюк С. Психология мотивации. — К.: Эльга-Н; Ника-Центр, 2001.
2. Ильин Е. П. Мотивация и мотивы. — СПб.: Питер, 2002.

О. О. КАЛІНІНА, студентка I курсу
Л. П. ДОБРОВОЛЬСЬКА, канд. пед. наук
(Мелітопольський державний педагогічний університет)

ФАХОВИЙ ВІДБІР ЯК ПОЧАТКОВИЙ ЕТАП ПРОФЕСІЙНОГО СТАНОВЛЕННЯ МАЙБУТНЬОГО ПЕДАГОГА

Наукові праці МАУП, 2003, вип. 12, с. 48–50

Висвітлюються сучасні проблеми профорієнтаційної роботи, зокрема розглядаються психолого-педагогічні напрями фахового відбору як важливого початкового етапу професійного становлення майбутнього вчителя.

Вибір професії в житті кожної молодої людини — важливе і відповідальне рішення, яке багато в чому визначає весь її подальший життєвий шлях. Правильний вибір професії є важливим і для держави, оскільки від успішної праці за обраною професією залежить зростання духовного, культурного, економічного потенціалу суспільства.

В умовах розбудови національної системи освіти особливо актуальним є виховання високоосвіченої, активної молоді, здатної висувати нові ідеї, мобільно реагувати на швидкі зміни соціальної ситуації тощо. Важко переоцінити місце вчителя в суспільстві та його роль у підготовці молоді до життя й самостійної трудової діяльності, оскільки від рівня його професіоналізму залежить майбутнє нового покоління, чия активність розгортиметься завтра. Ця проблема зафіксована в державній програмі "Освіта".

Правильна та вчасна орієнтація молоді на педагогічні професії забезпечує школи висококваліфікованими фахівцями. Загальновідомо, що сьогодні студентами педагогічних вищих закладів освіти стають молоді люди, які успішно склали вступні іспити, але без урахування психофізіологічних особливостей, психо-соціальних якостей, спеціальних педагогічних здібностей. У нашій країні фаховий відбір абітурієнтів на професію вчителя поки ще не є обов'язковим. Зазначимо, що в багатьох педагогічних закладах відбувається не відбір, а набір студентів, серед яких виявляються і такі, хто непридатний до професійного навчання і педагогічної діяльності.

Найактуальнішою є проблема фахового відбору абітурієнтів до вищих навчальних закладів, зокрема педагогічних. На жаль, ще немає механізму відбору, завдяки якому особи, що справді непридатні до вчительської професії, не допускались би до педагогічної діяльності.

Зарахування до вищих навчальних закладів і сьогодні здійснюється за показниками успішності (І. А. Зязюн), збільшується кількість платних педагогічних спеціальностей, де питання про професійну відповідність навіть не ставиться, — були б лише внесені гроші.

Професія вчителя належить до творчих професій, досягнення майстерності в яких залежить не тільки від успішності навчання й набуття певної суми знань і навичок (їх значення за будь-яких умов не можна применшувати), а й значною мірою від багатьох особистих якостей і спеціальних здібностей людини (Р. І. Міттельман).

Виходячи з цього надзвичайно важливою є проблема профорієнтаційної роботи зі старшокласниками, а саме фахового відбору серед абітурієнтів на професію вчителя. Можна стверджувати, що потрібна критична переоцінка традиційних шляхів, механізмів, систем і методик фахового відбору на професію вчителя в сучасних умовах розвитку українського суспільства. Є позитивні результати застосування існуючих методик фахового відбору до педагогічних закладів у країнах СНД (Т. О. Воробйова, Н. Є. Можар та ін.), в Україні (Є. М. Павлютенков, Б. О. Федоришин, Р. І. Хмелюк, Л. П. Добровольська тощо). Під професійним відбором у сучасній психолого-педагогічній літе-

ратурі розуміється спеціально організований дослідницький процес, мета якого полягає у виявленні й визначенні за допомогою науково обґрунтованих методів ступеня та можливостей психофізіологічної, соціально-психологічної придатності претендентів на навчання і роботу за складними відповідальними професіями [2]. Вирізняють чотири його компоненти: психологічний, фізіологічний, медичний, педагогічний відбір [3].

У нашому дослідженні розглядаються психолого-педагогічні аспекти фахового відбору на професію вчителя. Визначені проблеми спонукали автора статті до спроби створення методик, які могли б комплексно діагностувати придатність абітурієнта до вчительської професії. Запропонований діагностичний комплекс складається із шести тестологічних методик і діагностичної бесіди [1]. Методика "Квадрат спрямованості особистості абітурієнта" є авторською, тому ми її наводимо.

Інструкція. Перед Вами "Картка спрямованості" — бланк, поділений на квадрати. У ньому містяться 36 понять, що характеризують різні цінності людини. В кожному квадраті наведено цінність, яка в тій або ж іншій мірі сформована у Вас. Погляньте на перший рядок по горизонталі. Виберіть ту, що, на вашу думку, більше відповідає Вашим сподіванням, Вашому стану в цей момент, і поставте 6 балів у правому верхньому куті того квадрата, де міститься ця цінність. Лишилося 5 понять-цінностей. Яка з них найбільш характерна для Вас? Поставте 5 балів в правому верхньому куті. Аналогічним чином поставте 4, 3, 2, 1 бали цінностям

залежно від Вашого стану. Потім погляньте на другий горизонтальний рядок квадратів і зробіть те ж саме стосовно понять-цінностей, що в них містяться. Так само проаналізуйте цінності в наступних горизонтальних рядках. Перевірте правильність виконання дій в усіх шести рядках. Простежте, щоб в кожному верхньому куті квадрата стояли цифри від 1 до 6 в будь-якій послідовності, однакових оцінок в горизонтальних рядках не може бути.

Тепер оцініть поняття-цінності за вертикаллю. На бланку 6 вертикальних стовпчиків. Вам знову необхідно поставити оцінки, але тепер в кожному стовпчику, виставивши 6 балів найбільш близькій Вам цінності, 5 балів — цінності, яка посідає друге місце, 4 бали за третє місце і т. д. Оцінки слід записувати в лівому нижньому куті кожного квадрата, вони не повинні повторюватись, однакових оцінок не може бути.

Обробка результатів.

1-й. При обробці анкети слід зважати на порядок розташування цінностей відповідно до певної групи: спрямованість на себе (СС); спрямованість на групу, інших людей (СГ); спрямованість на позиції (СП); спрямованість на справу (СД); спрямованість на професію (СПР); спрямованість на самоствердження (ССУ). Ця таблиця стане ключем до обробки анкети. Обробку слід провести таким чином: сумуються бали у верхньому та нижньому кутах квадрата; одержані суми слід записати у відповідні клітинки табл. 1; складаються оцінки за кожною з шести цінностей (СС, СГ, СП тощо), результати заносяться до табл. 2; якщо ан-

Картка спрямованості

Бути здоровим	Уміти швидко сходитись з людьми	Бути не гіршим за інших	Працелюбність	Мати цікаву роботу	Уміти захищати свої почуття, думки
Мати широке коло для спілкування	Домогтись громадського визнання, яке б відповідало власним уявленням	Цілеспрямованість	Змога підвищення професійного рівня і майстерності	Бути впевненим у собі	Жити життям, повним задоволень
Мати привілейовані можливості	Успіх у справах	Зуміти втілити себе (свої мрії) в дітях (учнях)	Сміливість у відстоюванні свого погляду, думок	Не бути одним з багатьох	Брати участь у діяльності групи
Уміти підчинити власні інтереси інтересам справи	Бути впевненим у своєму професійному майбутньому	Життєва мудрість, розуміння життя	Свобода від внутрішніх суперечностей	Надавати допомогу людям	Мати змогу просування по службі
Професійно розуміти людей	Уміти здраво і логічно мислити	Бути любимим	Терпимість до поглядів і думок інших	Уміти досягати бажаного	Відчувати результати своєї праці
Бути гармонійною людиною	Щоб мене розуміли	Уміти підтримувати добрі стосунки з усіма	Мати вигідну професійну кваліфікацію	Змога творчої діяльності	Широта професійних знань

Таблиця 1

СС	СГ	СП	СД	СПР	ССУ
СГ	СП	СД	СПР	ССУ	СС
СП	СД	СПР	ССУ	СС	СГ
СД	СПР	ССУ	СС	СГ	СП
СПР	ССУ	СС	СГ	СП	СД
ССУ	СС	СГ	СП	СД	СПР

Таблиця 2

ПІБ _____
 Факультет _____ дата _____

Спрямованість	СС	СГ	СП	СД	СПР	ССУ
Кількість балів						
Місце за значенням						

кету заповнили правильно, то сума в рядку "кількість балів" складатиме 252; в результаті заповнення таблиці визначається місце за значенням кожної цінності. Цінність, що набрала найбільшу кількість балів, посідає перше місце, найменшу — шосте.

Таким чином, заповнивши та обробивши анкету, можна зробити висновок, яка із запропонованих цінностей здебільшого сприймається абітурієнтами, а яка заперечується. Загалом результати дають змогу охарактеризувати спрямованість особистості абітурієнта.

Узагальнюючи, можемо зазначити, що фаховий відбір на професію вчителя є вкрай важливим початковим етапом професійного становлення особистості майбутнього педагога. Результати вико-

наної роботи дозволяють запланувати деякі перспективні шляхи поглиблення досліджень в обраному напрямі.

Література

1. Добровольська Л. П. Проблема фахового відбору майбутніх педагогів: 3б. наук. ст. // Матер. Міжнар. наук.-практ. конф. "Формування творчої особистості в навчальному процесі", Кривий Ріг, 1998. — 237 с.
2. Павлютенков Е. М. Управление профессиональной ориентацией в общеобразовательной школе. — Владивосток: Изд-во Дальневосточного ун-та, 1990. — 176 с.
3. Романова Е. С., Суворова Г. А. Психологические основы профессиографии. — М.: МГПИ, 1990. — 182 с.

И. Ю. КУЧЕРОВА, Н. А. КОЗИНА, студентки IV курса
(Крымский государственный гуманитарный институт, г. Ялта)

ОСОБЕННОСТИ ЛИЧНОСТИ СТУДЕНТОК-ПСИХОЛОГОВ

Наукові праці МАУП, 2003, вип. 12, с. 51–53

Представлены данные пилотажного исследования особенностей личности 23 девушек-студенток, обучающихся по специальности "Практический психолог. Социальный педагог", в возрасте 17–23 лет. Оценку осуществляли по показателям теста ММРІ по 13 основным и 117 дополнительным шкалам.

В настоящем исследовании использован тест ММРІ – СМІЛ в модификации Л. Н. Собчик [4] и компьютеризированный – Е. Ю. Бруннер. Исследование осуществляли на базе КГГИ. Групповое тестирование студентов проводили по стандартной бланковой методике СМІЛ [4]. Обработку осуществляли по 13 основным и 117 дополнительным шкалам, полученным Л. Н. Собчик [4], и по шкале "Адаптивность", условно обозначенной нами как "Адп" [2]. Различия между рассматриваемыми выборками оценивали по *t*-критерию Стьюдента при $P < 0,05$.

Как видно из представленных данных (рис. 1), наибольшие значения Т-баллов шкал основного профиля, находящиеся в пределах $56,9 \pm 14,7$ – $65,8 \pm 12,1$, у всей выборки студенток соответствуют шкалам 9, 4 и 8. Такого типа профиль можно отнести к нормативному, с ведущими показателя-

ми, характерными для этих шкал. В целом наши данные не противоречат данным Л. Н. Собчик [4].

Анализ показателей Т-баллов дополнительных шкал (рис. 2) показал, что наибольшие значения (выше 65 Т-баллов) имеют шкалы Мf4 (женственность интересов – $90,7 \pm 14,1$), Рг (предубежденность – $61,1 \pm 8,9$), Re (социальная ответственность – $66,7 \pm 12,9$) и Адп (адаптивность – $73,2 \pm 12,2$), низкие показатели (ниже 35 Т-баллов) – Ам (алкоголизм – $24,3 \pm 8,8$) и Аг (реакция тревоги – $3,5 \pm 8,4$).

Полученные данные позволяют нам сделать следующие предварительные выводы о "средненормативном" портрете студенток-психологов.

КОДИРОВАНИЕ ОСНОВНОГО ПРОФИЛЯ по Уэшлу: 9- 64802/ 371: 5# FLK.

УСТАНОВКА НА ПРОЦЕДУРУ ТЕСТИРОВАНИЯ: в пределах нормы, стремление избежать

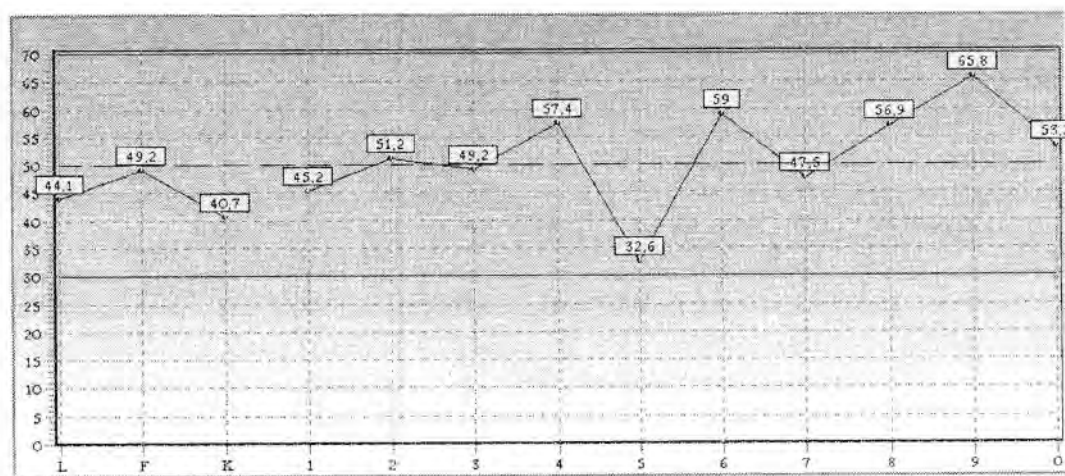

Рис. 1. Усредненный профиль СМІЛ 23 девушек-психологов:
по оси ординат — значения Т-баллов; по оси абсцисс — шкалы Л. Н. Собчик [4]

откровенных ответов с целью получения более "нормального" результата.

РЕАКЦИЯ НА ПРОЦЕДУРУ ТЕСТИРОВАНИЯ: отсутствие диссимуляции, эмоциональная неустойчивость в условиях тестирования.

ОБЩЕЕ ОПИСАНИЕ ПРОФИЛЯ. Основной профиль имеет "позитивный" уклон, свидетельствующий о большом риске поведенческих реакций. Все шкалы основного профиля находятся в пределах нормативного разброса.

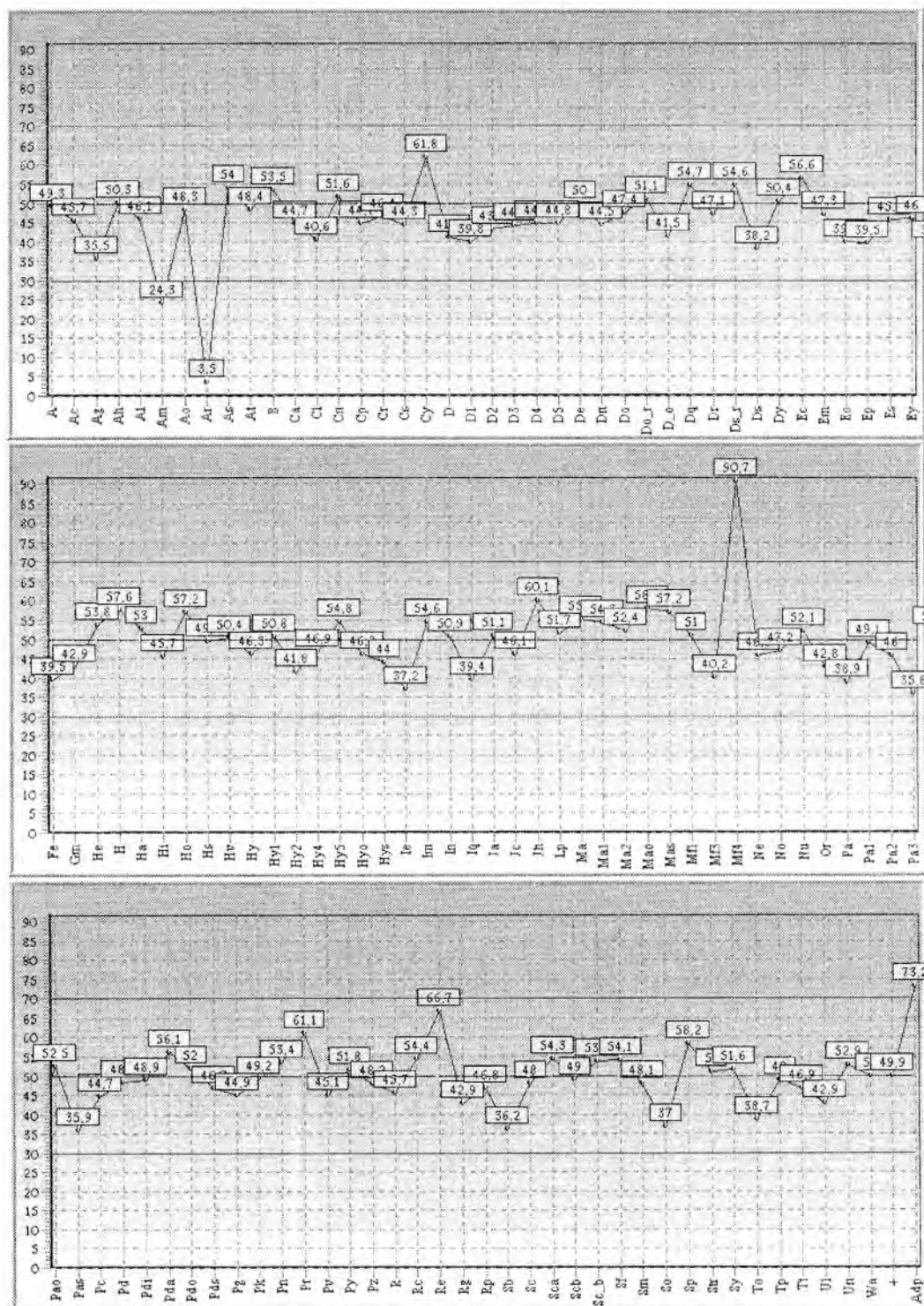

Рис. 2. Усредненный профиль СМИЛ по дополнительным шкалам студенток-психологов. Обозначения те же, что и на рис. 1

ТИП РЕАГИРОВАНИЯ: иррациональный тип личности.

ЖИЗНЕННАЯ ПОЗИЦИЯ: активно-пассивная.

САМООЦЕНКА: позитивная, завышенная, уверенность в себе.

СТИЛЬ ОБЩЕНИЯ: негибкий стиль межличностного общения, отсутствует дипломатичность и особая разборчивость в контактах. Непостоянство в привязанностях, убежденность в своей правоте, легкость в принятии решений.

ОТНОШЕНИЕ К ДРУГИМ ЛЮДЯМ: низкая социальная желательность и откликаемость на социальные проблемы. Отсутствие качества "играть роли". Скептицизм. Отсутствие злопамятности, концентрация на обидах. Застенчивость.

СИСТЕМНЫЙ ТИП ВОСПРИЯТИЯ: наглядно-образный.

ОТНОШЕНИЕ К СВОЕМУ ЗДОРОВЬЮ: спокойное, адекватная реакция на существующие соматические заболевания, отсутствие ипохондричности и мнительности по отношению к здоровью.

СТРЕСС. ВОЗМОЖНАЯ РЕАКЦИЯ НА СТРЕСС: низкая чувствительность к воздействиям среды, проявляют, но не всегда, целенаправленную активность, при этом возможно подражание авторитетной лидирующей личности.

ТИПИЧНЫЕ ЗАЩИТНЫЕ МЕХАНИЗМЫ: ложь и хвастовство при занижении самооценки.

ВОЗМОЖНЫЙ ТИП ДЕЗАДАПТАЦИИ: асоциальное поведение.

КОРРЕКЦИОННЫЙ ПОДХОД: щадящая социальная ниша, оберегающий подход, терпимость со стороны окружающих. Возможен через авторитетного лидера или мнение референтной группы. Менее действенны императивные способы воздействия, более успешны — сотрудничество. Работа должна быть направлена на повышение уровня самоконтроля и самосознания, а также по пути направления спонтанной активности в социально полезное русло.

ВЕДУЩИЕ ПОТРЕБНОСТИ: аффилиативная, потребность в дружелюбных гармоничных отношениях, защищенности. Высокая мотивация достижения, ориентированная скорее на двигательную или речевую активность, чем на конкретные цели, выраженная тенденция к самореализации и противодействию влиянию среды.

ПСИХО-ЭМОЦИОНАЛЬНОЕ СОСТОЯНИЕ: низкие внутриличностные условия для мыслительной деятельности. Легко возникают кратковременные эмоциональные всплески, снисходительное отношение к своим промахам и недостаткам.

Низкая зависимость эмоционального состояния от внешних факторов. Недостаток осторожности и боязливости, низкая тревожность. Удовлетворенность собой.

ОСОБЕННОСТИ ЛИЧНОСТИ И ПСИХОЛОГИЧЕСКИХ СОСТОЯНИЙ: высокая адаптивность к обучению в учебном заведении. Сентиментальность, чувствительность, ранимость, инфантилизм. Влюбчивость, бравада, бесцеремонность, демонстративность.

ПОЛО-РОЛЕВОЕ ПОВЕДЕНИЕ: высокая женственность интересов. Недифференцированность поло-ролевого поведения, характерная для людей данного возраста. Ортодоксально женственный тип поведения. Стремление к семейному очагу, быть опекаемой, защищенности. Кокетливость. Любовь к детям.

НАПРАВЛЕНИЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ: гуманистическая и художественно-эстетическая направленность интересов. Немонотонная и неоднообразная деятельность, где реализуется активность, тяга к общению, возможность быть на виду.

РЕКОМЕНДАЦИИ К ВЫБОРУ ПРОФЕССИИ: при преобладании формально-логического мышления — профессии инженера или механика. Имеется тенденция к частым переменам места и вида занятий. Возможна хорошая адаптация в традиционно женских сферах деятельности: уход за больными, воспитание детей, приготовление пищи и т. д. Гуманитарные области знаний.

При повторном тестировании 10 студенток через 11 месяцев у шести из них выявлено достоверное изменение показателей сырых баллов. При этом у трех девушек отмечено достоверное увеличение, а у трех других — уменьшение.

Таким образом, проблемы профпригодности 17–23-летних студентов-психологов относятся к важнейшим при профессиональном отборе и становлении молодежи.

Литература

1. Березин Ф. Б., Мирошников М. П., Соколова Е. Д. Методика многостороннего исследования личности. — М.: Фолиум, 1994. — 175 с.
2. Дюк В. А. Компьютерная психодиагностика. — СПб.: Братство, 1994. — 364 с.
3. Собчик Л. Н. Психодиагностика в профориентации и кадровом отборе. — СПб.: Речь, 2002. — 72 с.
4. Собчик Л. Н. Стандартизированный многофакторный метод исследования личности СМИЛ. — СПб.: Речь, 2000. — 219 с.

О. В. ЖАБКО, студентка V курсу
(Національний педагогічний університет ім. М. П. Драгоманова, м. Київ)

ДОВІРА В СУЧАСНОМУ СУСПІЛЬСТВІ ЯК ОДИН З АСПЕКТІВ СОЦІАЛІЗАЦІЇ МОЛОДОЇ ЛЮДИНИ

Наукові праці МАУП, 2003, вип. 12, с. 54–55

Розглядається проблема довіри в сучасному суспільстві. Основний акцент робиться на психологічному аспекті довіри як людської потреби у захисті, безпеці, спокої, впевненості. Значна увага приділяється онтології довіри: її міфологічним, релігійним, історико-філософським і психологічним джерелам. Висвітлюються питання довіри як актуальної проблеми соціалізації в сучасному суспільстві молоді особистості.

У сучасному суспільстві, яке у своєму розвитку проходить ряд стрімких трансформацій, спостерігається тенденція до змін основних конструктів психіки. Різноманітні ставлення людини швидко змінюються й інволюціонують, ще не встигнувши перейти до розряду настанов. На перший погляд, це уявляється зрозумілим, адже спрацьовує біологічний закон: всі живі організми здатні змінювати свою поведінку залежно від обставин. Однак психологічна практика доводить зворотнє: витіснення певних переживань впливає на поведінку людини таким чином, що часто, відмовляючись від речей "начебто зайвих" у практичному житті, сучасна людина не набуває, а втрачає!

Тому в цьому аспекті дуже актуальною є проблема довіри. Здається, що саме соціальне середовище змушує людину відмовитися від довіри. У сучасному суспільстві довіра асоціюється з легковажністю, "дурістю", обманом, ошуканістю, як каже народна мудрість: довірай, але перевірай!

У такому аспекті довіра розглядається як суто соціальне явище, тому й не дивно, що ставлення до нього відображається в соціумі, оскільки явище залежить від середовища, в якому воно існує, і тому підпорядковується його законам.

У сучасних умовах ринкових відносин і культу грошей довіра постає немов "недолік", предмет розкоші! Частіше цей факт можна спостерігати серед молоді, що є найбільш ресурсною частиною населення. Серед 175 респондентів (17–25 років), які були нами опитані, 57,7 % назвали серед існуючих психологічних проблем молоді проблему до-

віри; 33,1 % — проблему взаєморозуміння, що цілком зрозуміло, адже будь-які відносини (соціально схвалені) будуються на довірі.

Детальніші результати наших спостережень представлені у таблиці.

Перелік основних проблем молоді за результатами опитування	%
Проблема довіри (101):	57,7
- до уряду, країни (56)	32,0
- батьків (19)	10,9
- друзів (14)	8,0
- партнерів (10)	5,7
- коханих (1)	0,6
Проблема взаєморозуміння (58):	33,1
- у родині (41)	23,4
- серед колег (робота, навчання) (6)	3,4
- з друзями (8)	4,6
- з керівництвом (3)	1,7
Проблема апатії до життя (12):	6,9
- нецікаво жити (5)	2,9
- лень (7)	4,0
Проблема звички (шкідливі звички) (4)	2,3

Ці результати свідчать, що проблема довіри включає в себе не лише соціальні, а й психологічні аспекти соціалізації молоді особистості.

Як психологічне явище довіра розглядається з багатьох точок зору.

Карл Юнг у своїй теорії колективного несвідомого зазначав, що зв'язки не можуть бути засновані тільки на несвідомому, але несвідоме може виступати джерелом їх виникнення. Виходячи з цієї теорії можна зробити висновок, що людина, яка діє у групі і з групою в тих чи інших ситуаціях, демонструє акт довіри — недовіри. Доказом подвійності природи довіри (соціальний та психологічний бік) може послужити приклад первісної людини в її історично-соціальному розвитку. Щоб вижити, індивід повинен був належати до групи, виконувати в ній певні обов'язки, довіряти їй своє життя, а винагородою було почуття захищеності, не стільки фізичної, скільки психологічної; відчуття того, що індивід не один у цьому небезпечному світі. І якщо джерелом довіри була потреба у захисті, то змістом довіри було заперечення страху. Тим самим зберігалось психічне здоров'я людини.

Сьогодні в суспільстві все більше спостерігається відхід від процесів колективної взаємодії й прагнення до індивідуально-психологічних аспектів соціалізації. Довіра як функція належності до групи та захисту все більше нівелюється. Функція захисту, яка виконувалась колективною спільнотою, зараз практично відсутня, що в результаті викликає стан психічного неблагополуччя, проявами якого є невпевненість, тривожність, страхи та неврози.

Все більшої соціально-психологічної значущості набуває поняття довіри в релігійному аспекті (як передумова віри) соціалізації особистості юнацького віку. В цьому руслі злам довіри може розглядатися як криза екзистенційного буття, яскравим прикладом може слугувати біблійський міф про гріхопадіння перших людей. Актом зламу довіри було куштування "райського яблука" як символу пізнання, що призвело до вигнання перших людей, Адама та Єви, з Раю. Іншим прикладом може бути давньогрецький міф про скриню Пандори, де відображається сучасний аспект соціальної взаємодії "довіряй, але перевіряй". Виникає ніби окреслена схема дезадаптації молодшої людини в соціальній взаємодії, де злам довіри призводить до кризи буття на індивідуально-психологічному рівні. Однак в народних епосах має місце і зворотний акт. У багатьох казках зустрічаємо архетип Мудрого Старця, уособлення смислу й мудрості, коли у такий спосіб акт довіри розглядається як єдиний шлях до спасіння (в рамках екзистенції індивідуального буття), при якому спостерігається відхід від раціонального, на рівні "беззаперечної довіри до вищого авторитету", внаслідок чого зламу довіри не відбувається і людина переходить на наступний етап свого розвитку.

Порівняння міфологічних і реальних ситуацій дає можливість провести певні паралелі, коли на

рівні специфічного символу або образу архетипи Мудрого Старця, Великої Матері, Захисника можуть трансформуватися в реальному житті у психологічний аспект віри в мудрого і доброго керівника, психолога-консультанта чи священника (трансформація соціально-психологічного аспекту в релігійний).

І якщо довіра до первісного шамана (вождя) була обов'язковою й межувала з благоговінням та фанатизмом, то довіра до психолога-консультанта (керівника, авторитета) обумовлена нагальною потребою, що викликана соціально-психологічними проблемами соціалізації молоді в суспільстві. Людині потрібно комусь довіряти, інакше вона буде жити в постійному стані підозри й страху, що може призвести до соціально-психологічної дезадаптації та порушення міжособистісної взаємодії. Зараз спостерігається тенденція до маніпулювання людьми через психологічні відхилення на індивідуально-особистісному рівні життєдіяльності, через глибинні сфери психіки з метою формування довіри в певному соціальному аспекті для набуття авторитету маніпулятором без підтвердження авторитетності на свідомому рівні (реальними справами). Це може бути однією з причин кризи довіри в сучасному суспільстві.

Криза довіри існує не тільки в соціумі, в якому живе молода людина, а і в її внутрішньому світі. Однак це потребує особливого окремого аспекту дослідження й аналізу.

Отже, кризу довіри не можна розглядати лише як суто соціальне явище, залежне лише від умов розвитку того чи іншого суспільства. Це підтверджується результатами проведеного нами дослідження, де відсутність довіри визначалася як індивідуальна та загальнопсихологічна проблема сучасності. Саме тому потрібно більше уваги приділяти психологічному аспекту довіри як запоруки підтримання психічного здоров'я молодшої людини, позбавлення її від страхів, підозр і тривожності, зумовлених почуттям самотності та небезпеки, виховувати підрастаюче покоління на засадах позитивного досвіду співпраці та партнерства.

Література

1. Кэмпбелл Джозеф. Герой с тысячью лицами. — К.: София, 1997. — 336 с.
2. Майерс Д. Социальная психология. — СПб.: Питер Ком, 1998. — 688 с.
3. Психологія особистості: Слов.-довід. / За ред. П. П. Горностая, Т. М. Титаренко. — К.: Рута, 2001. — 320 с.
4. Фрейджер Р., Фейдимен Д. Личность: теории, эксперименты, упражнения. — СПб.: Прайм-ЕВРОЗНАК, 2002. — 864 с.

*О. И. БАЛДИНА, магистр, преп. англ. яз.
(Криворожский филиал МАУП)*

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ПРОБЛЕМЫ ПРОФЕССИОНАЛЬНОГО СТАНОВЛЕНИЯ МОЛОДЕЖИ

Наукові праці МАУП, 2003, вип. 12, с. 56–59

На современном этапе определены основные требования к общеобразовательной школе. Это развитие индивидуальных способностей учащихся, расширение дифференцированного обучения в соответствии с их запросами и склонностями, развитие сети специализированных школ и классов с углубленным изучением различных предметов, обеспечение соответствия уровня среднего образования требованиям научно-технического прогресса.

Реализация современных требований, предъявляемых к общеобразовательной школе, значительно активизировала разработку научных и практических проблем профориентации. Однако, несмотря на некоторые положительные результаты, профориентация в современных условиях все еще не достигает своих главных целей — формирования у учащихся профессионального самоопределения, соответствующего индивидуальным особенностям каждой личности и запросам общества в кадрах, его требованиям к современному труженнику. Существенным тормозом развития профориентации является то, что она, как правило, рассчитана на некоторого усредненного ученика; отсутствует индивидуальный, дифференцированный подход к личности выбирающей профессию; используются в основном словесные, декларативные методы, без предоставления возможности каждому попробовать себя в различных видах деятельности, в том числе и в выбираемой. Многие города и районы не обеспечены текущей информацией о потребностях в кадрах, слабо осуществляется подготовка квалифицированных специалистов-профориентаторов.

Вопросы профессионального самоопределения человека сложны и противоречивы. Молодой человек, впервые столкнувшись с необходимостью выбрать себе профессию, очень часто сталкивается с трудностями субъективного и объективного

характера. Он должен отдавать себе отчет в своих истинных интересах и склонностях, быть уверен в своих способностях. Ему необходимо также уметь принимать во внимание наличие соответствующих учебных заведений и производств с достаточным количеством вакантных мест. Он должен знать характер основных типов современных профессий, учитывать материальные возможности своей семьи, считаться с мнением и рекомендациями родителей и учителей и т. д. Все это ставит молодого человека перед трудными задачами, самостоятельно решить которые ему часто не по силам. Поэтому неудивительно, что мы сталкиваемся с многочисленными случаями, когда учащиеся (даже выпускники школ) еще не определили свои профессиональные склонности, не выбрали свою будущую профессию, с фактами различных кризисов, связанных с неудачами при поступлении в специальные учебные заведения, отрасли производства, с разочарованием в избранной профессии.

Проблема психологической готовности школьника к труду — прежде всего социально-психологическая проблема. Она включает в себя вопросы сложной мотивационной сферы его личности, влияния его предшествующего жизненного опыта и окружающей социальной сферы формирования его интересов, склонностей и способностей, развития его профессиональных знаний, умений и навыков, воспитания характера и воли учащегося, отношения к авторитету взрослых и т. д. Поэтому ни школа, ни даже специально организованные профконсультационные и профориентационные центры не могут целиком решить этой проблемы. Психологическая готовность школьников к общественно полезному профессиональному труду во многом зависит от того, насколько сами учащиеся научились осознавать ответственность перед обществом и оце-

нивать свои возможности, насколько они видят открывающиеся перед ними жизненные перспективы, насколько умеют представлять и планировать свое будущее.

Одной из ключевых проблем психологии профессионального становления личности является вопрос об основных закономерностях ее профессионального самоопределения. Это связано, во-первых, с тем, что профессиональное самоопределение — один из самых значимых компонентов профессионального развития, во-вторых, оно может рассматриваться и как психологический критерий успешности прохождения личностью начальных этапов этого процесса (Кудрявцев Т. В., Шегурова В. Ю., 1983).

Существенной характеристикой современных исследований проблемы самоопределения является их междисциплинарность. С одной стороны, они ведутся на стыке психологии и философии, социологии и педагогики, а с другой — составляют своеобразный проблемный узел внутри самой психологической науки, так как затрагивают интересы и психологии труда, и социальной психологии, и детской и педагогической психологии.

Все это обогащает понимание проблемы, позволяя реализовать в ходе ее решения различные подходы, широко использовать выработанный "инструментарий" теоретического и экспериментального анализа. Однако наличие большого многообразия основных линий изучения проблемы, поисковых стратегий, развивающихся в различных теоретических контекстах, усложняет ее адекватный анализ, обуславливает значительную терминологическую путаницу. Даже такой основной термин, как самоопределение, трактуется разными исследователями и как акт выбора, и как процесс (Кон И. С., 1980; Абрамова В. Н., 1980; Рубинштейн С. Л., 1940, 1957).

Рассматривая вопрос о существующих концепциях профессионального самоопределения, их логике и перспективах дальнейшего существования в более широком теоретическом контакте, связанном с исследованиями профессионального становления, необходимо ответить на вопрос, насколько та или иная концепция в своей структуре реализует диалектический принцип.

Концепция профессионального руководства основывалась на сформулированных в 1908 г. Ф. Парсонсом (Parsons F., 1942) трех принципах выбора профессии. Выбирая ее, индивид должен: во-первых, отчетливо осознать уровень собственных возможностей и способностей; во-вторых, знать требования профессии и условия достижения успеха, возможности и перспективы профессиональ-

ного роста; в-третьих, уметь правильно соотносить эти две группы факторов. Подчеркнем, что, с одной стороны, реализуется весьма упрощенный взгляд на субъекта профессионального труда в отрыве от рассмотрения самого процесса профессионального труда, а с другой — предполагается, что характерные для индивида свойства с течением времени качественно не изменяются и не развиваются.

Позже исследователи, работающие в рамках этой концепции, столкнулись с фактами, свидетельствовавшими об известной ограниченности, неадекватности реализуемого ими подхода. В частности, появились данные о наличии связи между успешностью профессионального самоопределения и мотивационными компонентами профессионального труда. Подчеркнем, что к этому моменту в рамках и контексте исследования проблемы самосознания индивида были разработаны подходы и методики изучения и экспериментального анализа компонентов самосознания. Это и было использовано психологами, обратившимися к анализу личностных характеристик профессионального самоопределения. Они создали ряд концепций профессионального развития, придавая значение, с одной стороны, мотивационным компонентам и условиям успешности профессионального самоопределения (Roe A., 1914), а с другой — особенностям процесса самопонимания индивида (Super D. E., 1953). В целом, однако, эти концепции опять-таки не избежали недостатков, причем недостатков принципиального характера. В частности, в исследованиях Д. Сьюпера (Super D. E., 1953) практически нивелируется активность субъекта деятельности, его профессиональное развитие рассматривается эволюционно как процесс накопления более или менее адекватных представлений о себе.

Иными путями развивались исследования профессионального самоопределения личности в отечественной психологии. Можно выделить три основных психологических направления, в русле которых решалась эта проблема: исследования профессионального самоопределения в связи с анализом проблемы жизненного самоопределения личности (Рубинштейн С. Л., 1940, 1957, 1976; Ананьев Б. Г., 1948, 1949); в контексте изучения возрастных закономерностей формирования личности (Божович Л. И., 1972); в связи с разработкой проблемы формирования человека как субъекта профессиональной деятельности (Климов Е. А., 1969, 1972, 1979, 1977; Чебышева В. В., 1971).

Главным преимуществом первого из названных выше подходов является то, что в нем идея про-

цессуальности самоопределения неразрывно связана с анализом уровней социальной детерминированности данного процесса. Это, в свою очередь, необходимая предпосылка целостного и адекватного анализа психологических особенностей профессионального самоопределения личности на разных стадиях ее профессионального становления.

Второй теоретический источник формирования представлений о самоопределении в психологии составили работы, в которых исследовались основные психологические закономерности развития личности в подростковом и юношеском возрасте.

Наконец, рассмотрение профессионального труда и анализа особенностей его самосознания позволило сформулировать некоторые общие положения управления этим процессом.

Одной из важных характеристик современных исследований профессионального самоопределения личности является стремление исследователей выйти за рамки единичного акта выбора профессии, рассматривать профессиональное самоопределение личности как процесс, составляющий часть общего становления личности (Климов Е. А., 1969, 1980; Кудрявцев Т. В., Шегурова В. Ю., 1983; Овсянникова В. В., 1982; Титма М. Х., 1975; Чебышева В. В., 1971; Шавир П. А., 1981; Шегурова В. Ю., 1983).

В самом деле, ведь процесс самоопределения с выбором профессии у выпускников не заканчивается. Во-первых, как отмечает Е. А. Климов, проблема выбора профессии, уточнения этого выбора время от времени встает на протяжении всей трудовой жизни человека (Климов Е. А., 1980). Во-вторых, как показывают результаты экспериментальных исследований, многие выпускники средней школы выбирают профессию просто случайно, оказываясь не в состоянии сколько-нибудь мотивированно обосновать свой выбор (Виноградова М. Д., 1961; Кудрявцев Т. В., 1981; Шегурова В. Ю., 1982). Особенно это относится к девятиклассникам — потенциальному контингенту профтехучилищ.

В литературе подчеркивается, что выбор профессии в подростковом возрасте может быть сделан под влиянием случайно возникшего интереса или внешних обстоятельств, а также является актом подражания товарищам или родителям (Божович Л. И., 1968; Виноградова М. Д., 1961). При этом подростки, как правило, мало знают о содержании профессионального труда, которым им предстоит заниматься, об условиях работы. Выпускники одиннадцатых классов также нередко выбирают профессию, практически ничего не зная о ней, исходя из внешних обстоятельств.

Кроме того, даже мотивированный выбор будущей профессии не всегда гарантирует успешность профессионального самоопределения. Это объясняется тем, что о завершенности процесса самоопределения трудно говорить до того, как человек сам, в ходе профессиональной деятельности или в условиях учебно-профессионального труда, максимально ее имитирующих, не проверит свои возможности, не сформирует устойчивого положительного отношения к себе как к профессионалу. Следовательно, выбор профессии — это лишь показатель перехода процесса профессионального самоопределения личности в новую фазу своего развития, и поэтому исследования профессионального самоопределения, не учитывающие влияние психологических закономерностей самого акта выбора профессии и его предыстории, представляются ограниченными. В этой связи перспективным направлением анализа является, с нашей точки зрения, рассмотрение профессионального самоопределения в качестве неотъемлемого и существенного компонента профессионального становления личности. В соответствии с основными стадиями профессионального становления — формирование профессиональных намерений, профессиональное обучение и воспитание, вхождение в профессию, полная или частичная реализация личности в профессиональном труде — выделяются и основные этапы профессионального самоопределения (Кудрявцев Т. В., Шегурова В. Ю., 1983).

Отметим, что удельный вес работ, посвященных различным этапам развития этого процесса, не одинаков. Наибольшее количество исследований посвящено рассмотрению процесса формирования профессиональных намерений и выбора профессии выпускниками образовательной школы. Они показывают, что стремление найти свое место в жизни (в том числе в сфере профессионального труда), потребность в профессиональном самоопределении — важное психологическое новообразование старшего школьного возраста.

На последующих этапах профессионального самоопределения личность формирует отношение к себе как к субъекту собственной деятельности (сначала учебно-профессиональной, а затем и собственно профессиональной) на этапах вхождения в профессию и участия в профессиональном труде в условиях реального производства. При этом необходимо отметить, что в то время как заключительные этапы профессионального самоопределения получили достаточно подробное описание (главным образом в социологической литературе и в психологических работах по проблеме профадаптации), работ, посвященных анализу психоло-

гических особенностей профессионального самоопределения личности в ходе профессионального обучения и воспитания, немного. Вместе с тем именно этот этап представляется исключительно важным как с точки зрения понимания основных механизмов и динамики профессионального становления личности, так и с точки зрения влияния на ее дальнейшую судьбу. Это связано с тем, что в процессе обучения в профессиональной школе отношение "человек — профессия" начинает опосредоваться участием в специально организуемой учебно-профессиональной деятельности, приближающейся к реальному профессиональному труду. Участие в этой деятельности способствует развитию адекватных представлений о профессии и формированию операционной основы профессионального самоопределения.

В свою очередь, развитие операционной основы профессионального самоопределения, качественные изменения, происходящие в иерархической структуре профессиональной мотивации в период профессиональной подготовки,

обуславливают динамику профессионального самосознания личности. Именно на этом этапе профессионального становления личности и происходят наиболее существенные, на наш взгляд, изменения в структуре образа Я как субъекта своего труда, являющегося одним из центральных показателей самоопределения личности, ее отношения к себе.

Литература

1. *Психологические основы профессионально-технического обучения.* — М.: Педагогика, 1988. — 144 с.
2. *Психология современного подростка.* — М.: Педагогика, 1987. — 240 с.
3. *Саложникова Л. С. Як формується моральна зрілість.* — К.: Рад. шк. Сер. "Сім'я і суспільство". — 126 с.
4. *Формирование личности в переходный период от подросткового к юношескому возрасту.* — М.: Педагогика, 1987. — 180 с.
5. *Хрестоматия по психологии.* — М.: Просвещение, 1987. — 450 с.

М. В. БАРОВ, студент

(Національний педагогічний університет ім. М. П. Драгоманова, м. Київ)

ДОСЛІДЖЕННЯ СУЧАСНИХ ПРОБЛЕМ СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ

Наукові праці МАУП, 2003, вип. 12, с. 60–61

Наведено дані про особисті ціннісні орієнтації та проблеми сучасної студентської молоді. Подано ієрархію цінностей і проблем з їх аналізом.

Однією із важливих проблем сучасної молоді є формування ціннісних орієнтацій. **Ціннісні орієнтації** — одна з найбільш важливих характеристик особистості, вони висвітлюють активність людини, її прагнення до самореалізації та самовдосконалення; рівень її сподівань і досягнень, тобто всі стосунки особистості зі світом, що її оточує, значною мірою залежать від того, які цінності є для неї пріоритетними: як ставиться до самої себе, чи цінує вона іншу людину як особистість; чи цінує державу, громадянином якої вона є, до навколишнього середовища, що її оточує, до сім'ї, яку вона створила або створить в майбутньому, до професії, що обрала для досягнення успіху в житті.

Предмет дослідження — процес формування особистих ціннісних орієнтацій у структурі молодіжних проблем. **Об'єкт дослідження** — особисті ціннісні орієнтації студентської молоді. **Завдання:** дослідити особливості сформованості особистих ціннісних орієнтацій студентської молоді. **Методи:** індивідуальна бесіда, інтерв'ю, анкетування, математична статистика.

Дослідження проводилось в університетах міста Києва. В ньому брали участь студенти фізико-математичного, дефектологічного та економічного факультетів.

Цінності	%	Проблеми	%
Здоров'я	44	Гроші	30
Сім'я	23	Освіта	24
Освіта	21	Екологія	22
Гроші	10	Працевлаштування	20
Екологія	2	Здоров'я	4

Аналізуючи результати пілотажного дослідження, виявлено деякі особисті ціннісні орієнтації за їх значущістю для студентської молоді (див. таблицю, рис. 1):

- здоров'я — 44 % ,
- сім'я — 23 % ,
- освіта — 21 % ,
- гроші — 10 % ;
- екологія — 2 % .

Рис. 1

Таким чином, однією з найголовніших цінностей студентської молоді є здоров'я. Кожен хоче здоров'я чи то для себе, чи для інших, особливо рідних. Проте екологічні проблеми як цінність зазначили лише 2 %. 10 % опитаних віднесли до цінності гроші, а тому потрібно зробити висновок, що вони є необхідною умовою для втілення в життя своїх намірів, але недостатньою. На основі тестування можна сказати, що хоч ми і живемо в одному суспільстві, проте формуються різні цінності у кожного по-різному.

Проблема — це складне теоретичне і практичне завдання, яке потребує розв'язання, проте не

відомі ні конкретні способи цього розв'язання, ні його кінцевий результат. Сучасна студентська молодь має більш яскраво виражені проблеми, ніж цінності. Найбільша проблема студентів пов'язана, по-перше, з їхнім матеріальним становищем, по-друге, із здобуттям освіти, по-третє, молодь переймається екологічним станом довкілля не тільки в Україні, а й в усьому світі, по-четверте, майбутнє і теперішнє працевлаштування студента досить проблематичне (рис. 2).

Рис. 2

Менше турбот пов'язано зі здоров'ям — лише 4 %, хоча, як відомо, воно є вагомим цінністю для

більшості; опитані також стикаються із сімейними проблемами, тобто за багатьма обставинами молодь та батьки не розуміють один одного (одвічна проблема батьків та дітей). Кохання і дружба є незначними проблемами: сучасна студентська молодь прагне знайти свою другу половину та вірного і відданого товариша.

Отже, пріоритетними цінностями на сьогодні є здоров'я, сім'я, освіта, гроші, екологія, а головними проблемами — гроші, освіта, екологія, працевлаштування і здоров'я.

У результаті дослідження виявлено і різні рівні усвідомленості особистих ціннісних орієнтацій і сучасних проблем молоді.

Визначення ефективних напрямів виховання та духовного становлення молоді зумовлює подальше дослідження психолого-педагогічних систем з формування ціннісних орієнтацій сучасної студентської молоді.

Література

1. Мустаєва Ф. А. Основы социальной педагогики. — М., 2001. — С. 249–264.
2. Реформування освіти на регіональному рівні: управління та науково-методичний супровід / Матер. наук.-практ. семінару. — Луганськ, 2001. — 52 с.

*Н. В. ЛИХОШВЕД, студентка I курсу
(Житомирський інститут МАУП)*

ДЕЯКІ АСПЕКТИ РОЗВИТКУ ОСОБИСТОСТІ В ЮНАЦЬКОМУ ВІЦІ

Наукові праці МАУП, 2003, вип. 12, с. 62

Робиться спроба аналізу психологічних особливостей розвитку особистості в юнацькому віці.

У процесі індивідуального розвитку кожна людина проходить певні вікові етапи. Спочатку — дитинство, під час якого пізнається світ, здобувається перший соціальний досвід. Потім — підлітковий вік, що супроводжується значними як фізичними, так і психічними змінами. Наступним кроком до дорослого життя стає новий віковий етап — юність. Цей період життя молодого людини пов'язаний з найпершими власними серйозними рішеннями, з вибором майбутньої професії, соціальним та особистісним самовизначенням (Л. І. Божович, Л. С. Славина).

У міжособистісних стосунках юнаки часто прагнуть звільнитися від контролю та надмірної опіки з боку батьків і вчителів. Але, прагнучи до самостійності і певної незалежності, вони все ж таки мають потребу у життєвому досвіді і допомозі старших. Юнак чітко вміє розмежовувати, з ким із батьків йому потрібно вирішувати те чи інше питання. З батьком часто уточнюються певні плани на майбутнє, способи досягнення цілей й устремлінь, досить часто — матеріальні питання. Діапазон обговорюваних проблем з матір'ю значно більший: крім планів на майбутнє, він включає стосунки з однолітками, особливості життя в родині, сумні історії нещасливого кохання тощо. Важливими є міжособистісні стосунки юнаків з ровесниками та людьми набагато старшого віку, чия думка для них є авторитетною. Досить часто у спілкуванні з дорослими юнаки не повністю розкриваються, не можуть їм довіритись цілком; їхні думки фільтруються, а обговорювані теми перебіраються на однолітках.

У юнацькому віці з'являється кохання, точніше потреба в ньому. Посилюється бажання в ін-

дивідуальній інтимній дружбі, інтерес та цікавість до людини іншої статі. Юнацьке бажання інтимності дуже сильне, тому що воно є принципово ненасичуваним [4]. На етапі ранньої юності (16–18 років) старшокласники ще можуть задовольнитися товариством друзів своєї статі, але потім одностатевої дружби стає недостатньо. Виникають серйозні захоплення, закоханість.

В. І. Кузнецов і В. І. Лебедев вважають необхідними взаємодію і спілкування юнаків з іншими людьми та однолітками заради відкриття своєї власної специфічної активності. В юнацькому віці у людини виникає гостре переживання самотності і водночас прагнення до товариства, де її цінували б, де вона була б незамінною. Надзвичайно важливою є потреба не лише входити до компанії, а й бути нею прийнятою. Коли ж прийняття до групи відбувається, то потреба самовиразитися, розкрити свої думки і переживання домінує над інтересами до почуттів та переживань іншого. Це зумовлює ексцентричність юнацького спілкування, може спричинити напруженість у взаєминах.

Література

1. Божович Л. И. Избранные психологические труды / Под ред. Д. И. Фельдштейна. — М.: Международ. пед. акад., 1995.
2. Кон И. С. Психология ранней юности. — М.: Просвещение, 1989.
3. Кон И. С. Психология старшеклассника. — М.: Просвещение, 1980.
4. Формирование личности старшеклассника / Под ред. И. В. Дубровиной. — М.: Педагогика, 1989.

В. М. САХНО, студентка IV курсу
(Криворізький державний педагогічний університет)

ПІДГОТОВКА МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ-КЛАСОВОДА ЯК УМОВА СОЦІАЛІЗАЦІЇ ОСОБИСТОСТІ

Наукові праці МАУП, 2003, вип. 12, с. 63–64

Сучасна соціалізація як засвоєння і відтворення індивідом соціального досвіду у процесі життєдіяльності використовується для адаптації людини до соціуму, майбутнього вчителя до сучасного педагогічного простору.

Сучасна школа шукає молоду, творчу, соціально значущу та самодостатню людину. Вчитель-класовод нової формації повинен використовувати свій соціальний досвід не лише як результат своєї професійної підготовки, а й як сукупність всіх соціальних і психічних процесів, завдяки яким індивід засвоює систему знань, норм і цінностей, що дають йому змогу функціонувати як повноцінному члену суспільства.

Завершальний етап початкової соціалізації, вважають психологи, — це період юнацтва, саме в цьому віці багато молодих людей вступає до вищих закладів освіти.

Для становлення особистості майбутнього вчителя і підготовки його до формування соціалізації особистості в умовах вищої освіти реалізуються принципи демократизації і гуманізації освіти. Це, у свою чергу, викликає необхідність серйозного вдосконалення загально-педагогічної підготовки вчителя.

Структура активної професійної позиції вчителів-класоводів поєднує в собі такі компоненти:

- світоглядний (професійні погляди, переконання, цінності, принципи та готовність діяти відповідно з ними);
- мотиваційний (відповідальність, професійний інтерес, бажання займатися педагогічною роботою та психологічна компетентність вчителя);
- ціннісно-орієнтаційний (усвідомлення професійно-моральних цінностей й норм етики вчителя, віра у здібності учнів, готовність при-

йняти його таким, яким він є, врахування його вікових та індивідуальних особливостей);

- емоційно-вольовий (витриманість, наполегливість, рішучість, почуття успіху, власної значущості);
- діяльнісний (почуття нового, творчий підхід до розв'язання професійних завдань);
- поведінковий (стиль діяльності і спілкування);
- орієнтаційний (професійні завдання, уміння, навички).

Саме на лекційних, лабораторних, семінарських заняттях та у процесі науково-пізнавальної діяльності і відбувається соціалізація. У психологічній науці зазначається, що сучасна соціалізація має свою специфіку, яка обумовлюється швидкими темпами розвитку науки і нових педагогічних технологій, що впливають на всі сфери життя майбутнього фахівця. Цю ідею обстоюють Г. С. Абрамова, О. В. Андрієнко, І. С. Кон.

Особлива роль в сучасній соціології належить освіті та професійній підготовці молодих людей. Успіхи сучасної освіти визначаються не лише тим, чому людина навчиться і які її знання, вміння і навички, але також здатність використовувати їх у нових умовах. Дуже важливо, щоб суб'єкт був самостійним в інформаційному просторі, знав свої орієнтири здібності, швидко обирав те, що йому справді підходить, був здатний досягти рівня високого професіоналізму.

Серед основних умов соціалізації особистості ми виокремлюємо професійну підготовку,

участь у науково-дослідницькій діяльності та розвиток творчості як рідкісного і незвичайного надбання особистості.

Творчість також стає необхідною умовою соціалізації людини, зокрема вчителя-класовода. Сучасні підходи у психології навчання припускають, що кожна людина є творчою особистістю. А творча особистість формується саме в умовах

особистісно-орієнтованого навчання, на це наголошує доктор психологічних наук І. Д. Бех.

Сучасний студент повинен усвідомлювати, що без участі в науково-дослідницькій діяльності він не зможе правильно спрямувати свою діяльність на роботу з молодшими учнями, яка в сучасних умовах розвитку суспільства спрямована саме на соціалізацію кожної особистості.

ПСИХОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ ДЕВІАНТНОЇ ПОВЕДІНКИ МОЛОДІ

УДК 159.922

*Е. А. ЛАВРЕНТЬЕВА, студентка III курсу
(Межрегиональная Академия управления персоналом, г. Киев)*

ПСИХОЛОГИЧЕСКАЯ ПОМОЩЬ ПОДРОСТКАМ С ДЕВИАНТНЫМ ПОВЕДЕНИЕМ

Наукові праці МАУП, 2003, вип. 12, с. 65–71

Вступление

В последние годы, учитывая экономический, социальный и культурный кризис нашего общества, интерес к проблеме отклоняющегося поведения значительно возрос, что обусловило необходимость более тщательного исследования причин, форм, динамики девиантного поведения, поиска более эффективных мер социального контроля — профилактических, коррекционных, реабилитационных и др.

Девиантное поведение всегда связано с каким-либо несоответствием человеческих поступков (действий, видов деятельности) распространенным в обществе нормам, правилам поведения, идеям, стереотипам, ожиданиям, установкам, ценностям.

В отечественной психолого-педагогической литературе проблемы, посвященные девиантному поведению, связаны в основном с трудными детьми и подростками, которые представляют собой группу повышенного социального риска. В науке существует несколько понятий, характеризующих эту социальную группу детей:

- трудновоспитуемые;
- кризисные;

- педагогически запущенные;
- дезадаптивные;
- асоциальные и др.

К сожалению, для каждого из нас все привычнее видеть в переходах, в метро, на улицах множество грязных, голодных, одетых не по сезону детей разного возраста. Улица заменяет им дом, подвалы — постель, а бродягам, алкоголикам, наркоманам — семью. Таким образом, общество постепенно адаптируется к восприятию такого трагического явления, как детская беспризорность.

Когда приходишь в детский приют или приемник-распределитель и смотришь в глаза детям, которые в силу тех или иных причин не нужны своим родителям, задумываешься о парадоксе, существующем на сегодняшний день в нашем обществе. С одной стороны, находятся супружеские пары, готовые пожертвовать многим, чтобы иметь собственных детей, но не имеющие такой возможности, с другой — есть дети, мечтающие обрести своих собственных родителей.

Проводя психодиагностическую и психокоррекционную работу с детьми, находящимися в

приемнике-распределителе для несовершеннолетних г. Киева, мы пришли к заключению, что в основе всех форм девиантного поведения (бродяжничество, воровство, проституция, хулиганство) лежат в первую очередь нарушения отношений "дети — родители".

Сталкиваясь с трудным ребенком (своим или чужим), большинство взрослых проявляют стереотипные реакции типа:

— Как ты себя ведешь?

— Как ты мог так поступить?

Все эти вопросы абсолютно бесполезны, а их повторение становится только вредным. Эмоции, лежащие в основе этих реакций, отрицательные, и потому не могут способствовать созидательному процессу. Развитию способности видеть, слышать и понимать более всего препятствует убежденность: "Я старший, значит, я прав!".

Ни возраст, ни роль старшего, ни даже то, что мы называем "опытом", не гарантируют правильности нашего поведения в обращении с детьми. Каким же образом и почему еще вчерашнее милое создание сегодня становится трудным и невыносимым? Какие ошибки в общении с ребенком допускают взрослые?

Одной из основополагающих проблем в детско-родительских отношениях является отсутствие доверия, уважения и взаимопонимания в семье. Родители, не уважающие себя и друг друга, не смогут уважать чувства и желания ребенка, родители, не верящие в себя и не доверяющие друг другу, не смогут доверять ребенку, родители, не умеющие принять себя, никогда не смогут принять ребенка таким, какой он есть, со всей присущей ему индивидуальностью. Ребенок очень чувствителен к дисгармоничным отношениям в семье, а ребенка с повышенной чувствительностью и тревожностью, каковыми является большинство девиантных детей, такие отношения просто разрушают. И уход ребенка из дома является ни чем иным, как способом, часто не осознаваемым, защитить себя от этого разрушения.

Из беседы: Карина, 17 лет, бродяжничество.

Мои родители постоянно ссорятся из-за меня. У них разные взгляды на мое воспитание. Они всегда не довольны моими успехами. Иногда мне кажется, что они не то чтобы не хотят меня понять, а просто не умеют этого делать. Ни мать, ни отец ни разу не спросили меня: "Карина, как бы ты хотела?", "Карина, что бы ты хотела?". Я живу своей жизнью только когда ухожу из дома. Я ушла из дома, чтобы они не мешали жить мне, а я им. Домой возвращаться не хочу.

Вопрос: Карина, как ты считаешь, что тебе в данный момент нужно для того, чтобы ты почувствовала себя счастливой?

Ответ: Мне хочется, чтобы Вы спросили меня о моих желаниях и планах, а я бы рассказала Вам о них, если у Вас, конечно, есть свободное время меня выслушать. Иногда так хочется, что бы кто-нибудь спросил: "Карина, как ты? Может быть у тебя есть какие-то проблемы?", но никто не спрашивает.

Из беседы: Игорь, 18 лет, кража, побег из дома, попытка самоубийства.

Мои родители очень разные люди. Не знаю даже, как они смогли прожить вместе 19 лет. Вернее, как у отца хватило терпения на 19 лет такого ада. Отец — спокойный, добрый, трудолюбивый и интересный человек. А мать неряшливая, склочная, завистливая женщина с примитивными интересами. Я не знаю, какой будет моя жена, но я точно знаю, какой она не будет — такой, как моя мать. Я украл у матери ее украшения, продал их, а деньги прогулял с друзьями. Я просто хотел ей отомстить. Отомстить за то, что она испортила жизнь папе, за то, что все время я только и слышал от нее, как мы с отцом ей надоели, какие мужчины отвратительные люди, если их вообще можно назвать людьми.

Вопрос: Игорь, когда ты вернешься домой, что ты собираешься сделать в первую очередь?

Ответ: Попрошу папу, чтобы он снял квартиру и мы бы с ним там жили. Он все равно мать не любит, он жил вместе с нами потому, что очень любит меня. Я так думаю.

Следующей проблемой, лежащей в основе конфликтных отношений между родителями и детьми, являются всевозможные запреты и табу. И от того, насколько они обоснованы или абсурдны, в немалой степени зависит будущий характер взрослого человека.

— "Нет, ты не будешь встречаться с этими друзьями!".

— "В моем доме этого не будет!".

— "Когда станешь взрослым, тогда и ... А сейчас и думать не смей!".

С большим уважением и тактом к сложному внутреннему миру ребенка нужно относиться всегда, но особенная чуткость требуется подростковым периодом. Увы, именно в это время родители бросаются из одной крайности в другую: требуют, как со взрослого, а прав не дают. Подросток стремится утвердиться в позиции взрослого, почувствовать себя самостоятельным и уверенным

в себе. Он хочет найти свое место в жизни. К этим стремлениям нужно отнестись уважительно и помочь.

Запреты взрослых на первые самостоятельные жизненные шаги заранее невыполнимы. Отсюда — непослушание и ложь. Запрещающие требования родителей, с одной стороны, и нежелание ребенка их выполнять — с другой, вносят дезорганизацию в психическую жизнь детей. Отсюда берут начало многие случаи невротического развития, нервные срывы и вызывающие недовольство родителей поступки многих “трудных” подростков, которые протестуют таким образом против произвола старших.

Еще один важный момент — часто родители говорят ребенку, как не следует поступать, забывая при этом подсказать, а как же нужно. Таким образом, у человека не формируются конструктивные формы поведения.

Из беседы: Татьяна, 17 лет, проституция.

Отец держит в постоянном страхе всю семью:

— *запрещает матери и мне встречаться с друзьями;*

— *забирает у меня всю зарплату. Если я тайно оставляю какую-то небольшую сумму себе, он узнает в бухгалтерии (работают вместе на одном заводе) и избивает меня;*

— *рвет и выбрасывает мои вещи, если те ему не нравятся;*

— *унижает и оскорбляет меня при моих сослуживцах на работе.*

Мне все это надоело. Я даже не имею возможности распоряжаться собственными заработанными деньгами. Знакомая предложила поехать в Москву заняться проституцией, я уволилась с завода и уехала.

Вопрос: Как ты считаешь, может был какой-нибудь иной выход из сложившейся ситуации?

Ответ: Да, наверное, я могла бы попросить место в заводском общежитии, но я тогда об этом не думала. Я ненавижу отца.

Из беседы: Ирина, 18 лет, побег из дома, попытка самоубийства.

Мне всегда дома было очень одиноко, несмотря на то, что я выросла в полной семье. Я уверена, что мои родители давно надоели друг другу, их связывает вместе только общая крыша над головой. Им давно пора бы развестись. Когда в моей жизни появился А., который стал мне близким другом, и отец, и мать запретили мне с ним встречаться, ссылаясь на то, что он неперспективный мальчик. Но они даже и не догадывались, что, может быть,

именно этот неперспективный мальчик стал первым человеком в моей жизни, от которого я чувствовала тепло, уважение и внимание к себе. Ни мать, ни отец этого мне никогда не давали. Они заняты только собой.

Интимно-личное общение со значимыми другими является важным компонентом в развитии личности подростка.

Запрещая — по любым мотивам — дружбу и любовь, разрушая ее, родители совершают деяние в высшей степени безнравственное. Взрослые запрещают очень многое из боязни риска. Они живут за сына, за дочь, все более делая их зависимыми от себя, тогда как сама природа возраста требует их независимости.

Для многих подростков асоциальный образ жизни является одной из форм протеста против привычного уклада жизни, против опеки со стороны старших.

Еще одна ошибка, допускаемая взрослыми, — почти всем родителям хочется, чтобы их ребенок всегда беспрекословно подчинялся им.

Следует помнить, что отношения подростков со взрослыми значительно усложняются; прямое непосредственное давление (приказ, требование) вызывает протест. Зато охотно принимается опосредованное руководство в виде совета или ненавязчивого предложения прийти на помощь.

Из беседы: Анна, 16 лет, побег из дома, проституция.

Я рада, что оказалась здесь, в приемнике — Вы принесли мне почитать “Мастера и Маргариту” М. Булгакова. Моя мать, когда я купила эту книгу, сказала, что она развращает (!), и выбросила ее в мусоропровод. Она заставляла читать меня только религиозную литературу и посещать свою секту.

Для некоторых подростков побег из дома — прежде всего искренняя попытка достичь независимости. Для других — это акт непослушания родителям. В обоих случаях побег из дома — сигнал эмоциональной нестабильности.

Многие родители из-за собственной невротичности, неуверенности в себе, собственных комплексов и страхов блокируют в своих детях самореализацию и самовыражение. Такие родители и в мыслях допустить не могут, что их ребенок не хочет жить “как все”, что их ребенок индивидуальность, желающая утвердиться.

Детская пластичность мозга — великий дар природы, она дает чудесные возможности для разви-

тия и совершенствования человека. Но если не развивать, не реализовывать того, в чем должна состояться человеческая личность, то эта нереализованность позже даст знать о себе, причем с негативным акцентом. В лучшем случае человек станет заурядным, в худшем — нереализованный потенциал вызовет разные формы психологического неблагополучия. Сила, не получившая реализации с положительным знаком, рано или поздно, но проявится со знаком отрицательным.

Подростки, испытав эмоциональное потрясение и порвав связь с домом, легко попадают в беду. Пытаясь выжить без посторонней помощи, больные, голодные, без денег и крыши над головой, они становятся объектами избиений и изнасилований. Самы приобщаются к наркотикам и преступлениям.

Психологические особенности подростков с девиантным поведением

Исследования подростков, находящихся в приемнике-распределителе для несовершеннолетних г. Киева, проводились с помощью следующих методик:

1. Методика Г. Айзенка (исследование индивидуально-психологических черт личности).
2. Методика Тейлора (измерение уровня тревожности).
3. Методика незаконченных предложений (диагностика межличностных отношений обследуемых).
4. Проективные методики:
 - а) рисунок прошлого, настоящего и будущего;
 - б) рисунок семьи;
 - в) автопортрет.
5. Метод наблюдения.

Нами были получены следующие результаты.

Показатель уровня нейротизма (методика Г. Айзенка) достаточно высок:

- средний балл у обследуемых девушек в возрасте 14–18 лет составил 18,8;
- средний балл у обследуемых юношей в возрасте 14–18 лет — 19,3.

На поведенческом уровне нейротизм проявляется как нервозность, неустойчивость, чувство беспокойства. Нейротическая личность характеризуется неадекватно сильными реакциями по отношению к вызывающим их стимулам, неуравновешенностью поведения, неуверенностью в себе, плохой адаптацией, склонностью к раздражительности.

Г. Айзенк в своей работе “Личность и индивидуальные различия” пишет: “...Электроэнцефало-

графические исследования показывают связь интроверсии-экстраверсии с уровнем корковой активности” [1].

Интроверты чрезвычайно возбудимы и, следовательно, в высшей степени чувствительны к поступающей стимуляции — по этой причине они избегают ситуаций, чрезмерно сильно действующих на них.

Подростки-интроверты чаще других говорили, что ушли из дома потому, что “там невыносимо находиться”.

Экстраверты, наоборот, недостаточно возбудимы и потому мало чувствительны к поступающим стимулам, соответственно они чаще других находятся в поисках ситуаций, которые могут их возбудить.

Все испытуемые подростки относятся к двум типам темперамента:

- меланхолики, которым свойственны преобладание отрицательных эмоций, ранимость, обидчивость, мнительность, тревожность, пессимистичность, что может служить предпосылкой неадекватного, деструктивного поведения;
- холерики, которым свойственны резкие перемены настроения, эмоциональные срывы, импульсивность, неуравновешенность. В неблагоприятных жизненных ситуациях холерический темперамент проявляется в раздражительности, вспыльчивости, неспособности к самоконтролю, что, в свою очередь, может привести к девиациям.

Измерение уровня тревожности с помощью методики Тейлора (адаптация Т. А. Немчинова) дало следующие результаты:

- средний балл у обследуемых девушек в возрасте 14–18 лет составил 39,5;
- средний балл у обследуемых юношей в возрасте 14–18 лет — 40,2.

Как видно из приведенных данных, уровень тревожности у девиантных подростков высокий.

Если тревога — эпизодические проявления беспокойства, то тревожность является устойчивым состоянием. Тревожность не связана с какой-либо определенной ситуацией и проявляется почти всегда. Это состояние сопутствует человеку в любом виде деятельности. Повышенная тревожность накладывает существенный отпечаток как на личность в целом, так и на ее поведение. Отсюда:

- отсутствие уверенности в себе и других;
- повышенная раздражительность и утомляемость;
- чувство страха;
- низкая самооценка и самоуважение.

Все перечисленные особенности и черты играют важную роль как в нормальных жизненных си-

туациях, так и при разного рода драматических событиях, коими полна жизнь большинства подростков. Необходимо отметить, что большинство детей, находящихся в приютах и приемниках, живут в неблагополучных семьях, что, в свою очередь, связано с плохими жилищными и материальными условиями, напряженными отношениями между членами семьи и низкой заботой о воспитании детей.

Коррекционная работа

Учитывая специфичность учреждения, где проводится работа с подростками, а также их психологическое состояние (высокие показатели по шкалам нейротизма и тревожности), в качестве коррекционных были выбраны следующие методики:

- притче-терапия;
- сказко-терапия;
- игры, направленные на повышение самооценки подростков и уверенности в себе;
- индивидуальные консультации.

Схема проведения коррекционных занятий

1. Разминка. Задача разминочных упражнений — выровнять функциональное состояние группы, которая собралась вместе, ввести участников группы в тренинговую атмосферу, расшевелить одних, несколько поубавить пыл других, начать притирку каждого члена группы к группе в целом.

Разминки нужны для двух–трех первых дней тренинга. Только после этого подростки привыкают приходить на тренинг в адекватном для него функциональном состоянии. Разминки могут ритуализироваться, и тогда с них начинается каждый день тренинга до самого последнего.

Обычно разминки представляют собой общегрупповое, простое, приемлемое для всех, но необычное действие.

Пример: Упражнение “Комплименты”.

Группа садится в круг. Используется мяч. Тренер ловит взгляд одного из подростков, кидает ему мяч и говорит комплимент. Далее он дает инструкцию: “Выбери любого в группе, кто тебе интересен, поймай его взгляд, перекинь ему мяч и скажи комплимент”. Тренер должен вести игру так, чтобы каждый подросток получил хотя бы один комплимент. Дети любого возраста с радостью выполняют это разминочное упражнение.

2. Основная часть. Каждое коррекционное занятие посвящено определенной теме, которую либо выбирает психолог, либо подростки сами просят рассмотреть какую-то проблему. Как правило, тематика встреч следующая:

- взаимоотношения в семье и с ровесниками;
- взаимоотношения с представителями противоположного пола;
- мое прошлое, настоящее и будущее;
- мои страхи;
- мои мечты, цели и желания;
- профориентация;
- хорошие манеры.

В соответствии с выбранной темой психологом подготавливаются:

- либо притчи, которые рассказываются группе;
- либо ролевые игры, в которых участвуют подростки;
- либо разыгрываются сказки, которые любят придумывать сами дети;
- либо проводятся индивидуальные консультации.

После основной части занятия участники группы обсуждают с психологом:

- что нового и полезного каждый из нас почерпнул из сегодняшней встречи;
- какие качества и черты, до сегодняшнего дня неизвестные, открыл в себе или других;
- на какие моменты своей жизни изменил взгляд;
- какие новые желания или цели появились и т. д.

3. Заключение. В конце каждого тренинга участники группы желают друг другу нечто доброе и хорошее. Причем нужно заметить, если в первые дни пожелания ограничиваются однотипными банальностями, то с каждой новой встречей они становятся более искренними. Дети учатся желать другим именно то, в чем, по их мнению, те на сегодняшний день больше всего нуждаются.

Остановимся более подробно на притче-терапии. Притча — это небольшой аллегорический и поучительный рассказ. Истинное понимание смысла притчи приходит с освобождением от всяких стереотипов, шаблонов, формальной логики, с пробуждением самостоятельного мышления. Расшифровка смысла и символики притч в большой степени зависит от психологического и духовного уровня развития воспринимающего. Как правило, притча включает в себя не только поверхностный, ситуативный смысл, легко считываемый сразу, но и несколько пластов глубинного смысла, отличающихся от поверхностного.

Притча всегда предполагает диалог, беседу со слушателем, ее основное действо разворачивается тогда, когда история рассказана и человек начинает ее осмысление. Выводя сознание за привычные рамки, притча делает его более гибким и подвижным, способствует его расширению, улучшая тем самым способность слушателя адаптироваться к не-

стандартным жизненным ситуациям. Кроме того, притчи, в силу своей образности и символичности, воздействуют не только на сознание, но и на бессознательное, которое играет важную роль в формировании жизненных сценариев личности.

Таким образом, понимание символики и смыслового ядра притчи является отражением состояния человека и катализатором его мыслительных процессов.

Притче-терапия дает заметные результаты даже в течение короткого времени.

Пример: В первый день группового тренинга (знакомство, краткий рассказ каждого участника группы о себе) у всех детей четко прослеживается чувство безнадежности, фатализма, отсутствие видимого выхода из сложившейся ситуации, отсутствие желания попытаться что либо изменить в своей жизни, обида и озлобленность к окружающим.

Подросткам предлагается прослушать притчу "Крест":

"Жил один человек. Ему казалось, что Жизнь у него тяжелее, чем у других, и что Крест он несет непосильный. Он очень часто взывал к Богу, чтобы Тот смилословился и дал шанс изменить свою Судьбу.

И вот однажды с Небес спустилась лестница и Господь сказал: "Я услышал твои молитвы, поднимайся ко мне". Человек с радостью взвалил свой Крест на плечо и пошел к Богу. Когда он поднялся, то увидел большую гору всевозможных крестов. Там были кресты большие и маленькие, красивые и не очень, тяжелые и легкие.

Господь сказал: "Отнеси свой Крест к остальным и возьми взамен тот, который тебе понравится".

На протяжении трех дней человек перебирал кресты и наконец выбрал. Он подошел к Богу и сказал: "Господи, я много раз пересмотрел и перепробовал все кресты и наконец выбрал этот. Он мне очень нравится и удобно лежит на плече. Можно я возьму его?". На что Господь ответил: "Да".

И когда человек стал спускаться на Землю, Бог окликнул его, улыбнулся и сказал: "Учи, ты взял именно тот Крест, с которым ты пришел ко мне три дня назад".

Затем участникам группы предлагается назвать (т. е. осознать и вербализировать) самые трагичные моменты своей жизни, из-за которых они хотели бы поменять свой Крест, свою жизнь. Первое место у девочек-подростков занимает изнасилование. На втором месте у представителей обоих полов — конфликтные, дисгармоничные семейные отношения. Далее следует нежелание жить с одним из родителей.

Отметим, что несмотря на то, что многие обследованные дети были из неблагополучных

семей с низким уровнем достатка, причину отсутствия материального благополучия, как правило, они называли крайне редко. Этот факт лишь подтверждает, что проблемы психологического характера наиболее важны для ребенка.

Далее подросткам предлагается назвать то, что, по их мнению, зависит от них самих, чтобы в их жизни произошли изменения в желаемую сторону. На этот вопрос они отвечают не сразу. На протяжении 20–30 минут участники группы размышляют в полной тишине.

Как говорили позже многие дети, это первый день в их жизни, когда они серьезно задумались над этим вопросом. Причем, что очень важно, — задумались добровольно. Им самим захотелось найти на него ответ, и не для психолога, а прежде всего для себя. И они его находят. Ответ, не навязанный кем-то извне, а найденный внутри себя, принятый и одобренный самим собой.

Психика человека, а особенно ребенка, обладает неисчерпаемыми ресурсами. Э. Эриксон говорил: "Каждый клиент знает способ решения своей проблемы, даже в том случае, когда ему кажется, что он его не знает".

Использование метода притче-терапии является мощным фактором, который стимулирует все психические резервы человека для его личностного роста.

Заключение

Родителям так хочется, чтобы их ребенок был для них вполне удобен. Мы все часто не хотим видеть рядом с собой того, кто не соответствует нашим понятиям о норме, нашему эталону, нашим вкусам. Неудобных мы гоним от себя или пытаемся исправить их упреками, оскорблениями и лишениями. Родители часто забывают дать ребенку самое необходимое — свое терпение и дружбу. Всем нам, и детям и взрослым, для психологического благополучия и комфорта нужны очень простые вещи — мы хотим, чтобы нас выслушали, поинтересовались нашими нуждами, проявили уважение к нашим потребностям и желаниям. К сожалению, мы иногда отказываем в этих вещах другим, а другие отказывают нам. Это показатель уровня психологической культуры нашего общества.

Поведение подростков отличается рядом особенностей: недостаточностью жизненного опыта, низким уровнем самокритики, отсутствием всесторонней оценки жизненных обстоятельств, повышенной эмоциональной возбудимостью, импульсивностью, двигательной и вербальной активностью, внушаемостью, подражательностью,

обостренностью чувства независимости, стремлением к престижу в референтной группе, негативизмом, неуравновешенностью возбуждения и торможения.

При оптимальных условиях воспитания указанные особенности подростков могут быть нейтрализованы соответствующей социально-положительной деятельностью. При неблагоприятных социальных условиях эти особенности катализируют вредные влияния, приобретают негативную направленность. Динамизм психической деятельности подростка в одинаковой мере делает его податливым как в сторону социально-позитивных, так и в сторону социально-негативных влияний.

Успех психокоррекционной работы зависит от осознания подростком того, какие из его отношений вступили в противоречия, от возвращения ему психологического благополучия, оказания эмоциональной поддержки, качества изменения уровня притязаний в соответствии с его реальными возможностями, повышения его самооценки, устранения искаженного восприятия Я-образа.

Многие из названных проблем лучше решаются в процессе групповой психотерапии.

В заключение хотелось бы привести ряд основных принципов работы психолога с подростками:

- принятие подростка таким, какой он есть;
- использование положительного подкрепления и выявление позитивных сторон личности подростка;
- работа с подростком в ролевой позиции "Взрослый — Взрослый" (по Э. Берну) [2];
- вступление в контакт с подростками через собственные им способы общения — речь, мимику, жесты;
- поиск и предоставление информации для работы с проблемной ситуацией;
- проигрывание разнообразных ролевых ситуаций для обучения адекватному поведению в конфликтных обстоятельствах во многих сферах социальной жизни;
- эталонное поведение психолога.

Литература

1. Айзенк Г. Личность и индивидуальные различия. — М., 1989.
2. Берн Э. Игры, в которые играют люди. — М., 1988.
3. Захаров А. И. Неврозы у детей. — СПб., 2000.
4. Клейберг Ю. А. Социальная работа и коррекция девиантного поведения подростков. — К., 1996.
5. Лидерс А. Г. Психологический тренинг с подростками. — М., 2001.

ПРОБЛЕМЫ ФОРМИРОВАНИЯ ПСИХОФИЗИОЛОГИЧЕСКИХ СОСТОЯНИЙ НЕСОВЕРШЕННОЛЕТНИХ ЖЕНЩИН В ПЕНИТЕНЦИАРНОЙ СИСТЕМЕ

Наукові праці МАУП, 2003, вип. 12, с. 72–74

Исходя из необходимости предупреждения преступности и улучшения психических и социально-бытовых условий отбывания наказания несовершеннолетними женщинами в пенитенциарной системе вытекает потребность разработки комплексной программы научного, криминально-психологического анализа психофизиологических состояний женщин данной возрастной группы с целью их ресоциализации и подготовки к жизни на воле.

В Украине существует единственная колония для несовершеннолетних женщин — Мелитопольская ИК.

За последние годы изменился криминогенный состав осужденных подростков. Еще совсем недавно всего 15–20 % несовершеннолетних девочек находились в колонии за тяжкие преступления, сейчас таких 50 %. Сроки наказания большинства из них от 2 до 5 лет. Возраст 80 % осужденных — 16–17 лет. Около 40 % — девочки из неблагополучных семей и сироты.

Девочки до колонии курили, употребляли алкоголь, наркотики, вели аморальный образ жизни. Вследствие этого психическое и физическое состояние девочек неудовлетворительное. В основном наблюдается патохарактерологическое развитие личности — возбудимый, истероидный, неустойчивый тип личности: 7 % — олигофренов, 17 % — с психопатией, у 50 % подростков нестабильное эмоциональное состояние.

В соответствии с этим целью нашего исследования было:

1. Исследовать психическое состояние несовершеннолетних женщин в условиях лишения воли.
2. Проследить влияние ОМЦ на динамику психического состояния несовершеннолетних женщин в условиях лишения воли.
3. Обобщить сведения о методах диагностики и коррекции психического состояния несовершенно-

летних женщин в пенитенциарной системе, разработать рекомендации по подготовке их к освобождению.

ОМЦ у подростков имеет свои особенности. Современной особенностью биологического развития девочек является наличие отклонений биологического возраста от паспортного. Задержка полового развития составляет 78 % общего количества нарушений полового развития. Формирование вторичных половых признаков и наступление первых менструаций начинается значительно позже (в 15–16 лет при норме 13–14 лет).

Протекание фаз ОМЦ у девочек-подростков сопровождается повышенной утомляемостью, изменчивостью настроения, раздражительностью, нерешительностью, повышенной ранимостью, чувством собственной неполноценности. Очень часто эти свойства при неблагоприятных обстоятельствах достигают уровня психопатии с различными типами акцентуаций.

Психическое состояние осужденных, как правило, разное. Однако всегда в этих состояниях есть что-то общее, что позволяет говорить о типичных негативных признаках осужденных. Так, в процессе реабилитации осужденных несовершеннолетних женщин необходимо учитывать их физиологические особенности.

Выявлено, что на трудоспособность, поведение и настроение несовершеннолетних влияют месячные циклы, которые в подростковом возрасте отличаются нестабильностью и нерегулярностью. У многих подростков в период ПМС отмечаются головные боли, ухудшение аппетита, головокружения и т. д., т. е. такие изменения, которые требуют применения медицинских и психотерапевтических методов воздействия.

В определенные фазы ОМЦ несовершеннолетние женщины отличаются повышенной эмоцио-

нальной лабильностью, впечатлительностью, чувствительностью, сентиментальностью, что особенно ярко проявляется в условиях лишения свободы.

Осужденные девушки негативно воспринимают сам факт изоляции от общества. В силу особенностей психофизиологической организации они характеризуются повышенной возбудимостью, легко поддаются влиянию групповых настроений.

В адаптационный период пребывания в колонии для несовершеннолетних женщин характерно состояние апатии, безразличия, фрустрации, обреченности. Им также характерна неустойчивость характера, чувствительность к негативному влиянию близкого окружения, слезливость.

Нервно-психические срывы у таких молодых женщин встречаются достаточно часто.

Проведенное исследование показало, что в своей работе в пенитенциарной системе с несовершеннолетними женщинами психолог должен учитывать динамику психического состояния и фаз ОМЦ.

Так, например, нами выявлено, что в период предменструальной и менструальной фаз у девушек снижается как физическая, так и умственная трудоспособность, ухудшается самочувствие, настроение. В этот период психолог в своей работе должен учитывать этот фактор и использовать методы, направленные на облегчение негативных состояний заключенных и не требующие большого напряжения умственных и физических сил с их стороны (дыхательная гимнастика, мышечная релаксация, аутогенная тренировка).

Первоочередной задачей психолога исправительной колонии является улучшение психического состояния осужденных. Эта задача должна решаться комплексно, путем влияния на разные подструктуры личности. На уровне индивида основное внимание уделяется функциональному состоянию девушек, которое может регулироваться за счет правильного режима питания, физических упражнений и отдыха, оптимальной рабочей позы, умения снимать усталость с помощью аутогенной тренировки, отказа от употребления наркотических средств, лечения хронических заболеваний, в том числе гинекологических.

На уровне личности должна осуществляться консультативно-коррекционная работа, среди основных направлений которой можно выделить формирование навыков саморегуляции психофизиологического состояния, эмоциональных проявлений, формирование позитивного и конструктивного мышления, развитие социальных умений. В частности, речь идет о формировании у осужденных несовершеннолетних женщин коммуникатив-

ных умений, навыков самоорганизации деятельности и планирования действий на близкую и далекую перспективу, планирования профессиональной карьеры, семейной жизни.

В широком смысле речь идет о поведенческом и биографическом тренинге, тренинге личностного роста.

Отметим, что в 70-х годах XX в. в колониях по инициативе Г. С. Новоселовой были созданы комнаты психологической разгрузки, которые существуют и сегодня. На базе этих комнат используется комплекс психопрофилактических и психокоррекционных методик, в частности аутогенная тренировка, позволяющая влиять на текущее психическое состояние осужденных в направлении формирования состояния эмоционального покоя.

В процессе аутогенной тренировки негативное психическое состояние изменяется на позитивное, происходит переключение внимания с внешнего мира, который является первопричиной нервного напряжения, на мир внутренний (расслабление тела и достижение чувства покоя).

Аутогенная тренировка как метод работы с несовершеннолетними осужденными используется для преодоления негативного эмоционального состояния и снятия тревоги. Психогигиенический комплекс и прогрессивная релаксация благотворно влияют не только на улучшение психического состояния осужденных молодых женщин, но и на их общесоматическое состояние в целом.

Психотерапевтические методики, направленные на выход из депрессивного состояния, также могут широко применяться в практике пенитенциарного психолога в работе с несовершеннолетними женщинами. Так, занятия в психотерапевтических группах помогают осужденным решать проблемы, связанные с одиночеством и отчужденностью, с повышенной агрессивностью, тревожностью и т. д.

Психофизические упражнения (гимнастика йогов) и фитотерапия также улучшают психоэмоциональное состояние осужденных. Комплексная работа с ними в местах лишения свободы предусматривает не только релаксационные и психотерапевтические упражнения, но и такие, которые направлены на улучшение физической формы. Опыт показывает, что эффективность профилактики негативного психического состояния достигается объединением общефизических упражнений, шейпинга, гимнастики йогов, дыхательных упражнений.

Работа по профилактике негативного психического состояния должна начинаться непосредственно с пе-

рвых дней пребывания осужденных в колонии. С этой целью должна не только психодиагностика, но и предоставляться информация о задачах проводиться психологической службы исправительной колонии, возможных путях предоставления психологической помощи отдельным заключенным. Как показывает опыт, такая форма работы психолога формирует не только позитивное отношение к психологическому воздействию, но и благоприятствует нормальному взаимодействию психолога с осужденной.

На этапе подготовки к освобождению целесообразно проведение психологического тренинга по профилактике и коррекции проявлений агрессивного поведения. Его цель — формирование устойчивых поведенческих навыков взаимодействия с внешней средой.

Задачи тренинга:

1. Снижение уровня агрессивности и тревожности у осужденных во время прохождения адаптационного периода.

2. Гармонизация уровней базальной эмоциональной регуляции:

- научить способам регуляции эмоциональных состояний;
- развить навыки повышения трудоспособности;
- научить анализировать свое внутреннее состояние и состояние окружающих.

3. Выработка умения конструктивного общения и выхода из конфликтных ситуаций.

4. Развитие у осужденных высших психических функций: внимания, восприятия, памяти, мышления, воображения.

В. І. КРИЖАНІВСЬКА, студентка V курсу
(Тернопільський експериментальний інститут педагогічної освіти)

ОСОБЛИВОСТІ ПРОФІЛАКТИКИ АДИКТИВНОЇ ПОВЕДІНКИ ПІДЛІТКІВ У РОБОТІ ПСИХОЛОГІВ-ВОЛОНТЕРІВ

Наукові праці МАУП, 2003, вип. 12, с. 75–76

Наводяться результати теоретико-практичного дослідження волонтерами психологічних причин і наслідків виникнення наркоманії, умов, які призводять до вживання неповнолітніми психотропних речовин, ролі волонтерської роботи з профілактики адиктивної поведінки у підлітковому віці.

Проблема алкоголізму, наркоманії, СНІДу гостро стоїть в усьому світі, але в Україні вона становить особливу загрозу. Адже молодь нашої країни формується у складних соціокультурних умовах економічних і політичних суперечностей. І саме проблема наркоманії є найбільш актуальною, оскільки вона з великою швидкістю поглинає людську психіку і набуває великих масштабів. Як результат пошуку нових форм і методів роботи з цим лихом постає потреба у волонтерській діяльності. Причини, через які люди різних професій стають волонтерами, різні — це бажання допомогти іншим, бажання зробити внесок у суспільство, набуті професійних навичок, досвіду роботи, отримати рекомендації для роботи тощо. Тому, зважаючи на вищезазначені причини, потрібно створювати мобільні бригади волонтерів, до складу яких входили б педагоги, психологи, лікарі. Завдання таких об'єднань — працювати з наркоманами, групами ризику, дітьми, які схильні до вживання наркотичних засобів.

Тернопільськими волонтерами були встановлені обставини, за яких діти починають зловживати психотропними речовинами.

Слід зауважити, що чимало осіб, які є залежними від наркотиків, починають зловживати ними в юнацькому чи навіть у підлітковому віці. Показово, що від загальної кількості наркозалежних 60 % становлять молоді люди до 17 років, серед яких, що дуже прикро, 27,6 % дівчат; кожному другому школяреві пропонували наркотики, кожен четвертий вживав їх один раз, 2 % школярів вживають наркотики постійно. Зазначимо, що це період переходу від дитинства до

дорослості, коли дитина має підвищену чутливість до зовнішніх і внутрішніх впливів, які саме в цей час призводять до дуже важливих, безповоротних наслідків.

Підлітковий вік — це найсприятливіший період для формування адиктивної поведінки. Це пов'язане з тим, що дитина прагне до змін радикальних, помітних у своїй особистості, але водночас не завжди правильних і потрібних. Підліток хоче пізнавати якомога більше всього, все спробувати; чимшвидше стати дорослішим, переймаючи звички і способи поведінки старших; стати самостійним і незалежним від батьків, водночас побоюючись чимось виділитись, вирізнитись, бути не таким, як усі — ці суперечності дуже часто призводять до вживання наркотиків. Імовірною причиною адиктивної поведінки є нерозуміння батьками дітей. І як наслідок, неповнолітні знаходять таку підтримку, розуміння у спілкуванні з однолітками на вулиці.

Також однією з причин наркоманії є проблема дітей з багатодітних сімей, де зустрічаються випадки, коли батькам бракує часу, щоб приділити увагу дитині (особливо якщо їх у сім'ї більше п'яти). У цьому разі вона почуває себе забутою, відкинутою, нікому не потрібною. Саме такі обставини спонукають підлітка до пошуку способів утечі від жорстокої реальності. Доведений до відчаю, він починає вживати різні психотропні речовини, що послаблюють цей біль. Як правило, такі підлітки групуються у злочинні формування, щоб здобути необхідні кошти для купівлі наркотиків.

Наступна ситуація — це заможні сім'ї. Батьки в цих сім'ях забезпечують дітей всім необхідним, задовольняють усі дитячі бажання та примхи, а при цьому діти не вміють цінувати зароблені батьками гроші та куплені на них речі. Такі підлітки не потребують нічого, і тоді вони починають шукати ігор та розваг, які не можуть їм дати батьки. Необмеженість неповнолітніх у власних коштах дозволяє їм вільно придбати бажані наркотичні речовини. Ще однією причиною залучення дітей заможних сімей до наркотиків є те, що досвідчені наркомани користуються їхніми грошима для придбання необхідних психотропних засобів.

Невід'ємним фактором виникнення адиктивної поведінки також є несприятливий сімейний клімат. Спричинювати його можуть надмірне опікування дитини (гіперпротекція); недостатність батьківської опіки (гіпопротекція); постійний конфлікт між самими батьками чи батьками та дитиною; розлучення батьків або неповна сім'я; проблемні стосунки підлітка з вітчимом чи мачухою; малозабезпечені сім'ї.

Так, на базі Тернопільського наркологічного диспансеру студентами-волонтерами було проведено анкетування для виявлення причин зловживання підлітками наркотичних засобів. Результати підтвердили наведені вище припущення. Зокрема, встановлено, що 79 % неповнолітніх, які приходять на обстеження у зв'язку з уживанням психотропних речовин або на лікування від наркоманії, зростали у неблагополучних сім'ях, серед них 59 % — у неповних, 27 % — у малозабезпечених родин. 46 % дітей пов'язують свою залежність з неприємними спогадами — це смерть мами чи тата; постійні фізичні покарання, знущання.

Значною мірою сприяють формуванню в дитини схильності до вживання психотропних речовин батьки-наркомани. У деяких випадках вони самі залучають її до наркотиків. Варто розглянути проблему, яка досліджувалася в місті Тернополі. Ситуація склалася така, що батьки масово виїжджають за кордон, щоб якось допомогти своїй

сім'ї, оскільки відомо, що на Тернопільщині найвищий рівень безробіття. Підлітків залишають на виховання вулиці саме в той час, коли мама і тато їм найбільше потрібні. Друзі, знайомі часто замінюють дітям батьків, стають авторитетами для них. Але цей авторитет у багатьох випадках не є корисним, а навпаки, шкідливим, особливо тоді, коли друг — наркоман.

Зазначені психологічні причини розповсюдження наркоманії доводять про необхідність диференційованого підходу до профілактики наркоманії. Підлітку необхідно пояснити неприпустимість навіть одноразового прийому психотропних речовин, підкреслюючи те, що у деяких людей відбувається звикання до них уже після першої спроби. Цю роботу волонтери проводять у формі лекцій, бесід, диспутів, причому для хлопців і дівчат окремо, зважаючи на особливості психіки різних статей.

Наступною формою профілактичної роботи є залучення дітей до різних видів діяльності, тобто збільшення зайнятості підлітків у гуртках, секціях, до того ж на безкоштовних засадах при школах та інших закладах освіти. Дитина, якій подобається така діяльність, проявлятиме свою творчість у таких гуртках, через що у неї не залишатиметься часу, не виникатиме навіть думки про наркотики. Тут також потрібна волонтерська допомога, щоб зацікавити дітей, дати їм можливість реалізувати, знайти себе.

Таку роботу доцільніше проводити у формі тренінгів з невеликою кількістю дітей, щоб забезпечити ефективність цього методу профілактики. До участі в них рекомендується запрошувати колишніх наркоманів та їхніх родичів для роботи у психотерапевтичних групах, яка проводиться за комплексною програмою: профілактичні бесіди у групах; перегляд та обговорення відеофільмів; надання методичної допомоги, анкетування і тестування, індивідуальна робота з учнями, які бажають пройти профілактичний курс проти тютюнопаління, алкоголізму, наркоманії.

П. П. СЕКОВ, студент II курса
(Краснодонский филиал МАУП)

СЛУЖИ, СЫНОК, КАК ДЕД СЛУЖИЛ...

Наукові праці МАУП, 2003, вип. 12, с. 77–79

Рассматриваются проблемы насилия (как физического, так и психологического) над военнослужащими, истоки и последствия такого явления, как "неуставщина", анализируются межличностные отношения в армейской среде.

О дедовщине существуют разные мнения в армейской среде. Многие из тех, кто уже отслужил по призыву, говорят, что на дедовщине вся армия держится и без нее никак не обойтись. Можно объяснить это только тем, что большинство солдат и сержантов увольняются в запас в ранге "дедушек", а последние полгода службы для них вызывают все же больше приятных воспоминаний — впечатления от первого периода службы потускнели, многое из пережитого стерлось из памяти. Да и кому хочется вспоминать о том, как тебя провели путем унижений и оскорблений, вбивая в сознание основные принципы дедовщины: забудь на полгода, что ты человек, ты — существо, полностью лишенное прав; "дедушек" надо уважать и всячески им прислуживать; теперь вся грязная работа твоя, а те, кто раньше призвался, могут отдохнуть за счет тебя.

В подавляющем большинстве случаев человек ломается, подчиняясь этой системе, которая по-другому именуется еще "неуставщиной" и становится частью системы, не представляя собой ничего другого. Вот здесь и кроется парадокс: говорят и пишут о том, что дедовщина это плохо, но на просьбу дать этому явлению оценку в целом те, кто отслужил по призыву, соглашаются, что без нее они не стали бы настоящими солдатами. Да, случаются перекосы, перегибы, однако такое бывает не везде. Но вот эти-то перекосы и перегибы свидетельствуют, что вся система дедовщины — страшное зло, разъедающее армию изнутри [4].

Два года назад всех потряс случай, происшедший в войсках Дальневосточного военного округа, когда солдат расстрелял из пулемета семерых сослуживцев-однополчан. За последнее время не бывало и года, чтобы до нас не доходила подобная информация о том, что в такой-то части расстре-

лян караул, расстрелян не какими-то грабителями-террористами, а своими сослуживцами. Солдат стреляет в своего товарища по службе, стреляет в своего командира. В мирное время солдаты убивают друг друга! Как это объяснить? Если подсчитать и количество сломанных носов, челюстей, отбитых почек, разорванных легких и селезенки, разбитых голов, то статистика просто ужасает. Как же произошло, что когда-то "несокрушимая и легендарная" стала уничтожать своих же детей?

Кто-то может сказать: "Зачем, мол, об этом говорить, зачем шум поднимать?" Но молчать об этом — преступление, потому что дедовщина объявила войну армии. Не здесь ли кроются причины того, что авторитет Вооруженных Сил падает, а из почетной обязанности служба в армии превратилась чуть ли не в отбывание срока на зоне? Факты из нашей жизни ярко свидетельствуют об этом [1].

Задайте вопрос матерям юношей допризывного возраста: с какими чувствами они ожидают повестку в армию. По результатам проводимых опросов можно сделать вывод, что в основном преобладает чувство страха. И этот страх не перед неизвестностью, а страх за здоровье и жизнь своих детей. Да и сами призывники испытывают те же чувства, поэтому они используют любые средства, чтобы избежать призыва. Находятся немногие ребята, которые не боятся, но таких смельчаков капля в скудном море тех, кого все же удастся призвать [2].

Конечно, командование обеспокоено этим явлением и всячески пытается исправить ситуацию, насколько хватает сил и желания. Издано большое количество приказов и директив, в воинские части направляются проверяющие из штабов, которые

следят за их исполнением. Но создается впечатление, что все меры воздействия рассчитаны на устранение внешних проявлений этой системы. А сама дедовщина настолько укоренилась в армии, что ей удается отразить любые гонения с внешней стороны. Поэтому прежде чем разрабатывать методику по борьбе с этим явлением, нужно в первую очередь исследовать причины его возникновения и добраться до ее глубинной сущности.

Первопричиной этого явления автор считает порочность и несовершенство человека. Если бы все люди были совершенными и соответствовали моральному и нравственному идеалу, то отпала бы необходимость и в силовых структурах государства — армии и правоохранительных органах, так как между людьми существовали бы идеальные взаимоотношения. Осуществилось бы то, о чем в свое время мечтали коммунисты-утописты. Но реальность нашей жизни такова, что люди испорчены и нуждаются в постоянном контроле и воздействии извне для предотвращения зла, которое так или иначе проявляется в их жизни.

Армия — одна из структур, предназначенных для сдерживания зла, проявляющегося в агрессивных действиях людей, которые пытаются удовлетворить свой непомерный аппетит за счет контроля над чужими территориями и утверждения влияния на других людей силой оружия. И армия пуждается в сильных, честных, самоотверженных людях, которые способны на самопожертвование ради спасения своих сограждан [5].

Но вся беда состоит в том, что и в армии служат такие же несовершенные люди, подвластные разного рода порокам. Один из них — эгоизм. Эгоист любой ценой стремится удовлетворить свои потребности за счет других. По Адлеру, борьба за личное превосходство, за господство над другими (что проявляется в жажде власти и агрессии) — это невротическое извращение, результат сильного чувства неполноценности и отсутствия социального интереса. Она не может принести признания и удовлетворения личности, которая ищет его таким образом [3]. В жестких армейских условиях это создает почву для «дедовщины», когда более сильный подавляет волю слабого и вваливает на него часть своих обязанностей. В частях и подразделениях, где командир не придает значения подобным фактам, это приводит к печальным последствиям: самовольный уход из части, самоубийства, унижения и побои. Это плоды эгоизма, который не пресекается теми, кто обязан поддерживать справедливость.

Обстановка в армейской среде требует того, чтобы боевая задача была выполнена, другого не дано.

И если кто-то отлынивает от выполнения своих обязанностей, то они дополнительным грузом ложатся на другого. А если этот другой не подготовлен, слаб — жди ЧП. Где тонко, там и рвется. Там, где подразделением или частью командует справедливый и волевой командир, который мудро сочетает заботу о подчиненных с требовательностью в рамках устава, как правило, дедовщины нет.

Воинская часть — не институт благородных девиц, это коллектив специалистов, призванный решать боевые задачи в экстремальных условиях независимо от рода войск. У каждого свои сложности. Мотострелки бегают, как угорелые, все ноги в мозолях; солдаты ПВО больше сидят, у них мозоли на другом месте, но они практически не спят, так как часть находится на круглосуточном боевом дежурстве. В современных Вооруженных Силах существует много различных специальностей, а времени на подготовку мало. К тому же новобранцы приходят, как правило, слабо подготовленные. Задача командиров — как можно быстрее поставить их в строй. Из гражданского человека сделать хорошего солдата очень непросто. Хорошо, когда в подразделении существует традиция помогать новобранцу становиться солдатом. Но не путем его унижения, а каждодневной терпеливой работой по обучению всем тонкостям военного ремесла.

Довольно успешную работу по борьбе с дедовщиной проводят такие общественные организации, как Совет солдатских матерей, Фонд «Право Матери». Так, например, черновицким областным Советом солдатских матерей в ходе акции под лозунгом «Нет — армейскому садизму!» был составлен «черный список» воинских частей, где процветает дедовщина. На эти воинские части было обращено особое внимание военных правоохранительных органов. Вот, что советует М. Савоськина, председатель черновицкого областного совета, ребятам, которые стали жертвой дедовщины:

1. Обязательно сообщите о дедовщине в письме родителям, друзьям, родственникам (письмо желательно отправить не с территории воинской части). Помните: чем больше шума вы поднимете, тем лучше.

2. Напишите заявление по факту рукоприкладства в военную прокуратуру.

3. Если командование части покровительствует дедовщине, бегите домой и обращайтесь в военную прокуратуру. (Еще ни одна из жертв дедовщины, поступивших так, не была осуждена, все отправлены в другие воинские части.)

4. Помните: самоубийство — это не выход. Упав на вас Бог, пытаться наложить на себя руки или

расправиться с обидчиками посредством АКМ! Ребята! Жизнь одна — оборвешь ее или сломаешь — все, ничего не исправить... И это из-за каких-то подонков... Подумайте! Действуйте уверенно и грамотно, закон на вашей стороне.

В современной нашей армии положение трудное, но не безнадежное. Она еще держится усилиями честных командиров, которые знают цену понятия "долг", которые берегут солдата, заботятся о его нуждах и воспитывают в нем то, чего нам всем не хватает — любовь к Родине. Есть подразделения и даже целые части, где поддерживается твердый уставной порядок, и матери мечтают, чтобы их сыновья попали служить именно туда, потому что именно в таких частях вчерашние мальчики становятся настоящими мужчинами, готовыми в дальнейшем в трудную минуту защитить и себя, и своих близких. И устав там не является средством для зомбирования и выравнивания подчиненных, а руководством к поддержанию добропоряд-

очной атмосферы взаимного уважения сослуживцев, где все чувствуют себя нужными друг другу. Возможно, это похоже на сказку, но это реально. Такие части существуют. Такие командиры есть, и хочется лишь надеяться, что их будет намного больше.

Литература

1. Вітер О. Постфактум на полях смерті // Голос України. — 2001. — № 162. — С. 12.
2. Нижегородская К. Нет армейскому садизму // Премьер. — 2001. — № 8. — С. 6.
3. Столяренко Л. Д. Основы психологии. — Ростов н/Д. Логос, 1995. — 207 с.
4. Чепрасов А. Дедовщина // Мажор. — 2001. — № 38. — С. 5.
5. Чорноус С. Дев'ять свічок за "Здравіє бажю" // Україна молода. — 2000. — № 221. — С. 4.

*Р. І. ШИГАБЕТДІНОВ, студент II курсу
(Краснодонська філія МАУП)*

МОЛОДЬ У ПЕНІТЕНЦІАРНІЙ СИСТЕМІ

Наукові праці МАУП, 2003, вип. 12, с. 80–81

Молодь у пенітенціарній системі — дуже важлива тема, яка може дати відповідь на такі питання, як подальша криміналізація середовища неповнолітніх, збільшення питомої ваги тяжких злочинів, що скоюють особи віком до 18 років, як цей процес відбувається на тлі соціально-економічної кризи, що посилює криміногенні фактори.

Причини протиправної поведінки неповнолітніх і молоді загалом, мабуть, усім відомі, оскільки вони пов'язані із сьогодишньою соціально-економічною нестабільністю в суспільстві, конкретною ситуацією та умовами виховання дітей в сім'ї, несприятливим побутовим оточенням, негативним впливом антигромадських елементів тощо.

Зокрема, підраховано, що кожного дня підлітки скоюють 104 злочини, у тому числі: одне вбивство або тяжке тілесне пошкодження, 2–3 розбійних напади, 8 пограбувань, 26 крадіжок державного, 45 — особистого майна громадян (із них 16 квартирних крадіжок) і майже щодня — зґвалтування.

Загалом за вчинення злочинів останніми роками засуджується близько 18 тис. неповнолітніх щорічно [3].

На тлі зростання злочинності серед неповнолітніх говорити про гуманізацію утримання та виховання неповнолітніх у виховних трудових колоніях України важко, але украй потрібно, оскільки ми будемо розвинене демократичне суспільство.

Зазначимо, що існуюча карновиконавча система, на наш погляд, недосконала. Так, після перебування у ВТК скоюють повторний рецидив 18 % неповнолітніх, кількість суїцидів у колоніях за останній час зросла у 2,5 раза.

Потрібно відмітити, що в Україні найбільша кількість ВТК (виховних трудових колоній) в Європі. При цьому з кожним роком збільшується криміналізація суспільства та молоді загалом. Порівняймо: наприклад, у Німеччині на 80 млн населення 80 тис. засуджених, що значно менше, ніж в Україні, де в місцях позбавлення волі зараз пе-

ребує 35–38 % усіх засуджених. Це, на жаль, найвищий показник в Європі. У Німеччині цей показник становить 7–8 %. Такий критерій відбивається, звичайно, на економічному та соціальному розвитку країни. Завдяки нововведенням у чинному законодавстві України зараз в установах кримінально-виконавчої системи перебуває вже на 2 тис. засуджених менше.

Але чому молодь після відбуття покарання у ВТК знову наважується на злочин? Усіх осіб, що звільнюються з місць позбавлення волі (далі МПВ), можна поділити на три категорії [1]:

- особи, що виправилися в період відбуття покарання. Після звільнення вони намагаються активно включитися в чесне трудове життя;
- особи з дефектами виховання. Ці дефекти у звільнених можуть бути у світосприйнятті, у правовизнанні окремих його аспектів, у моральних настановах, а також у сфері трудових навичок. Добра поведінка цих осіб після звільнення значною мірою залежить від умов оточуючого середовища, до якого вони ввійдуть;
- особи, що не виправились у процесі відбуття покарання. Упродовж знаходження в МПВ вони не позбавились кримінального світосприйняття, ще гірше, якщо в МПВ вони збагатили свій кримінальний досвід, розвинули злочинні навички. Звільнення такі особи розглядають як можливість продовження кримінальної діяльності. У них може сформуватися так званий динамічний кримінальний стереотип поведінки. У цьому разі людина розглядає кожну "зручну" ситуацію як можливість скоєння злочину [5].

Тому особливо важливого значення набуває вивчення психологічних станів засуджених, викликаних усвідомленням провини або, навпаки, переконанням у хибності вироку. Результати такого вивчення допомагають позитивному психологічному перевихованню засудженого. Одним з основних напрямів виправлення злочинців є зведення до мінімуму негативного впливу позбавлення волі на

особистість засудженого, надання йому можливості особистого розвитку, всіляка підтримка та відновлення соціальних зв'язків, підготовка до життя на волі. Адже людина, яка на тривалий час ізольована від суспільства, як правило, втрачає зв'язки з близькими, пориває корисні зв'язки із соціальним оточенням. Крім того, після звільнення виникає чимало проблем, пов'язаних із психологічною адаптацією. У цьому виявляється підвищення ролі психологічного супроводу процесу відбукання покарання [4].

Урахування індивідуальних відмінностей осіб, які перебувають у місцях позбавлення волі, відіграє вирішальне значення у процесі виховання засудженого. У роботі з особами цієї категорії великого значення набувають їхні загальні психологічні особливості, ступінь їхнього самоусвідомлення, визнання власних помилок, хибні погляди та переконання, антисуспільна спрямованість, обернена система потреб, обмеженість інтересів, відсутність позитивних ідеалів, здебільшого низький рівень інтелектуального розвитку [2].

Наведемо деякі пропозиції щодо гуманізації процесу виховання неповнолітніх у виховних трудових колоніях.

1. Вивчити та узагальнити особливості виконання покарань неповнолітніх у країнах розвинутої демократії, розробити й провести експерименти у виховних колоніях України на предмет застосування передових форм і методів психолого-педагогічного впливу на засуджених.

2. Підготувати практичні рекомендації з питань забезпечення психологічного захисту засуджених у період відбукання покарання.

3. Розробити комплекс заходів, спрямованих на соціальну адаптацію до умов життя поза колонією: розширення заходів заохочення, пов'язаних із дозволом перебування засуджених за межами колонії, проживання поза нею тощо.

4. Посилити вплив суспільства на ефективність діяльності ВТК, для чого спільно з МВС України створити при кожній колонії опікунські ради, до роботи у яких залучити юристів, соціологів, психологів, педагогів і представників громадськості.

На нашу думку, ці заходи сприятимуть зменшенню кількості засуджених у ВТК України.

Література

1. Багрий Л. В. Теоретичні проблеми класифікації кримінальних покарань. — Донецьк: Юрінком Інтер-Право, 2000. — 327 с.
2. Бажанов М. І. Різноманітність злочину за кримінальним правом України. — Х.: Скорпіон, 2001. — 246 с.
3. Борисов В. І. Пенітенціарна система України. — К.: Атіка, 2001. — 216 с.
4. Навродський В. О. Наступність кримінального законодавства України (порівняльний аналіз КК України 1960 та 2001 рр.). — К.: Атіка, 2001. — 250 с.
5. Харченко В. Б. Призначення покарання за сукупністю злочинів та сукупністю вироків. — Х.: Скорпіон, 2000. — 376 с.

В. М. ДАВИДЕНКО, ад'юнкт

(Військовий інститут Київського національного університету імені Тараса Шевченка)

ОСНОВНІ ПСИХОЛОГІЧНІ ФАКТОРИ, ЩО ВПЛИВАЮТЬ НА ВИНИКНЕННЯ У МОЛОДІ ПОТЯГУ ДО АЛКОГОЛЮ

Наукові праці МАУП, 2003, вип. 12, с. 82–84

Висвітлено основні проблеми сучасної молоді, що пов'язані з уживанням алкоголю. Розглянуто основні психологічні фактори в нашому суспільстві, що безпосередньо впливають на виникнення у молоді потягу до алкоголю.

Навряд чи знайдеться у сучасному суспільстві людина, яка не знає про шкідливість алкоголю. Проте він все ж приваблює людей, особливо молодих, стаючи згубним для багатьох з них.

Виникнення потягу до алкоголю передусім пов'язане з умовами життя людини.

Розглянемо соціальні умови, які можна розподілити на дві групи: *макро-* та *мікросоціум*. Перша група — це суспільство, в якому живе людина, включаючи його історичне минуле, мораль та моральні цінності, політичні та економічні проблеми, ставлення до дітей, сім'ї тощо. Друга група — безпосереднє соціальне оточення людини, тобто ті, з ким вона спілкується, від яких залежить, з якими дружить чи ворогує.

Історію розвитку нашого суспільства, в усякому разі протягом трьох-чотирьох останніх поколінь, важко назвати благополучною, позбавленою стресогенних факторів. І це не могло не вплинути на психічний стан людей. У свою чергу, рівень напруженості в суспільстві тісно пов'язаний з кількістю вживаного алкоголю. Невпевненість у завтрашньому дні, гострі соціальні конфлікти, необхідність вимушено міняти спосіб життя або місце проживання є потужними факторами, що штовхають людину до пияцтва. Ще більш негативним фактором є "хронічний" стресовий стан, коли люди розуміють, що жити так, як вони живуть, далі неможливо, і водночас вони неспроможні будь-що змінити, оскільки їхні дії жорстко регламентовані суспільством.

Коротко зупинимось на основних причинах, які є непрямыми стимулами вживання алкоголю населенням нашої країни. Це насамперед розбіжність

декларованих і реальних цінностей та ідеалів суспільства.

"Подвійна мораль", яка міцно вкоренилася в усіх соціальних сферах — від дитячого садка до найвищих інстанцій, є каменем спотикання в розвитку особистості. Усім добре знайома ситуація, коли дитині у школі кажуть одне, а вдома, та й в тій самій школі, вона бачить зовсім інше. Одні діти дуже легко засвоюють ці "правила гри": привчаються лицемірити, пристосовуватися, цинічно ставитися до інших людей та до будь-яких ідеалів і моральних норм, інші тяжко переживають, намагаються зрозуміти ті суперечності, з якими вони стикаються, і часто, не зумівши їх подолати, відмовляються взагалі від сприйняття соціальних норм ("правил гри"), протиставляють себе суспільству. Однак десь глибоко у підсвідомості в них назавжди залишається почуття чогось втраченого, яке переходить у комплекс неповноцінності. Цей комплекс людина або компенсує в асоціальній поведінці (злочинність), або "приглушує" за допомогою вживання психотропних речовин. Аналогічну реакцію викликає і нерівність людей у суспільстві — матеріальна, соціальна, політична.

Реальні ідеали і цінності останніх 30 років також сприяли поширенню пияцтва та алкоголізму. Просування по службі, особливо кар'єра керівного працівника (від найнижчої до найвищої ланки), було тоді неприпустиме без уміння організувати "шашлики", рибалку, полювання, де, природно, головною складовою на столі були спиртні напої. Оцінка роботи керівника підприємства, установи, колгоспу звичайно залежала від того, наскільки

добре йому вдалося “прийняти та пригостити” вищих товаришів. Такий стиль поширювався і на інші виробничі стосунки: перевіряючі, начальники та підлеглі — всі використовували алкогольні напої як “соціальне мастило”. Звідси масове переконання — “зараз усі п’ють”.

Наступний фактор — неможливість задоволення потреби в персоналізації. Цей фактор, тобто потреба бути особистістю, є базисним, суто людською потребою. Необхідною умовою її задоволення є свобода. Адміністративно-командна система, що є різновидом тоталітарного суспільства, виключала можливість вільного розвитку особистості, творчої ініціативи, різноманітності шляхів самореалізації. Людина, яка із самого народження змушена була жити в рамках жорсткої регламентації поведінки, від якої вимагалось перш за все уміння підкорятися і виконувати вказівки, не розмірковуючи, вірити в те, що “заведено”, а не дошукуватися істини, не вміла і не могла задовольнити потребу в персоналізації. Ця потреба або згасала, поступаючись місцем гіпертрофованим нижчим потребам, або викривлялася у псевдопотребам. Люди, в яких ця потреба наперекір умовам макросоціуму все ж формувалася (під впливом мікросоціуму), стикаючись з жорсткою реальністю життя, потрапляли у кризову ситуацію, що нерідко призводило їх до вживання алкоголю.

Неможливість задоволення потреби в персоналізації значною мірою обумовлена зниженням культурного рівня людей і престижу освіти в нашій країні. Починаючи з тих часів, коли поняття “інтелігенція” узгоджувалось зі словом “гнила”, через роки репресій, коли “інтелігент” і “ворог народу” були майже синонімами, і закінчуючи боротьбою з дисидентами, які вийшли з цього середовища, в масову свідомість підсвідомо впроваджувалось нехтування культурою, духовним багатством.

Економічним підкріпленням процесу деградації суспільної свідомості є той парадокс, що люди з вищою освітою отримують за кваліфіковану працю меншу платню, ніж люди без спеціальної освіти, які виконують роботу нижчої кваліфікації. Це призвело до того, що мислячі, освічені, висококультурні люди виявилися ніби не потрібними суспільству. Їхні професії стали неprestижними, а внаслідок цього і освіта втратила свою цінність. Тому серед молоді та підлітків поширеним є нехтування навчанням, втрата інтересу до науки, літератури, мистецтва. Усі види й форми дозвілля, які вимагають напруження розуму та душі, знецінювалися, поступаючись місцем лінощам, бездум-

но розважальному стилю гаяння часу. Зараз серед молоді усталилося уявлення, що у вільний час немає чим зайняти себе, що “все набридло, скучно”, і внаслідок цього виникає потреба (вже потреба!) в нових гострих відчуттях, штучних способах зміни свідомості.

Серйозним фактором, що впливає на збільшення випадків уживань алкоголю, було також зниження цінності сім’ї, девальвація значущості родинних стосунків. Ідеологія та пропаганда тривалі роки привчали людей до думки, що найголовніше — виробничі показники, а не виконання ролі батька чи матері, чоловіка або жінки. Особливо негативно далось взнати нав’язування як престижного взірця образу жінки — ділової, емансипованої, такої, що зробила блискучу кар’єру, з різко вираженими чоловічими рисами характеру.

Знецінювання ролі батьків як суспільнозначущої та державно важливої функції, прагнення переорієнтувати спрямованість та інтереси жінки з сімейних на виробничі — усе це виявилось однією з основних причин дестабілізації сімейних стосунків. Поєднання цих факторів з важкими матеріально-побутовими умовами життя, нерозв’язаними житловими проблемами призвело або до розпаду багатьох сімей, або до встановлення в них вороже-конфліктних взаємин. Несприятливий психологічний клімат у сім’ї, у свою чергу, став потужним стресогенним фактором, який спонукав людей до вживання психотропних речовин.

Масова урбанізація населення, яка відбувалася в останні 15–20 років, посилила негативний вплив факторів, наведених вище. Люди, які приїхали із села в пошуках добре оплачуваної роботи та нормальних умов життя, часто відчували себе непотрібними, невлаштованими, зайвими. Цей психологічний дискомфорт поглиблювався втраченою соціальною контролю (який є дуже значущим в селі та служить потужним регулятором поведінки), різкою зміною способу життя, звичних обставин. Норми поведінки, звички, інтереси, моральні цінності, засвоєні з дитинства, в місті стали недоречними. Відмовляючись від притаманного їй стилю життя, людина ставала безособистісною, втрачала свою індивідуальність, самотність. Це викликало тривогу, страх, депресію. Проте зазначені переживання викликає не тільки урбанізація. Соціальні та економічні умови життя в сучасному суспільстві досить складні та суперечні, що зумовлює поширення алкоголізму.

Фактори, що спричиняють потяг до вживання алкоголю, діють не безпосередньо, а по-різ-

ному відбиваючись на психіці людини. Об'єднує їх в єдине ціле атмосфера напруженості, що супроводжує кожен день життя. Ця атмосфера впливає, у свою чергу, на інтенсивність і розміри пияцтва в суспільстві; тому можна сказати, що кількість випадків захворювання на алкоголізм є індикатором соціального благополуччя суспільства.

Таким чином, проблема виникнення адиктивної поведінки у молоді існує, і вирішувати її потрібно на державному рівні.

Література

1. Америкенген Б. В. Алкоголь і наркотики. — К., 2000. — 13 с.
2. Воронович Б. Т. Алкоголізм: природа, лечение, выздоровление. — М.: Информ-12, 1999. — 49 с.
3. Максимова Н. Ю. Психологія адиктивної поведінки. — К., 2002. — С. 15–21.
4. Максимова Н. Ю., Толстоухова С. В. Соціально-психологічний аспект профілактики адиктивної поведінки підлітків та молоді. — К., 2000. — С. 11–15.

Л. Н. КАЛИНИНА, студентка III курса
(Павлоградский филиал МАУП)

ПРЕСТУПНОСТЬ НЕСОВЕРШЕННОЛЕТНИХ КАК ВИД ДЕВИАНТНОГО ПОВЕДЕНИЯ

Наукові праці МАУП, 2003, вип. 12, с. 85–87

Рассмотрены причины преступности несовершеннолетних в условиях современного общества. Особое внимание уделено личности несовершеннолетних и причинам нестандартного поведения, правовым и социальным нормам как регуляторам социального поведения.

Социально-экономическая нестабильность общества, его социальное неравенство, условия воспитания в семье, недостатки организации учебно-воспитательного процесса в школах, негативное влияние окружения, средств массовой информации и других отрицательных явлений общественной жизни способствуют распространению девиантного поведения молодежи. Особенно это касается несовершеннолетних. Это особая категория лиц, для которой характерны:

- 1) несформированность собственной системы ценностей;
- 2) повышенная зависимость поведения от оценок и мнений ближайшего окружения;
- 3) эмоциональность;
- 4) неспособность оценивать свои действия и поступки других.

Очень часто асоциальное поведение подростков связано с тем, что на врожденные отклонения в характере накладываются болезненные отрицательные переживания, под воздействием которых формируется комплекс неполноценности, вследствие чего возникает необходимость в искусственных компенсаторах — алкоголе, наркотиках, агрессивном поведении. В конечном итоге все это приводит к совершению преступлений. Несовершеннолетний преступник нарушает не только общепризнанные нормы поведения, т. е. социальные, но и нормы поведения, закрепленные законом, — правовые нормы. Нарушение правовых норм связано с правовой безграмотностью несовершеннолетних. Так большинство совершивших преступление подростков полагают допустимым нарушение норм уголовного закона, оправдывая его объективными обстоятельствами, распространенностью правонарушающего поведения в

обществе, а также низкой вероятностью наказания. Поэтому, на наш взгляд, возникает необходимость изучения законодательства страны в доступной для подростков форме еще в стенах школы.

Актуальность проблемы девиантного поведения несовершеннолетних доказывают многочисленные труды отечественных ученых: П. С. Выготского, О. С. Грибоедова, Е. Ш. Натансона, Д. О. Португанова, М. В. Чехова [5, 11–21]. Эти авторы подчеркивают связь трудновоспитуемости детей с правонарушениями несовершеннолетних. Большое значение они уделяли разработке вопросов профилактики преступлений несовершеннолетних. Для исследуемой нами проблемы представляют интерес суждения В. М. Бехтерева, который экспериментально исследовал особенности психики несовершеннолетнего преступника [5, 21–25].

Исследования показали, что противоправное поведение молодежи связано с другими формами девиантного поведения: пьянством, наркоманией, алкоголизмом, агрессивностью. Огромное влияние на личность формирующегося подростка оказывает семья: отсутствие нормальной нравственной среды в семье воспитывает эгоцентризм и другие негативные качества.

Причины асоциального поведения несовершеннолетних в возрасте от 14 до 18 лет изучались нами на примере г. Павлограда, где было проанализировано состояние преступности за период 1998–2000 гг. (см. таблицу).

Как видно из таблицы, существует тенденция к увеличению осужденных несовершеннолетних, состоящих на учете, и несовершеннолетних, доставленных в милицию. Также наблюдается увеличение количества несовершеннолетних, сове-

**Динамика преступности среди несовершеннолетних (14–18 лет)
в г. Павлограде в 1998–2000 гг.**

Показатель		1998 г.	1999 г.	2000 г.
Количество осужденных и стоявших на учете в милиции		150	162	183
Количество совершенных преступлений		271	261	192
Из них совершенных в группе		86	75	32
Рецидив		45	44	21
Количество несовершеннолетних, доставленных в милицию		145	152	183
Количество несовершеннолетних, совершивших преступление		171	170	117
Из них	в состоянии алкогольного опьянения	47	43	48
	в состоянии наркотического возбуждения	0	1	1

ршивших преступление в состоянии алкогольного или наркотического опьянения. Следует отметить снижение общего количества совершенных преступлений, а также групповых и рецидивных.

Результаты анализа показали, что на увеличение количества асоциальных несовершеннолетних в г. Павлограде влияют несколько факторов:

- подростковый период (14–16 лет) является периодом полового созревания и одновременно периодом социального становления индивида;
- неудовлетворенная потребность подростков в самоуважении или пониженное самоуважение, которое связано с проявлением девиантного поведения;
- конфликтные отношения неуспевающего подростка с педагогами (в большинстве случаев в число подростков-правонарушителей попадают те, кто не сумел найти свое место в школьном коллективе из-за негативного отношения к нему);
- повышенная внушаемость со стороны лидирующих сверстников;
- проживание в неблагополучной семье, что связано с плохими жилищными и материальными условиями, напряженными отношениями с родителями;
- нарушение психики как врожденное, так и приобретенное (задержка умственного развития, неврозы, заболевания нервной системы).

Мы обратили внимание на совершение несовершеннолетними ограниченного круга преступных деяний: кражи, грабежи, угон автотранспорта, хулиганство и попытались выяснить их причины. В итоге пришли к выводу, что все они связаны со спецификой их социального статуса. Многие преступления не могут быть совершены несовершеннолетними: например, в сфере экономической деятельности, против государственной власти, против банковской деятельности и т. п. Кроме того, с 14 лет

ответственность наступает лишь за некоторые законодательно определенные преступления.

Подросткам в возрасте 14–18 лет присуща как корыстная, так и насильственная мотивация противоправного поведения. Корыстные преступления носят незавершенный детский характер, поскольку совершаются из-за озорства или любопытства, немотивируемой агрессии. Насильственные правонарушения вызываются потребностью самоутверждения, стадным чувством ложно понятого долга перед своей компанией, недостатками воспитания, особенно в семьях, где нормой поведения были пьянство, грубость и жестокость.

Большинство преступлений несовершеннолетние совершают в группах, что связано с типичным для возраста в целом групповым характером поведения. Поэтому наиболее характерно совершение преступлений со сверстниками, совместно проводящими свободное время.

На основании изложенного рассмотрим возможность применения профилактических мер предупреждения преступности среди несовершеннолетних. Меры профилактики должны быть ориентированы на достижение личностных изменений, коррекцию социальной среды (микросреды). Основным средством предупреждения преступности несовершеннолетних должно стать удовлетворение потребностей и интересов лиц, склонных к противоправному поведению. Ученые выделяют следующие профилактические меры предупреждения преступлений несовершеннолетними:

- 1) общесоциальные;
- 2) специальные;
- 3) индивидуальные.

Рассмотрим далее качественную нагрузку каждой из них. Общесоциальные меры заключаются:

- в решении проблем материнства, семьи, а также беспризорности детей в малообеспеченных семьях;

- в существенном сокращении подростковой безработицы;
- в материальном обеспечении детского творчества, спорта, досуга;
- в нравственно-духовной направленности воспитательной работы с подростками;
- в прекращении пропаганды СМИ культа насилия, сексуальной извращенности и вседозволенности.

Специальные меры осуществляются прежде всего криминальной милицией по делам несовершеннолетних МВД, службой при исполкомах органов местного самоуправления, комиссиями по делам несовершеннолетних, центрами социальных служб для молодежи, воспитательными колониями для несовершеннолетних и др.

Индивидуальные меры направлены на психокоррекцию личности трудного подростка, которой занимаются специалисты и психологи при различных социальных службах.

В г. Павлограде меры по профилактике правонарушений среди несовершеннолетних проводятся в комплексе. В службе по делам несовершеннолетних Павлоградского горисполкома нам сообщили о таких мероприятиях по профилактике преступности несовершеннолетних:

- рейдовые мероприятия "Подросток", "Дети улицы", "Урок" с целью выявления трудных подростков и проведения психологической работы с ними;

- индивидуальные беседы с несовершеннолетними и их родителями (опекунами);
- бесплатные посещения выставок, представлений, походы в кинотеатр, музеи;
- ночные рейды по выявлению беспризорных подростков.

Во многих из этих мероприятий принимали участие студенты нашего вуза, члены волонтерского отряда.

Таким образом, очевидно, что только существенное улучшение условий социальной жизни, своевременная профилактика преступлений и помощь в преодолении проблем несовершеннолетним позволят снизить уровень преступности среди подростков.

Литература

1. Бурлаков В. Н. Криминология: Учебник. — СПб., 1999. — С. 526–549.
2. Васильев В. Л. Юридическая психология: Учебник. — СПб., 2002. — С. 399–407.
3. Завацька Л. М. Проблеми попередження асоціальної поведінки дітей та підлітків // Соціологія міста. — Д., 2001. — С. 179–181.
4. Оржеховська В. М. Профілактика правопорушень серед неповнолітніх. — К.: ВіАн, 1996. — 60 с.
5. Рання профілактика протиправної поведінки неповнолітніх (психолого-педагогічний аспект). — Ужгород, 1996. — 225 с.

Т. Б. ВЕЛИЧКО, студент V курсу
(Чернівецька філія МАУП)

ПСИХОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ ДЕВІАНТНОЇ ПОВЕДІНКИ МОЛОДІ

Наукові праці МАУП, 2003, вип. 12, с. 88–89

Латинське слово *deviatio* — відхилення використовується у психології як аналог поняття "відхилена поведінка".

Найбільш поширеним є розподіл неповнолітніх з відхиленою поведінкою на дві категорії.

По-перше, це діти із соціалізованими формами антисуспільної поведінки. Для них нехарактерні емоційні розлади, вони легко адаптуються до соціальних норм усередині тих антисуспільних груп, до яких вони належать. Свою антисуспільну спрямованість вони явно не демонструють, розуміючи, що це потягне за собою негативні наслідки. Але час від часу девіантна поведінка може проявлятися несподівано для оточуючих. Таким дітям властиві добрий інтелект, достатньо розвинена рефлексивність і низький рівень моральної свідомості. Їх вирізняє вміння маніпулювати оточуючими і відчуття міри в цій діяльності.

По-друге, це діти з несоціалізованою, агресивною, антисуспільною поведінкою. У них, як правило, ненайкращі стосунки із своєю сім'єю і значні емоційні розлади, що проявляється в негативізмі, агресивності та прагненні до помсти.

Розглядають три типи і відповідно три форми шкільної дезадаптації:

- *деприваційна*. У цьому контексті поняття "депривація" на відміну від традиційного розуміння розглядається як нездатність особистості побачити в реальній психологічній ситуації особисту психологічну проблему. Причиною такого "безтурботного" розвитку може бути не тільки справжня деривація (позбавлення матеріальної турботи та любові), а й гіперопіка (своєчасно не "передають" дитині відповідальність за її долю). Унаслідок цього діти не мають досвіду нормальної і психологічної адаптації, не актуалізується їхня потреба до пізнання. Отже, шкільні проблеми цих учасників будуть скоріше проблемами вчителів, батьків, а не їхніми особистими психологічними проблемами;

- *невротична природа*. Спричинена непродуктивністю процесів адаптації. Це означає, що хоча у невротичної особистості психологічні проблеми виникають своєчасно, частіше вони залишаються не вирішеними і витісняються, подавляються психологічними захистами особистості;
- *психопатична*. При таких порушеннях психологічні проблеми актуалізуються також своєчасно, але вирішуються дитиною неправильно: в результаті їх вирішення особистість наділяється неадаптованими стратегіями і тактикою поведінки в нових проблемних ситуаціях. До таких неадаптованих стратегій належать демонстративні втечі з дому, неуспішність у школі як протест проти вчителя.

Була запропонована така класифікація правопорушень.

Асоціальна поведінка неповнолітніх розглядається як така, що для неповнолітніх кумирами стають дорослі з найбільшого соціального оточення. Психологічна природа асоціальності такого правопорушника описується в термінах умовно-рефлекторної теорії. Тут завершальне психологічне значення має процес ідентифікації з прототипом — особистістю правопорушника, а не ворожа реакція на емоційну депривацію.

Асоціальні дії розглядаються як невротичний дозвіл неусвідомленого інтрапсихічного конфлікту. Іншими словами, сила, яка спонукає до скоєння правопорушення, є сильним і неусвідомленим почуттям вини, яке скриває під собою заборонені бажання. Також може бути вина за ненависть, яку діти починають відчувати до батьків унаслідок постійних тілесних покарань. Діти не усвідомлюють, що їх карають за неправильну поведінку, а тому в них формується до батьків почуття ненависті.

Психопатію пов'язують із сильною емоційною депривацією в ранньому дитинстві: відсутність досвіду близьких стосунків. Психологічний портрет

психопатичного правопорушника: "асоціальний, високо імпульсивний, без почуття вини і нездатний встановлювати та підтримувати близькі емоційні відносини індивід".

Дефективні діти і діти з порушеннями мозку часто гіперактивні, розсіяні та імпульсивні.

Прояви стійкої антисуспільної діяльності з боку дефективних дітей та дітей з порушеннями мозку можуть залежати і від того, наскільки їхні дефекти провокують батьки та інші дорослі особи.

Причиною антисуспільної поведінки може бути депривація як реакція на дефект; мозкові дисфункції є закономірним наслідком агресивного способу життя (бійки, екстремальні поведінки), тобто вони ускладнюють здатність неповнолітнього до правопорушення.

Важливою умовою, яка забезпечує психолого-педагогічну корекцію особистості неповнолітнього правопорушника, є знання причин, що зумовили його девіантність. Одним із засобів, що допомагають виявити ці причини, є дослідження автобіографії девіантного підлітка з метою простежити життєві процеси, які вплинули на становлення особистості цього підлітка, а також виявити оцінку дитиною тієї чи іншої життєвої ситуації, в якій вона опинилась.

Аналіз автобіографії девіантних підлітків дозволив дійти таких висновків:

- сім'я девіантних підлітків на цьому етапі не виконує комплекс традиційних виховних функцій стосовно дитини. Хоча дитина і є членом родини, але це ні в якому разі не впливає на виконання сім'єю своїх функцій. Останнім часом до наукового обігу ввійшов термін "функціонально неспроможні батьки". Отже, відсутність виховних функцій з боку батьків спричиняє високий авторитет друзів, частіше за все кримінальних та девіантних;
- загальноосвітній школі необхідно враховувати фактор шкільної дезадаптації дітей. Ця проблема має бути в центрі уваги вчителів, які повинні співпрацювати в тісному контакті зі шкільним психологом, а якщо потрібно, то і з лікарем;
- нинішня ситуація в суспільстві сприяє бродяжництву та бездоглядності неповнолітніх. Тому терміново потрібно розробити законодавчу базу, відповідно до якої особи, що використовують дитячу працю і дитячу бездоглядність з корисливою метою, повинні притягатися до відповідальності.

Слід звернути увагу на психокорекційну роботу з підлітками групи ризику.

Приступаючи до психокорекційної роботи, завжди потрібно пам'ятати, що головне у стосунках з підлітком — взаємна повага і довіра. Те, що розповідає підліток, повинно залишатися таємницею.

У роботі з підлітками групи ризику слід ефективно використовувати методи групової психологічної корекції. Це дає змогу учневі розглянути свою поведінку з погляду іншої людини, тобто об'єктивно, а також відпрацювати навички реагування у складних ситуаціях.

При комплектуванні підліткових груп бажано підбирати невелику кількість учасників. Не рекомендується включати в групу більше двох учасників з такими особливостями:

- з вираженими труднощами в міжособистісному спілкуванні;
- з інтелектуальною недостатністю;
- з руховою розгальмованістю.

Доцільно підбирати у групу учасників з різними типами акцентуації. Значно полегшується робота при включенні в групу одного-двох підлітків з істероїдною акцентуацією. Формування позитивного образу включає рефлексію та ранжування власних позитивних якостей.

Отже, одним з головних завдань психокорекції є підвищення у підлітка рівня самоповаги.

Література

1. Бондарчук Е. И. Основы психологии и педагогики: Курс лекций. — К., 1999.
2. Виготський Л. С. Основы практичної психології. — К.: Либідь, 1999.
3. Киригук О. В. Основы психології. — К.: Либідь, 1997.
4. Климов Е. А. Основы психологии. — М.: Культура и спорт, 1997.
5. Кондратьев Я. Ю. Юридична психологія. — К.: Вид. Дім ЮРЕ, 2000.
6. Коновалов В. О. Правова психологія. — Х.: Основа, 1996.
7. Лозниця В. С. Психологія і педагогіка: Основні положення. — К.: Екс ОБ, 1999.
8. Петровский А. В. История и теория психологии. — Ростов н/Д: Феникс, 1996. — Т. 2.
9. Петровский А. В. Психология о каждом и каждом о психологии. — М.: Изд-во РОУ, 1996.
10. Психологія і суспільство. — 2001. — № 4(6).
11. Психологія та соціальна робота. — 2001. — № 8.
12. Трофімов Ю. Л. Психологія. — К.: Либідь, 2000.

Ю. А. ФЕСЕНКО, студентка IV курсу
(Національний педагогічний університет ім. М. П. Драгоманова, м. Київ)

ОСОБЛИВОСТІ ПРОЯВІВ НЕВРОЗІВ У ПІДЛІТКІВ

Наукові праці МАУП, 2003, вип. 12, с. 90–93

Проблема психічного здоров'я молодшої людини зазвичай посідає перше місце, а прояви невротичних рис у дитинстві можуть бути причиною його порушення. Знання індивідуальних особливостей дитини, специфічних проявів її психіки можуть бути в нагоді як для педагогічної практики, так і для створення сімейного вогнища. Вчитель, який розуміється на цій проблемі, зможе раніше помітити потенційно небезпечні риси і ситуації, в яких вони проявилися, та відреагувати на них відповідними педагогічними методами. А якщо вони не допоможуть, тоді треба тактовно, не травмуючи дитину та її батьків, направити дитину по допомогу до психолога.

Ця проблема набуває все більшого поширення у зв'язку з політичною та економічною ситуацією в Україні. У наш час людина стикається з такою кількістю проблем (безробіття, низька заробітна платня тощо), що вижити їй дуже важко.

Ми розглядаємо неврози як групу межових психічних захворювань, характерних не різко виявленими розладами психічної діяльності, викликаними дією психотравмуючих факторів.

Мета нашого дослідження — виявлення прояву неврозів у підлітків. Відповідно до поставленої мети були визначені конкретні завдання:

1. Вивчення і аналіз біографій респондентів.
 2. Проведення тестів для досягнення певної мети.
 3. Порівняння особистісних проявів, описаних у біографіях, з результатами тестового матеріалу.
 4. Виявлення респондентів, які перебувають у межових станах.
 5. Встановлення зв'язку між життєвими подіями і особливостями психічних проявів у підлітків.
 6. Шляхи запобігання подальшому розвитку особистісних невротичних рис характеру підлітків.
- Зупинимось на експериментальній частині дослідження. Тут основними були біографічний та тестовий методи, останній включав методику "Оцінка нервово-психічної напруженості". Біографіч-

ний метод дозволив вивчити особистість у процесі розвитку, а тестова методика — виявити цей особливий від психічного стану, який розвивається в людини у складних умовах її життя та діяльності. Він протікає як системний процес, що втягує в себе різні рівні нервово-психічної та соматофізіологічної організації людини, супроводжується як позитивними, так і негативними переживаннями, суттєвими змінами в організмі людини і змінами її працездатності.

Опитувальник "Оцінка нервово-психічної напруженості", запроваджений Т. А. Німчиним, містить перелік ознак нервово-психічної напруженості, а також 40 основних характеристик стану, поділених на шість ступенів вираженості. Твердження теста систематизовані у шести аспектах виявлення невротичних розладів — депресій, астенії, порушень поведінки, вегетативних розладів, порушень сну, тривожності.

На наш погляд, ступінь прояву вимірюваних шкал може слугувати свідченням того, що для людини характерний саме цей стан психіки або, якщо це підкріплюється даними автобіографії, то це може бути звичайне реагування на зміни в оточуючому середовищі, що надає можливість судити про симптоми неврозу.

Наше дослідження проводилося 5 листопада 2001 р. у школі № 258, серед учнів сьомих класів, на другому уроці. У дослідженні брало участь 16 респондентів: 11 опитаних — 1989 року народження, 5 — 1988 року.

Результати біографічного дослідження подано у табл. 1.

Цікаво, що всі респонденти вважають себе дорослими. Серед опитуваних шість учнів з неповних сімей, одну дівчинку разом з братом виховує бабуся, оскільки батьки загинули, чотири учня жалкують про те, що в них немає молодшого або старшого брата чи сестри.

Таблиця 1

№ пор.	Прізвище	Сім'я		Брат чи сестра		Гіперопіка	Гіпоопіка	Наявність значущих життєвих ситуацій	Незбіг "я-реального" і "я-ідеального"	Належність до дорослих
		Повна	Неповна	Молодшого віку	Старшого віку					
1	Бестік Л.	+		+		+		—	+	+
2	Насібова М.	+			+	+		—	+	+
3	Гусева Т.		+		+		+	+	+	+
4	Черненко С.		+			+		+	—	+
5	Ткаченко О.	+				+		+	+	+
6	Шевчук С.	+				+		+	+	+
7	Муляр А.		+			+		+	—	+
8	Куліш Н.	+		+		+		+	+	+
9	Крамар С.		+		+	+		+	—	+
10	Хаклаєв Д.		+			+		+	+	+
11	Іскрицький С.		+			+		+	—	+
12	Денисюк Ю.	+		+		+		—	+	+
13	Ярмоленко Д.	+		+	+	+		—	+	+
14	Фортунава В.	+				+		+	+	+
15	Новороцька І.	+				+		+	+	+
16	Карпенко П.	+				+		+	+	+

Результати оцінювання нервово-психічної напруженості наведено у табл. 2.

Розглянемо респондентів, в яких найбільше простежуються прояви невротизму, і спробуємо пояснити їх причини.

Гусева Т. Шкала депресії перевищує норму, тобто є ризик чи тенденція до підвищення виявлення цього симптомокомплексу. У дівчинки занижена самооцінка, наявне почуття туги, їй важко чимось зацікавити, невдоволення собою та іншими, вона зосереджена лише на своєму внутрішньому самопочутті.

За шкалою астенії спостерігається виявлення таких симптомів: дівчинка сприймає все близько до серця, дуже вразлива, в неї підвищена чутливість, загострені реакції, але ці симптоми можуть змінюватись на апатичність — байдужість.

Шкала порушень поведінки характеризується високим рівнем ризику наявності цього клінічного симптомокомплексу. Поведінка респондента дуже відрізняється від загальної: прояви агресивності, дратівливості, різкі перепади настрою.

За шкалою вегетативних розладів такі прояви: часто болить живіт чи голова, швидко втомлюється, відсутній апетит, іноді нудота.

Шкала порушень сну підвищена — це свідчить про наявність депресивного чи астенічного розла-

ду: часто прокидається вночі, важко засинає від різних думок, іноді сняться якісь страхоття.

Шкала тривожності свідчить про початковий рівень невротичного розладу. Наявне почуття очікування неблагополуччя, передчуття загрози.

Це можна пояснити такими біографічними факторами: дівчинка дуже рано (в 9 років) залишилась без батьків, її виховують бабуся та старший брат, через брак часу (робота) дівчинка виховувалася сама по собі, тому вона відчуває гіпоопіку, вона дуже рано відчула себе дорослою, бо в житті звикла вирішувати все сама. Недостатність батьківського впливу як стабілізуючого фактора була дуже важлива в цьому віці і підкріплювала елементи психомоторної недостатності. Активність дівчинки була спрямована не на засвоєння нового, а на уникнення неприємного, поганого, вона всюди бачить небезпеку. Тому дуже часто проявляє вербальну агресію, але як захист від оточуючих та неприємностей.

Іскрицький С. Шкала астенії перевищує норму, тобто середній рівень ризику до підвищення виявлення цього симптомокомплексу. У хлопчика наявні такі прояви астенії: порушення уваги, мислення, пам'яті. Мислення вирізняється затримкою усвідомлення, проблемністю асоціацій. Через порушення пам'яті найбільш вираженою є анекдотія (проблемність пригадування).

Таблиця 2

№ пор.	Прізвище	Шкала депресії	Шкала астенії	Шкала порушень поведінки	Шкала вегетативних розладів	Шкала порушень сну	Шкала тривожності
1	Бестік А.	8	8	0	12	16	6
2	Насібова М.	7	4	6	4	3	6
3	Гусєва Т.	14	14	16	18	16	12
4	Черненко С.	12	15	12	10	16	10
5	Ткаченко О.	8	7	4	2	4	2
6	Шевчук С.	7	3	0	6	4	2
7	Муляр А.	9	12	4	12	16	8
8	Куліш Н.	9	7	8	10	8	6
9	Крамар С.	11	10	0	14	16	12
10	Хахалєв Д.	8	8	12	8	4	6
11	Іскрицький С.	9	12	16	12	12	18
12	Денисюк Ю.	10	7	0	6	8	4
13	Ярмоленко Д.	7	7	0	10	4	4
14	Фортунава В.	5	5	8	10	4	4
15	Новороцька І.	6	8	0	8	8	2
16	Карпенко П.	3	4	4	8	0	0

Шкала порушень поведінки свідчить про великий ризик. У поведінці спостерігаються агресивність, девіантність, непокірливість.

Шкала тривожності перевищує середній рівень ризику — наявне безпідставне переживання, очікування неблагополуччя, передчуття загрози — це початковий етап формування невротичних порушень. Таке підвищення рівня тривожності є, як правило, підсвідоме, формує негативний психологічний імпульс, який потім реалізується у місці найменшого спротиву, найменшого благополуччя в організмі, будь то психічна чи соматична сфери.

За біографічними даними, причиною таких проявів неврозу могла бути така ситуація: у сім років дитина переживає розлучення батьків, у вісім років хлопчика залишають на другий рік навчання у першому класі через відставання в навчанні, хоча в перші місяці навчання він все добре сприймав. Одночасно мама більше вимагала і загрожувала, ніж пояснювала. Отже, гіперконтроль батьків за шкільними досягненнями і неадекватне оцінювання можливостей дитини сприяли виникненню нервового зриву. Сама підстава, яка призвела до цього, була незначною (двійка чи пересадили за іншу парту), але через неї виникла виразна афективна реакція страху з почуттям провини, що викликало почуття самотності. Ре-

спондент намагався догодити мамі та брату і завжди сподівався, що вони це оцінять, але його сподівання були марними. У дитини погіршилися взаємини з близькими, знизилася прагнення до успіху, почуття поваги до себе і самооцінка. Тут також не можна виключити ризик (вірогідність) неврозу.

Як впливає з результатів аналізу, що більше порушені стосунки у батьківській сім'ї (конфлікти, неповна сім'я), характерологічно змінені батьки і психологічно ускладнено розвиток особистості, то важче знайти самостійний вихід з неврозу і здобути позитивний досвід самореалізації.

Тут виняткова роль належить активності і соціальній особистості, її уподобанням і естетичній спрямованості, бажанню жити з людьми в мирі разом з настановою на подолання невирішуваних раніше і провідних нині проблем при неврозах у сфері самореалізації, особистісної безпеки і спілкування. Останнє передбачає своєчасне звертання за психологічною і психотерапевтичною допомогою, встановлення контакту зі спеціалістом, витримка і послідовність в реалізації психологічних програм адекватної саморегуляції, психічної захищеності і адаптованої взаємодії з людьми.

Перенесений невроз не формує імунітет до його повторення у складних драматичних життєвих обставинах, якщо не була проведена відповідна

психологічна робота з перебудови неадекватних стосунків і не були досягнуті достатньо стійкі психотерапевтичні результати. Своєчасно подана психологічна допомога дасть змогу дитині уникнути психічних розладів у подальшому житті.

Отже, існує тісна залежність між невротичними проявами та соціальними впливами близького оточення в сім'ї. Невротичні порушення потребують своєчасної корекції та цілеспрямованої роботи з перебудови стосунків, що склалися.

Подальші дослідження були спрямовані на проведення психокорекційної роботи для подолання неврозу.

Література

1. Гельдер М., Гет Д., Мей Р. Оксфордское пособие по психиатрии: В 2 т.: Пер. с англ. — К.: Сфера, 1999.
2. Голдберг Д., Хаксли П. Распространенные психические расстройства: Биосоциальная модель / Пер. с англ. Д. Полтавца. — К.: Сфера, 1999. — 256 с.
3. Захаров А. И. Неврозы у детей и их психотерапия. — СПб.: Союз, 1998. — 336 с.
4. Коржова Е. Ю. Методика "Психологическая автобиография" в психодиагностике жизненных ситуаций: Метод. пособие / Под ред. Л. Ф. Бурлачука. — К.: МАУП, 1994. — 109 с.
5. Мей Р. Искусство психологического консультирования / Пер. с англ. Т. К. Кругловой. — М.: Н. Ф. "Класс", 1999. — 144 с.
6. Нюнберг Г. Принципы психоанализа и их применение в лечении неврозов. — М., 1999.
7. Практикум по общей, экспериментальной и прикладной психологии: Учеб. пособие / В. Д. Болин, В. К. Гайда, В. К. Горбачевский и др.; Под общ. ред. А. Н. Крылова, С. А. Маличева. — СПб: Питер, 2000. — 560 с.
8. Психологическая диагностика: Учеб. пособие / Под ред. К. М. Туревича, Е. М. Борисовой. — М.: Изд-во УРАО, 1997. — 304 с.
9. Свядощ А. М. Неврозы: Руководство для врачей. — СПб.: Питер Пабблишинг, 1997. — 448 с.
10. Тарнавский Ю. Б. Внимание, неврозы! — М.: ЛИТАС, 1998. — 264 с. — (Науч.-попул. сер.: Врачи рассказывают).

О. А. КРАСНОЯРСКАЯ, студентка IV курса
(Автомобильно-дорожный институт Донецкого национального технического университета)

ПОТЕРЯ РАБОТЫ КАК ОДНА ИЗ ПРИЧИН ОТКЛОНЕНИЙ В ПОВЕДЕНИИ

Наукові праці МАУП, 2003, вип. 12, с. 94–95

Проанализировано поведение с отклонениями и особенности его проявления у безработных. Проведено экспериментальное исследование на базе центра занятости г. Славянска и среди работников управления ОАО "СЗВИ" (выборка составила 200 человек). Предложены методики коррекции работы с безработными.

У человека есть различные потребности: биологические и социальные. К последним относится потребность быть необходимым для кого-то, потребность в самоутверждении. Именно в коллективе и под его влиянием происходит становление личности, складывается ее направленность, формируются общественная активность, воля, создаются условия для самореализации и развития способностей. Все это человек может иметь, имея работу.

Работа — один из важнейших видов активности в человеческой жизни. Поиск соответствующего рода занятий сопровождает нас с детства до глубокой старости. Наличие или отсутствие работы как профессионального вида деятельности сказывается на таких важнейших личностных проявлениях, как самооценка, психическое здоровье. Психическое здоровье — состояние душевного благополучия, характеризующееся отсутствием болезненных психических проявлений, которое обеспечивает адекватную условиям окружающей действительности регуляцию поведения, деятельности.

Если человек теряет работу, все названные характеристики претерпевают изменения. И человек может почувствовать себя никому ненужным. Это вызывает отрицательные эмоции, может проявиться в отклонении в поведении, которое определяется возрастанием уровня преступности, заболеваемости и смертности, количества самоубийств, алкоголизма, разводов. В целом у многих безработных снижается способность адаптироваться к новым и сложным для них жизненным условиям.

На этом этапе человеку нужна квалифицированная помощь психолога. Однако изучение этой проблемы пока еще находится в стадии становления.

За рубежом психология кризиса, вопросы, связанные с потерей работы, исследуются в рамках теории стресса. Ученые, как правило, выделяют такие фазы:

- первая фаза — шок; сопровождается активными поисками работы. На этом этапе индивидуум сохраняет оптимизм и надежду, дух его не сломлен;
- вторая фаза — после неудачных поисков работы человеком овладевает беспокойство и пессимизм, он переживает сильный дистресс;
- третья фаза — индивидуум целиком подчиняется судьбе и адаптируется к новому состоянию, которое отличается снижением уровня запросов и ограниченным выбором. К этому моменту его прежние жизненные позиции разрушены.

Переживание кризисной ситуации во многом детерминировано нарушениями в структуре личностных ценностей и других личностных образований. Следствие этих нарушений обнаруживается в поведении и организации активности человека.

В ряде отечественных работ кризис связывается с выявлением и решением внутриличностного противоречия. Зарубежные авторы прибегают к более сложному определению стратегии поведения человека в ситуации потери работы. Так, В. Франкл переживание ситуации потери работы обозначил термином "невроз безработицы", когда из этой ситуации используются своеобразная психологическая выгода — люди, которые потеряли работу, теперь все свои неудачи приписывают безработице.

Среди отрицательных последствий, к которым приводит безработица, выделяют ухудшение само-

чувствия, отрицательные эмоциональные состояния — депрессию, апатию, рост самоубийств, алкоголизм. Незанятые работой мужчины отличаются проявлениями многих нежелательных симптомов: тревожности, депрессии, большим волнением за свое здоровье, чем работающие.

Теоретическое изучение проблемы и проведенное нами экспериментальное исследование позволили сформулировать следующие выводы относительно влияния безработицы на индивидуальные показатели респондентов:

- средний рабочий стаж безработных значительно ниже: 14 против 23 лет у работающих;
- стойкость к гипоксии (нехватка кислорода) у безработных ниже, чем у работающих;
- ослабленное чувство времени у безработных по сравнению с работающими;
- безработные спят дольше и встают позднее;
- уровень домогательств (требований) у безработных резко снижен;
- чувство неполноценности в семейной ситуации втрое выше;
- враждебность в семейной ситуации более чем в два раза выше;
- трудности в общении возникают почти вдвое чаще, чем у работающих;
- раздражительность безработных на двенадцать баллов ниже, но в то же время чувство вины немного выше, чем у работающих;
- среди безработных состоящих в браке больше, чем среди работающих;
- самое удивительное — уровень уравновешенности в три с половиной раза выше, чем у работающих.

Таким образом, потеря работы является одной из причин возникновения отклонений в поведении, в частности приводит к девиантному поведению молодежи. Безработица вызывает многовекторный комплекс изменений личности. Полученные связи между исследуемыми переменными позволили частично подтвердить влияние безработицы на структуру личности, а также предложить коррекционную программу и практические рекомендации.

Результаты исследования безработных граждан свидетельствуют об определенной своеобразности их личностей. Ситуация потери работы для большинства людей связана с переживанием кризисных состояний, обусловленных вынужденной де-

формацией стиля жизни человека, его ценностных ориентаций и часто потерей важных жизненных стимулов. Чем больше личностных составляющих жизнедеятельности поддается деформации, тем чаще возникают кризис и проблема его преодоления.

Одним из эффективных методов оказания помощи человеку в ситуации потери работы является коррекционная программа, которая базируется на социально-психологическом тренинге. Эта программа с помощью тренинга обеспечивает:

- коррекцию психического состояния безработных;
- социально-психологическую адаптацию граждан (переоценка жизненной ситуации и формирование у людей положительной жизненной перспективы);
- обучение умениям и навыкам эффективного поведения на рынке труда.

Литература

1. Аронсон Э., Уилсон Т., Эйкерт Р. Социальная психология. Психологические законы поведения человека в социуме. — СПб., Прайм-ЕВРОЗНАК, 2002. — 560 с.
2. Безработица // Бизнес-информ. — 1997. — № 23. — С. 55.
3. Безработица в Украине и ее последствия // Новая генерация. — 2001. — № 34.
4. Берон Роберт, Ричардсон Дебора. Агрессия: Учеб. пособие / Пер. с англ. С. Меленевской и др. — СПб.: Питер, 1999.
5. Братусь Б. С. Аномалии личности. — М.: Мысль, 1988.
6. Варбан Е. А. Жизненный кризис: попытка определения // Журнал практикующего психолога. — 1997. — № 3. — С. 153–161.
7. Виденев И. А. Психология девиантного поведения: Учеб. пособие / МВД Украины, Ун-т внутр. дел, 1997.
8. Гаджинская З. Г. Смысл человеческой жизни и проблема суицида: опыт философско-психологического исследования: Автореф. дис. ... канд. психол. наук. — М., 1993.
9. Климов Е. А. Экономическая среда и психика // Вестн. МГУ. Сер. 14: Психология. — 1999. — № 4. — С. 67–80.
10. Леана К., Фельдман Д. Как справиться с потерей работы. — М., 1995.
11. Фромм Эрих. Анатомия человеческой деструктивности / Пер. с англ. Э. М. Телятниковой. — М.: АСТ, 1998.

В. М. КОТЕЛЕНЕЦЬ, аспірант МАУП
(Прилуцький агротехнічний технікум)

АСОЦІАЛЬНА ПОВЕДІНКА В РАННІЙ ЮНОСТІ: ПРИЧИНИ, НАСЛІДКИ, ПРОФІЛАКТИКА

Наукові праці МАУП, 2003, вип. 12, с. 96–99

Дестабілізація економіки, спад виробництва, зниження життєвого рівня у країні — все це хворобливо відбивається на соціальному самопочутті юнацтва, детермінує асоціальну поведінку і злочинність. Зроблена спроба узагальнення основних причин асоціальної поведінки молоді, її наслідків для суспільства та подано стислий аналіз основних заходів щодо запобігання відхилень у поведінці юнаків та дівчат засобами практичної психології.

Завдання демократизації та гуманізації освіти України, поставлені Державною національною програмою “Освіта. Україна ХХІ ст.”, спрямовані на формування всебічно розвиненої інтелігентної, духовно багатой, внутрішньо вільної та відповідальної особистості. Виконання вказаних завдань ускладнюється загостренням суперечностей, які неминучі в перехідному періоді розвитку суспільства. Руйнування вироблених віками духовних цінностей, відсутність у громадян віри в краще життя, впевненості в майбутньому, його невизначеність сприяють загостренню різноманітних соціальних проблем, найголовніші з них — зростання злочинності та правопорушень. Нині в умовах розбудови держави, ситуації ринкової взаємодії постає загроза встановлення пріоритету індивідуально-споживацьких цінностей. З екранів телевізорів, рекламних плакатів, сторінок так званої молодіжної преси пропагується стиль життя зухвалих, цинічних і жорстоких людей. Схвалюється здатність іти вперед, незважаючи ні на що і ні на кого, безапеляційність, жорстокість, користолобство. Такі соціальні установки є потужною “енергетичною базою” різних аномальних тенденцій у поведінці сучасної молоді. На процес формування майбутніх членів нового суспільства зазвичай впливає система об’єктивних і суб’єктивних чинників, які часто не скоординовані між собою, що призводить до зростання асоціальних проявів у поведінці юнаків і дівчат.

Як наслідок у багатьох з них виникає повна розгубленість перед сьогоднішнім і завтрашнім днем або бажання увірвати від життя якомога бі-

льше і негайно. Більшості юнаків ніде подітися у вільний час. І сьогодні ситуація не лише не поліпшується, а навіть погіршується. Статистика викликає тривогу і занепокоєність. За останні десять років удвічі зріс рівень дитячої злочинності. Близько 80 тис. дітей та підлітків перебувають на обліку правоохоронних органів. Питома вага малолітніх правопорушників складає нині 25 % проти 13 % десять років тому. Причини злочинності неповнолітніх оцінюються неоднозначно — курс суспільства на демократизацію, погіршення економічного становища, гуманізація кримінального законодавства і судової практики та ін., однак корені неблагополуччя набагато глибше, в нашому минулому. Рекордними темпами підвищується рівень злочинності серед молоді. Якщо в післявоєнний період у загальній масі злочинів питома вага неповнолітніх знизилася до 4 — 6 %, то починаючи з 1960 р. ця частка постійно зростає і зараз по Україні досягла згадуваних уже 25 %.

Відбувається омолодження підліткової злочинності. Так, підлітки віком 14–17 років становлять 8 % загального населення України, однак скоюють вони чверть усіх злочинів. Спостерігається значне збільшення злочинності серед дівчат. У 1997 р. питома вага дівчат-правопорушників становила 14 % загальної кількості.

На 20 % зросла рецидивна злочинність, 60 % рецидивістів починали свою “кар’єру” ще підлітками. Майже 40 % правопорушень підлітків носить організований, груповий характер. Сьогодні угруповання підлітків-правопорушників може охоплювати 50, 100 і більше осіб. Криміногенні

молодіжні угруповання з різним ступенем організованості виявлені в усіх великих містах країни. Є злочинні “малини”, до яких разом із дорослими входять неповнолітні. Очолюють їх, як правило, 25–30-літні злочинці, далі за ієрархією йдуть бойовики 16–19 років і, нарешті, “лушпайки” — 13–15-літні. Тут їх захищають, дають “цікаву роботу”, вчать бути “повноцінними людьми” і підкорятися жорсткій дисципліні, з якою не може зрівнятися шкільна.

У психологічній літературі прийнято соціальну поведінку розділяти на нормальну та девіантну (таку, що відхиляється від норми). Відхилення від норми при цьому може бути позитивним (творча обдарованість) і негативним. Негативну девіантну поведінку поділяють на аморальну (людина вчиняє дії, що суперечать нормам моралі), деліквентну (вчинки суперечать нормам права, окрім кримінального) і злочинну (коли людина порушує норми кримінального законодавства).

М. Раттер вважає, що юнаків і підлітків з відхиленнями в поведінці слід поділити на дві категорії.

По-перше, це діти з так званими “соціалізованими формами” антигромадської поведінки. Їм властиві емоційні розлади, невірні оцінки, вони легко адаптуються до соціальних норм усередині тих антигромадських груп (друзів чи родичів), до яких вони належать. Свою антигромадську спрямованість вони відкрито не демонструють, розуміючи, що це викличе негативні наслідки. Однак час від часу девіантна поведінка може виявлятися, стаючи при цьому повною несподіванкою для оточуючих. Такі діти мають хороший інтелект, достатньо розвинену рефлексивність і при цьому низький рівень моральної свідомості. Вони добре володіють вмінням маніпулювати оточуючими та почуттям міри й “дистанцією безпеки” в цій діяльності.

По-друге, це юнаки й підлітки з несоціалізованою агресивною антигромадською поведінкою. У них, як правило, погані стосунки із ровесниками та своєю сім’єю, значні емоційні розлади, які виявляються в негативізмі, агресивності, нахабності, брутальності [6].

Про те, яку оцінку криміногенній ситуації, скажімо, в м. Прилуках Чернігівської області, дають студенти навчальних закладів І, II рівнів акредитації, свідчать результати проведеного автором соціологічного дослідження. 18 % опитаних почувають себе більш-менш спокійно і безпечно в умовах злочинності, 41 % відчують окремі моменти страху, але намагаються про це не думати або не надавати фатального значення, 6 % важко адаптуються до нових умов, 16 % відчують страх, 19 % опитаних

не змогли відповісти на поставлене запитання. Лише 2 % молоді вважає, що безпеку молоді в місті забезпечено дуже добре, 4 % — добре, 34 % — ні добре, ні погано, 30 % — погано, 18 % — зовсім погано. Не визначилися 9 % опитаних.

У вітчизняній психології основні детермінанти девіантної поведінки прийнято шукати у важковихованості та педагогічній або соціально-культурній занедбаності. Важковихованість трактується як несприятливість до соціально-позитивного досвіду, що є наслідком педагогічної занедбаності. Останнім терміном позначають тривалий, несприятливий для розвитку стан особистості, пов’язаний з недостатнім, суперечливим або негативним впливом мікросередовища [7].

Виділяють такі стадії розвитку асоціальної поведінки [1]:

- несхвалювана поведінка (епізодичні пустощі);
- осуджувана поведінка (пов’язана з більш систематичним осудом з боку вихователя);
- девіантна поведінка (морально негативні вчинки);
- деліквентна поведінка (передкримінальна);
- кримінальна поведінка;
- деструктивна поведінка.

Дослідниками виокремлені такі психологічні фактори, що можуть спричиняти правопорушення юнаками [5]:

- потреба у престижі, в самоповазі;
- потреба в ризику;
- наявність так званих штучних проблем;
- емоційна нестійкість;
- агресивність;
- наявність акцентуацій характеру (до групи ризику відносять гіпертимну, істероїдну, шизоїдну та емоційно-лабільну акцентуації);
- відхилення у психічному розвитку;
- низька самоповага;
- неадекватна самооцінка тощо.

Слід зауважити, що численні прояви відхилень у поведінці пов’язані з труднощами становлення статевої ідентичності. Існуючий в нашому суспільстві подвійний стандарт щодо критеріїв маскулінізму та фемінізму, “жорсткий” набір якостей, що належать до стереотипу “справжнього чоловіка”, домінування представників жіночої статі у виховному процесі, відсутність реальних сфер діяльності для виховання таких істинно чоловічих якостей, як ініціативність, сміливість тощо, — все це обумовлює пошук молоддю людиною альтернативних сфер для прояву мужності — вихід в асоціальну поведінку.

Останніми роками молодь багато часу проводить поза сім’єю і навчальним закладом, зростає

питома вага товариства однолітків, яка нерідко перевищує вплив батьків і вчителів. У сфері молодіжної самодіяльності набувають поширення агресивно-бійцівські угруповання молоді, які зазвичай не дають їй тієї моральної й світоглядної підготовки, потрібної при вивченні бойових мистецтв. Натомість вони готують "кадри" у групи рекетирів, команди "крутих" хлопців. Перехідний період до ринкової економіки викликає нові хвилі та форми агресивно-корисливої поведінки. Асоціальну спрямованість мають деякі угруповання культурної самодіяльності (в руслі субкультури хіпі, панків, у стилі "чорної романтики" злочинця) [5].

Серйозною соціальною проблемою, яка тісно пов'язана з проблемою асоціальної поведінки, є значне зниження інтересу молоді до літератури (у 2 рази), мистецтва, культури взагалі. Зростають споживацькі настрої юнаків і дівчат, орієнтовані насамперед на сферу розваг. Типовий ланцюг сучасних злочинів: нудьга — хуліганство — злочинність — організована злочинність. Створений вакуум заповнюється захопленнями аудіовізуальними засобами комунікації, дискотеками, релігійністю.

Основними факторами, які породжують асоціальну поведінку в ранній юності, спеціалісти вважають:

- суперечності між ще й досі існуючими догмами, лозунгами і фактичним станом справ у різних сферах життя, що спричинюють розчарування, падіння авторитету виховних установ, озлоблення;
- кризові явища в економіці, об'єктивно характерні для перехідного періоду;
- зростаюча активність ділків тіньової економіки, наявність засобів і сфер нетрудового збагачення, бізнес через нелегальні азартні ігри, сутенерство, рекет;
- майнове розшарування суспільства;
- вплив негативного соціального фону на емоційно-духовний стан суспільства, переважання таких почуттів, як ненависть, заздрість, гнів, злоба, недружелюбство;
- відсутність цілеспрямованої молодіжної політики, в результаті чого у країні протягом багатьох років недостатньо вирішуються найгостріші соціальні проблеми молоді;
- крах ідеалів, бездуховність як результат споживацького ставлення до життя, апатія, байдужість до себе та інших, відчуження від школи, знань, а також сім'ї;
- соціальна незахищеність юнаків та дівчат, яка нерідко стає причиною зривів і конфліктів у сфері навчання та праці;
- наростання альтернативних неформальних рухів серед молоді, культ сили, зневажливого та зверхнього ставлення до оточуючих;
- дегуманізація освіти, штучне відокремлення її від виховання, примітивна соціологізація навчальних норм;
- відсутність позашкільної зайнятості, яка давала б можливість ефективної адаптації неповнолітніх.

Звичайно, зазначені причини асоціальної поведінки є найбільш рельєфними і поширеними. Суть проблеми не стільки в їх повному переліку, скільки у спробі окреслити хоча б основні умови та шляхи корекції поведінки сучасної молоді.

У підлітковому та юнацькому віці найкращі результати забезпечує групова особистісно-орієнтована психотерапія. Формуванню мотивації до групової психотерапії сприяє обговорення з юнаками та дівчатами результатів психологічного обстеження, зокрема аналіз інформації про їхні характерологічні та особистісні параметри. У процесі групової психотерапії молода людина має усвідомити деструктивний характер своєї поведінки, привести свою самооцінку у відповідність з реальним досвідом, з тим, як її сприймають і оцінюють оточуючі. Реалізація цих цілей можлива лише за умов недирективного стилю поведінки психолога, умов дотримання психотерапевтичної "тріади Роджерса": безумовного прийняття пацієнта, емпатійного ставлення до нього та конгруентності. Безумовне прийняття пацієнта розуміється не як схвалення його деструктивної поведінки, а як визнання його права на вираження своїх почуттів, переживань без ризику втратити повагу психолога. Недирективний стиль важливий ще й тим, що юнацькому віку властива яскраво виражена реакція емансипації, тому будь-який тиск з боку психолога може викликати опір (протест). Позиція "старшого товариша", налаштованість на "юнацьку хвилю" є найбільш адекватними в роботі з неповнолітніми, яким властиві ознаки асоціальної поведінки. Як це зробити практично? Можна для прикладу навести деякі поради психологів, які треба весь час пам'ятати, спілкуючись з людьми:

- Якщо людину постійно критикують, вона вчиться ненавидіти.
- Якщо людина живе в атмосфері недовіри, вона вчиться агресивності.
- Якщо людину висміюють, вона стає замкненою.
- Якщо людині постійно докоряють, вона вчиться жити з почуттям провини.
- Якщо людину підбадьорювати, вона вчиться вірити в себе.
- Якщо людину хвалять або надають їй дружню підтримку, вона вчиться бути вдячною.

- Якщо людину однозначно підтримують, вона вчиться цінувати себе.

Безперечно, характер юнаків і дівчат формується в більш ранньому віці, але не треба забувати, що формування і розвиток особистості тривають протягом усього життя.

У процесі корекційної роботи з юнаками та дівчатами треба пояснювати їм ірраціональний характер їхньої поведінки, показати, що вибраний ними спосіб досягнення мети є неефективним і викликає лише негативне ставлення оточуючих. При цьому важливу роль відіграє робота із сім'єю. Батькам необхідно пояснити психологічні особливості юнацького віку, неминучість процесу "психологічного відлучення". Під час групової взаємодії завдяки оптимальному співвідношенню конфронтації та підтримки почуття образи, впевненості в несправедливості, ставлення з боку інших людей — увесь цей комплекс психологічного захисту, який охороняє особистість від негативних для неї переживань і який дає змогу зберегти адекватність самооцінки, поступово згладжується. У результаті юнаки й дівчата з часом відмовляються від необґрунтованих претензій, вони починають усвідомлювати, що труднощі у взаєминах з оточуючими полягають в них самих.

Нині значна увага приділяється дослідженням впливу макросоціальних факторів, існуючих в суспільстві ідеологічних, економічних тенденцій на психологію юнацтва. Останнім часом фіксується зростання злочинів неповнолітніх за рахунок великої кількості корисливих злочинів. Ця статистика відображає зміну в ціннісних орієнтаціях усієї молоді. Деякі дослідники вважають, що різкі зміни у суспільній свідомості і деідеологізація попередніх установок зумовлюють порушення процесу соці-

алізації у всіх сферах життєдіяльності до "розпаду цілісного середовища проживання юнацтва" [2].

Зрозуміло, психологу не під силу самотійно подолати цю багато в чому соціально обумовлену ситуацію, однак не можна і недооцінювати його можливої ролі у справі профілактики асоціальної поведінки серед юнаків та дівчат, перш за все за рахунок його позитивного впливу на цілісний хід особистісного розвитку людини на всіх вікових етапах, зокрема на процес набуття ідентичності, самовизначення — в ранньому юнацькому віці. Важливо, щоб він не забував про те, що треба довіряти молодій людині, поважати її у процесі спілкування і, спілкуючись з людиною, робити це найкращим чином. Головне у спілкуванні — щирий інтерес до іншої людини, доброзичливість та повага.

Література

1. Александров А. А. Цели и задачи психотерапии при основных типах деликвентного поведения у подростков. — Л., 1988.
2. Веремій Л. До проблем профілактики протиправної діяльності учнів // Рідна школа. — 2002. — Квіт.
3. Мяло К. Г. Время выбора. — М., 1991.
4. Невский И. А. Острые углы воспитания. — Минск, 1990.
5. Пономаренко И. Л. Психологическая характеристика подростков с девиантным поведением // Практична психологія та соціальна робота. — 2002. — № 4.
6. Психологические проблемы выявления и коррекции отклоняющегося поведения школьников / Под ред. Д. И. Фельдштейна. — М., 1990.
7. Рабочая книга школьного психолога / Под ред. И. В. Дубровиной. — М., 1990.

Г. Ю. ПАРХОДЬКО, студентка IV курсу
(Черкаський державний університет ім. Богдана Хмельницького)

ПСИХОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ ДЕВІАНТНОЇ ПОВЕДІНКИ

Наукові праці МАУП, 2003, вип. 12, с. 100–102

Висвітлюється питання обумовленості девіантної поведінки особистості емоційною напруженістю стосунків з первинними лібідіозними об'єктами (батьками).

Дослідження детермінант девіантної поведінки обумовлене суспільно-соціальними потребами, оскільки суспільство є зацікавленим у створенні умов для розвитку повноцінної особистості. На сьогодні спостерігається недостатність вивчення цієї проблеми.

Словник практичного психолога пропонує таке визначення девіантної поведінки: "девіантна поведінка — це система вчинків чи окремі вчинки, що суперечать прийнятим у суспільстві правовим чи моральним нормам" [1, 407].

Виникнення девіантної поведінки — складний і багатограний процес. Досвід практичної психологічної роботи вказує на те, що асоціальні дії можуть бути зумовлені характером стосунків між батьками і дітьми.

Родинні взаємини, виходячи з аналітичної концепції З. Фрейда, є емоційно наповненими та обтяженими інцестуозними потягами.

"Словник з психоаналізу" визначає цей феномен таким чином: "Едипів комплекс — упорядкована сукупність любовних та ворожих бажань дитини, спрямованих на батьків. У своїй так званій позитивній формі цей комплекс розвивається так, як історія царя Едипа, і передбачає бажання смерті суперникові тієї ж статі та сексуальний потяг, спрямований на одного з батьків протилежної статі. У негативній формі, навпаки, — любов до одного з батьків тієї ж статі і ревнива ненависть до одного з батьків протилежної статі. В тому чи іншому ступені ці дві форми зумовлюють едипів комплекс в його кінцевому вигляді" [2, 624].

З. Фрейд зазначав, що едипів комплекс формується в найбільш ранній період життя і сягає найвищого ступеня розвитку між трьома та п'ятьма роками, що відповідає фалічній фазі розвитку

ку лібідо. Його присутність спостерігається при настанні латентного періоду і вторинно відновлюється в пубертатний період. Розв'язання едипового комплексу пов'язане з тим чи іншим вибором об'єкта.

У стосунках з дитиною батьки (близькі родичі, вчителі) виступають у ролі первинних лібідіозних об'єктів. Система відносин "дитина — первинний лібідіозний об'єкт" є досить енергетичною та лібідіозно забарвленою. Стосунки з батьками передбачають певне емоційне напруження. Причому існуючі взаємини різнопланові за "валентністю" (від добрих до холодних, ворожих) та амбівалентні (протилежні) за своєю природою. Остання якість зумовлена наявністю одночасного прагнення мати близькі стосунки з одним із батьків та нормативних суспільних санкцій. Під впливом соціальних чинників лібідіозна енергія інцестуозного змісту, звернена на одного з батьків, не знаходить бажаної розрядки і тому зазнає видозмін, обираючи для цього "дозволені" форми вираження.

Якщо взаємини між батьками та дитиною забарвлені позитивно, застосовуються такі форми виявлення, як ніжність, ласка, увага тощо. Світоглядні погляди, цінності, установки первинного лібідіозного об'єкта приймаються, стають значущими для дитини, її безпосередньою власністю. Наслідком такої ситуації є авторитетність дорослого, значущість його поглядів і вчинків, виправданість будь-якої його поведінки та ін. За таких умов "...психологічний вплив дорослого має величезну силу. Вона виражається не тільки у прийнятті поведінки, цінностей наставника, успадкуванні і повторенні його поглядів, принципів і т. ін., а й в копіюванні самого стилю та нюансів поведінки того, до кого відчувається потяг" [2, 93].

Ситуація, коли стосунки набувають негативної модальності, також передбачає вихід лібідіозної енергії, тільки за іншою, протилежною схемою — “від зворотного”, тобто через образ, лайку, крик, бійку тощо.

Такі варіанти виходу прийнятні лише до певного моменту розвитку людини. В період статевого дозрівання нереалізована лібідіозна енергія прагне з подвійною силою проявити себе на табуований інцестуозний об’єкт. Однак, як і раніше, це бажання залишається нездійсненим. Унаслідок цього енергія знаходить для себе новий об’єкт вираження (часто соціально неприйнятний), але, на жаль, механізм поведінки залишається незмінним. У соціально сприятливому плані цей пошук у підлітка представлений потребою розширення кола друзів, переходом до любовних стосунків.

Як у першому, так і другому випадках вибір заміщуючих об’єктів зазнає впливу інфантильних бажань дитинства. “Вибір заміщуючого об’єкта може мотивуватися самими різними факторами, першопочатково неусвідомленими індивідом: зовнішньою схожістю, наявністю важливої для індивіда риси у первинного лібідіозного об’єкта і його “заміщення” та ін.” [3, 172].

Вибір може відбуватися також за протилежними первинному варіанту якостями. Однак в обох випадках, незалежно від мотивації, вибір залишається незадовільним. “Перевага, заснована на наявності у партнера деяких специфічних особливостей, що вказують на зв’язок з батьками, не може бути цілком задовільною, оскільки з часом стає очевидним, що він має ряд певних характерологічних (та інших) особливостей, які першопочатково не бралися до уваги. Тому, незважаючи на те, що певні якості партнера відповідають еталону та обіцяють виконання бажань, інші, що сприймаються як другорядні, заважатимуть цьому” [4, 166].

Детермінантами девіантної поведінки можуть виступати як перший, так і другий варіанти стосунків.

У першому варіанті сильнодіючим каталізатором асоціальної поведінки може виступати “підриг” умовних цінностей суб’єкта, які були засвоєні з дитинства і не підкріплені у певний значущий момент в реальному житті.

У другому варіанті детермінанта ускладнюється ще й додатковими чинниками. Здебільшого загострюються вже усталені форми поведінки, які підсилюються ще й новим інструментарієм. Наприклад, перехід до нового шабля розвитку особистості посилює негативізм, демонстративну стосовно дорослих поведінку, частішають випадки жорстокості й агресивності, але всі ці засоби вже

можуть підкріплюватися так званими “дорослими діями” (втеча з дому, алкоголь, наркотики, кримінальні дії тощо).

Отже, ситуації дитинства, що мали емоційно напружений характер, значною мірою впливають на поведінку дорослої людини через закріплення (фіксацію). Остання, внаслідок сильного емоційного тяжіння едипового порядку, виявляється в різного роду деструктивних формах поведінки: типовості реакції в різних за відтінком життєвих ситуаціях; моделюванні ситуацій, пережитих у дитинстві, тощо.

Обидва варіанти поведінки, на жаль, “не вирішують” інфантильного бажання та заздалегідь приречені на невдачу, оскільки спрямовані проти норм, запроваджених суспільством та знаходяться у протиріччі із засобами їх досягнення. У результаті непродуктивна поведінка особистості лише загострює з часом свої прояви у зв’язку з накопиченням негативного досвіду в минулому. Ця неузгодженість не усвідомлюється суб’єктом, так само як і справжній зміст своїх дій, завдяки чому вони набувають ірраціонального характеру. Відсутність результату веде до регресії, до більш простих форм поведінки, коли відповідальність може бути перенесена на інших чи віднесена до особливостей ситуації. Інколи мають місце інфантильні форми поведінки, особливо якщо в дитинстві вони були чимось підкріплені.

Складність вирішення питання подолання деструктивних механізмів поведінки полягає в розкритті внутрішньо-особистісних передумов захисних реакцій. Їх неусвідомлення унеможливає його розв’язання.

Вирішення особистісної проблеми потребує розширення й поглиблення рефлексивних знань, які включають порівняння намірів до дії із самими діями суб’єкта. Суб’єкт часто не в змозі адекватно усвідомлювати свою особистісну проблему, бо перебуває в полоні ілюзій, породжуваних викривленнями свідомості, яких потребують “захисти”. Здебільшого в полі його свідомості потрапляють наслідки дії особистісної проблеми: відчуття напруженості, тривоги, підвищена агресивність або пасивність, апатія та ін. Суб’єкт швидше може усвідомлювати ситуативні наслідки дії особистісних проблем, не розуміючи їх особистісних першопричин та більш уразливих наслідків для всієї його психічної життєдіяльності.

Отже, девіантна поведінка визначається низкою чинників. Одним із найголовніших можна вважати характер стосунків дитини з первинними лібідіозними об’єктами. Ситуація дитинства, а саме його неусвідомлені впливи, неможливість вирішення едипового комплексу, боротьба з амбівалентними почуттями,

наявність у людини внутрішньої стабілізованої суперечності виступають головними детермінантами деструктивної, асоціальної поведінки. Розв'язання проблеми полягає в усвідомленні ілюзорних потреб власного "Я" та засобів їх досягнення.

Література

1. Головин С. Ю. Словарь практического психолога. — Минск: Харвест, 1998.

2. Лапранш Ж., Понталис Ж.-Б. Словарь по психоанализу. — М.: Высш. шк., 1996.

3. Мошенська Л. В. Едипів комплекс та внутрішні суперечності психіки суб'єкта // Зб. наук. пр. Ін-ту психології ім. Г. С. Костюка АПН України / За ред. С. Д. Максименка. — К.: Гнозис, 2002. — Т. 4, № 42.

4. Мошенская Л. В. Эдипов комплекс и его деструктивные последствия // Вісн. НТУ України "Київський політехнічний інститут". Філософія. Психологія. Педагогіка: Зб. наук. пр. — К.: ІВЦ "Політехніка", 2002. — № 4.

К. В. ЧЕРНОКУР, студентка II курса
(Криворожский филиал МАУП)

ОСОБЕННОСТИ КОРРЕЛЯЦИИ АНОРГАЗМИИ И ПСИХОРИСУНКА

Наукові праці МАУП, 2003, вип. 12, с. 103–105

Исследована кореляція аноргазмії та психорисунка. Установлено, що у осіб жіночого статі, підвержених аноргазмії, можуть фіксуватися графічні маркування девіації.

По статистике каждая вторая женщина подвержена аноргазмии. В силу отсутствия информации по данной теме возникает необходимость изучения этого явления.

Исследование посвящено изучению корреляции аноргазмии и психорисунка. В качестве объекта исследования выступают особенности связи между аноргазмией и психорисунком. Было предположено, что у лиц женского пола с сексуальным нарушением «аноргазмия» могут фиксироваться определенные графические маркировки дивииации. Цель исследования — обнаружить особенности корреляции аноргазмии и психорисунка.

Для проверки выдвинутой гипотезы был проведен анализ тестирования испытуемых по методике А. Холода [2, 86]. Она состоит из теста Леонгарда–Холода на установление типов акцентуации личности и сексологических предпочтений, а также из 20-ти психологических и психолингвистических заданий. Одно из них задание №15: «Создайте рисунок любыми цветами на тему «Несуществующее животное»».

В эксперименте приняли участие 55 человек, 29 (53 %) из них подвержены аноргазмии. Отказались выполнять условия задания 5 человек (21 %) из 29. При интерпретации данных за 100 % взяты показатели без отказов — 24 человека.

Испытуемыми данного исследования выступали работники народного образования, студенты Криворожского государственного педагогического университета и Европейского университета финансов, информационных систем, менеджмента и бизнеса (г. Кривой Рог) в возрасте 17–20 лет.

Основными методами исследования избраны опрос и эксперимент. Были обработаны 55 карточек по методике А. Холода, из них — 29 карточек с диа-

гнозом аноргазмией I–IV степеней. Обработка результатов производилась по следующим критериям:

1. Положение рисунка на листе:
 - 1.1. Верхний край листа.
 - 1.2. Нижний край листа.
 - 1.3. По центру листа.
2. Расположение центральной части фигуры, головы:
 - 2.1. Повернута вправо.
 - 2.2. Повернута влево.
 - 2.3. В положении «анфас».
 - 2.4. Увеличенный размер головы.
 - 2.5. Дополнительные детали.
3. Изображение ушей.
4. Изображение рта:
 - 4.1. Приоткрытый рот с языком без прорисовки губ.
 - 4.2. Приоткрытый рот с прорисовкой губ.
 - 4.3. Рот с зубами.
 - 4.4. Закрытый рот без прорисовки губ, языка, зубов.
5. Изображение глаз:
 - 5.1. Присутствуют на рисунке.
 - 5.2. Глаза с прорисовкой радужки или ресниц.
6. Расположение опорной части фигуры:
 - 6.1. Соединение с корпусом тщательное.
 - 6.2. Разнонаправленность формы ног.
7. Присутствие частей, расположенных над уровнем фигуры:
 - 7.1. Крылья, дополнительные ноги и т. д.
 - 7.2. Украшающие детали.
8. Расположение хвоста:
 - 8.1. Повернут вправо.
 - 8.2. Повернут влево.
 - 8.3. Направлен вверх.

- 8.4. Направлен вниз.
9. Контуры фигуры:
 - 9.1. Зачеркивание верхних контуров.
 - 9.2. Зачеркивание нижних контуров.
 - 9.3. Легкий нажим.
 - 9.4. Резко продавленная "жирная" с нажимом линия.
10. Общее количество деталей на рисунке:
 - 10.1. Мало составных элементов.
 - 10.2. Много составных элементов.
11. Циклотимная акцентуация личности по К. Леонгарду.

Циклотимный тип характеризуется сменой гипертимических и дистимических состояний. По мнению К. Леонгарда [1, 173], радостные события вызывают у них жажду деятельности, повышенную говорливость, "скачивание" идей. Сюда можно отнести и лиц с демонстративным типом акцентуации личности. У таких людей симптоматика I–IV степеней аноргазмии и фригидность маркируется таким образом:

1. 58 % испытуемых свой рисунок располагают по центру листа. У 54 % центральная часть фигуры — голова находится в положении "анфас". Эти тенденции трактуются как эгоцентризм.

Субъективно аноргазмию можно разделить на: а) физиологическую, которой присущи неуверенность в себе, кротость, застенчивость, немногословность, и б) психогенную, для которой характерны депрессия, отторжение полового партнера, компенсация. Отсюда следует, что работает механизм компенсаторности. Женщины, которые не могут выразить себя в сексе, в психорисунке подсознательно пытаются утвердиться, прибегая к размещению рисунка в центре листа, а голову рисуя в "анфас".

2. 58 % испытуемых изобразили уши, что свидетельствует о значимости мнения окружающих о себе.

Формирующийся комплекс неполноценности, основанный на указании своего сексуального недостатка, выражается в стремлении узнать мнение окружающих о себе. Это говорит об обостренной жажде информации извне, о боязни проявить себя неполноценной.

3. На рисунке изобразили глаза 58 % испытуемых, 33 % зачеркивали и заштриховывали верхние контуры фигуры, 33 % прибегали к "жирным" с нажимом линиям. Эти тенденции являются символами присущего человеку переживания страха, тревожности.

По данным С. Фишера [3, 128–129], главный фактор аноргазмии — неуверенность в половом партнере, страх его потерять. Следовательно, возникает тревога о возможности не удовлетворить партнера.

4. 37 % испытуемых изобразили на рисунке рот без прорисовки губ, языка, зубов, что говорит о низкой речевой активности.

"Наибольшие трудности в сексуальной жизни испытывают люди с недостаточной контактностью, эмоциональной заторможенностью" [4, 478], что свидетельствует о неспособности раскрепоститься в сексуальной жизни.

5. 47 % испытуемых разнообразили форму и положение несущих, опорных частей фигуры, что интерпретируется как инакомыслие (ближе к патологии).

Инакомыслие проявляется в опровержении общепринятых моральных правил. Так как аноргазмирующая женщина находится в начале осознания своего нарушения, она прибегает к поиску того полового партнера, который сможет дать ей осознание ценности сексуальной жизни. Факт частой смены половых партнеров трактуется как инакомыслие.

6. 50 % испытуемых изображают животное с маленьким количеством деталей, необходимых для того, чтобы дать представление о придуманном несуществующем животном (тело, голова, конечности или крылья и т. д.) — это свидетельствует об экономии энергии, астеничности организма.

Субъективно это связано с физиологической аноргазмией. Тенденция фиксируется у людей болезненных, поэтому присутствует установка на экономию жизненной энергии.

В исследовании были изучены особенности связи между аноргазмией и психорисунком. Гипотеза о существовании определенных графических маркировок аноргазмии в психорисунке подтвердилась. Действительно, у лиц женского пола с симптоматикой аноргазмии зафиксированы следующие особенности графической маркировки:

1. Расположение рисунка по центру листа.
2. Изображение на рисунке ушей.
3. Изображение глаз.
4. Рот без прорисовки губ, языка, зубов.
5. Разнонаправленность формы ног.
6. Зачеркивание и затемнение верхних контуров фигуры.
7. "Жирные" с нажимом линии.
8. Незначительное количество дополнительных элементов.

Все перечисленные тенденции маркировки аноргазмии в психорисунке свидетельствуют о том, что лица женского пола с симптоматикой аноргазмии подвержены сильным чувствам страха и тревоги по поводу своей сексуальной неактивности и трудностей в общении. Поэтому срабатывает компенсаторный механизм, который обостряет проявление эгоцентризма, в частности в психорисунке.

Результаты не рекомендуется экстраполировать, поскольку исследование является пилотажным.

Литература

1. *Практическая психология в тестах, или Как научиться понимать себя и других* / Сост.: Р. Римская, С. Римский. — М.: АСТ-ПРЕСС, 2000. — С. 169–174.

2. *Холод А.* Экспериментальная программа исследований по антропологической лингвистике: Метод. рекомендации, 1999.

3. *Fisher A. E.* Maternal and sexual behavior induced by intracranial chemical stimulation // *Science*. — 1956. — Vol. 124. — P. 128–129. (Или: *Кон И. С.* Введение в сексологию. — М.: Медицина, 1990. — С. 228–243.)

4. *Schnabl S.* Intimverhalten. Sexualstörungen. Persönlichkeit. — Berlin: Deutscher Verlag der Wissenschaften, 1976.

*С. В. ШУЛЬГА, студентка III курсу
(Український гуманітарний інститут, м. Київ)*

ШЛЯХИ ПРОФІЛАКТИКИ ТЮТЮНОПАЛІННЯ СЕРЕД УЧНІВСЬКОЇ МОЛОДІ

Наукові праці МАУП, 2003, вип. 12, с. 106–108

В Україні одним із чітко визначених пріоритетів є здоров'я громадян, яке в наш час розглядається як показник цивілізованості держави, що відбиває соціально-економічне становище суспільства. Відповідно до резолюції ООН № 38/54 від 1997 р. здоров'я населення вважається головним критерієм доцільності й ефективності всіх без винятку сфер господарської діяльності. Особливо важливе здоров'я дітей і молоді.

У той же час процеси, які відбуваються в державі, у багатьох сферах характеризуються нестабільністю абсолютно в усьому: політичні конфлікти, моральний занепад, правова нестійкість, втрата духовних цінностей, скасування основних моральних критеріїв у родині, в особистому та суспільному житті. Сьогодні вже нікого не дивує, що у сучасній українській молоді є чимало соціально-психологічних проблем. Одна з них — тютюнопаління, яке розповсюджується надзвичайно швидко.

Мета нашого дослідження — розвиток зацікавленості молоді у профілактиці тютюнопаління.

Завданнями дослідження є аналіз наукових і статистичних джерел, доведення правдивої інформації до молоді, яка палить, різні форми роботи з учнівською молоддю з питань загрози тютюнопаління не лише здоров'ю, а й духовному та психічному стану.

Проведений нами аналіз теоретичних джерел і статистичних матеріалів ВООЗ свідчить таке:

- у світі 1,1 млн осіб викурюють 5,5 трильйони цигарок за рік; Україна вже належить до “гаражних точок”;
- у світі на одну особу припадає 870 викурених цигарок за рік; в Україні — відповідно 1500–1800;
- 12 млн з усього населення України палять, водночас кількість працездатного населення становить лише 41,4 %;
- палять 40 % молодих, решта втягнена в цей процес пасивним курінням, радіус впливу яко-

го 5 м від тютюнового диму; якщо людина перебуває у приміщенні, де палять, незважаючи на її присутність, то це рівносильно викурюванню нею чотирьох цигарок;

- лише в Києві палять 800 тис. осіб, з них 100 тис. жінок та дівчат дітородного віку (21–23 роки), тобто кожна третя жінка;
- виявлено, що у всесвітньому масштабі існує лише дві найвагоміші причини смерті: СНІД та тютюнопаління; внаслідок куріння кожного року в Україні вмирають 120 тис. людей; 1 млн осіб в Європі щорічно помирають від хвороб, пов'язаних з тютюнопалінням. А на планеті Земля кожний 12-й житель гине від наслідків паління;
- в Україні тютюнопаління є причиною кожного п'ятого випадку смерті осіб понад 35 років;
- за різними даними, серед учнівської та студентської молоді цією шкідливою звичкою вражені від 50 до 74 % юнаків і дівчат віком 17–18 років. За результатами дослідження Національного медичного університету, 22 % школярів Києва палять систематично.

Хоч сьогодні за даними ВООЗ Україна посідає лише 17-те місце з тютюнопаління, складається таке враження, що ми прагнемо бути першими, хоч і знаємо, що 75 % пожеж виникає внаслідок тютюнопаління, не кажучи вже про те, що ВООЗ усіх нібито повідомляє про те, що кожна викурена цигарка містить в собі 4000 отрут, 43 канцерогени та 40 тис. отруйних хімічних сполук, і все це через 7 хвилин потрапляє у кров людини. Така інформація варта того, щоб її читала сучасна українська молодь на рекламних листівках та щитах по всій Україні. На жаль, замість цього на них школярі бачать своїх однолітків, які пропагують їм паління у вигляді ласого виграшу: авто щомісяця, відеокамеру щотижня, або хоча б 1000 швейцарських годинників, подорож до зарубіжної країни чи просто гроші, які, звичайно, ніко-

му не завадили б. Що казати в таку хвилину про малообізнаних з таких серйозних питань дітей.

Можливо, не так би процвітало це зло, якби не першокласна реклама, на яку нині витрачається більше коштів, ніж на лікування від хвороб, спричинених цією проблемою в нашій фінансово збіднілій країні. Широко розповсюджується реклама не тільки зарубіжних, а й вітчизняних цигарок по всій країні, а особливо в м. Києві. На головній вулиці міста виставляються щити з рекламою цигарок "ПРИЛУКИ", які вже дійшли таких меж, що зображують дітей: хлопців та дівчат з гучним закликком курити. В той час, коли в нашій країні високий рівень безробіття, коли є сім'ї, котрі голодують, але коряться рабській звичці чи просто омані про "солодкий виграш", що може змінити все життя, молодь купує вітчизняні цигарки, щоб, так би мовити, бути "особливим". Проблема є також те, що продають тютюнові вироби дорослі люди, яким не вистачає пенсії, які бажають швидше збути товар та закупити партію нового, а також просуватися у ланці прогресивного бізнесу.

Тютюновій промисловості в нашій країні, на наш погляд, надано найкращі умови для повноцінного та широкомасштабного розвитку. Надзвичайно бурхливе зростання тютюнопаління за останні роки свідчить не тільки про соціальний занепад, а й про те, що суспільство і держава виявилися нездатними протидіяти цьому явищу. З кожним роком "вік" тютюнопаління молодшає за рахунок сучасної української молоді, особливо шкільного віку, яка стає основним споживачем заборонених їм товарів та найвдалішим, постійним клієнтом в цій галузі продукції.

Зараз бракує соціальних інститутів, які займаються вирішенням типових для молодіжного середовища проблем. Тим самим держава дозволяє країнам, де тютюн є продуктом вирощування і продажу № 1, втручатися в життя дітей. Сьогодні, за даними ВООЗ, тютюнова промисловість намагається задовольнити потреби 12 млн населення України, заготовляючи як мінімум 1800 цигарок для однієї людини, 25 млрд — для громадян Російської Федерації і 5,5 трлн — для 1,1 млрд населення планети, яке палить, не враховуючи запасів для майбутніх курців, яких кожного дня лише у Сполучених Штатах Америки серед жінок до 23 років налічується 2000 осіб, котрі вперше беруть у руки сигарету.

На сьогоднішній день відомо, що лише США витрачають на цю неймовірну примху 14 млрд дол. і ще 12 млрд дол. на приналежності для тютюнопаління. Додамо до цього ще вартість лікування

хвороб, що викликає цей наркотик, і рахунок легко перевищить 100 млрд дол. за рік.

Зважаючи на виявлену проблему, протягом двох років нами було проведено ряд спостережень та письмових опитувань. Так, дослідження на базі Українського гуманітарного ліцею в м. Богуславі (Київська область) при педагогічному коледжі ім. І. С. Нечуя-Левицького показало, що 85 % учнів 10–11 класів палять. Анкетування учнів 8–9 класів загальноосвітньої школи № 2 І–ІІІ рівнів м. Ірпеня виявило, що 26 % учнів палять. Причому в цих двох навчальних закладах дівчаток, які палять, удвічі більше, ніж хлопчиків.

Зазначимо, що ці заклади відзначаються високим рівнем організації навчально-виховного процесу. Педагогічний колектив постійно надає дітям інформацію щодо шкідливості паління. Крім того, батьки беруть активну участь у співпраці зі школою у вихованні здорового покоління. Дирекція школи намагається зробити все для припинення швидкого зростання тютюнопаління. Усі діти ведуть активний спосіб життя в навчанні, відвідують різні гуртки, беруть участь у різноманітних конкурсах та олімпіадах. Тобто йдеться про повноцінних, інтелектуально здібних дітей. І водночас виявлено, що кожен четвертий учень 8–9-х класів курить.

Цей аналіз показує, що куріння серед підлітків надзвичайно поширене явище. Не секрет і те, що в подальшому житті воно набуває більш серйознішого характеру. Тютюнопаління переростає в залежність, яка втягує потім в наркоманію, надмірне вживання алкогольних напоїв та інші згубні звички, що руйнують націю.

Кожного дня зростають показники хвороб, викликаних курінням: ракове ураження язика, гортані, жовчного міхура, виразки внутрішніх органів, рак легенів, хронічний бронхіт, емфізема, серцево-судинні захворювання та багато інших. Усі ці фактори спричиняють покоління деградуючих людей та інвалідів.

Враховуючи психологічні вікові особливості, а також зважаючи на те, що для підлітків друзі є найбільшим авторитетом, нами започатковано проведення профілактичної програми в системі "вищий заклад освіти — школа". Учасниками такої співпраці стали Український гуманітарний інститут та ЗОШ № 2 м. Ірпеня. Програмою передбачено п'ять етапів:

- підготовка студентської молоді для роботи в школі в позанавчальний час;
- встановлення дружніх контактів між студентами та школярами;

- проведення циклу інформаційних лекцій та бесід щодо шкідливого впливу куріння з використанням ефективних наочних посібників;
- проведення циклу спеціальних занять для курців;
- виявлення ефективності запроваджених заходів.

Таким чином, оскільки статистика показує, що 40 % молоді курить, а це лише верхівка того "айсбергу", який вдалося зафіксувати ВООЗ, то цілком імовірно, що цей показник значно вищий.

Нашими пропозиціями стосовно шляхів виходу із зазначеної проблеми є такі:

- заборонити у країні рекламу тютюнопаління;
- у зв'язку із руйнівним впливом на організм пасивного куріння заборонити куріння у громадських місцях (на вокзалах, в підземних переходах, тамбурах електропотягів тощо);

- посилити в навчальних закладах і на телебаченні просвітницьку роботу щодо небезпеки тютюнопаління;
- видати методичні рекомендації щодо забезпечення ефективних заходів профілактики тютюнопаління.

Література

1. *Вернон У. Фостер. Новий старт.* — Заокський: Джерело життя, 2001. — С. 139–147.
2. *Ладінгтон Е., Дейль Г., Гамлешко І. Ключі до здоров'я.* — Заокський: Джерело життя, 1993. — С. 173–180.
3. *Садова О. Гармонія життя.* — Заокський: Джерело життя, 2001.

О. Н. ВОСКОБОЙНИК

(Днепропетровский инженерно-строительный институт)

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ПРОБЛЕМЫ В ДЕВИАНТНОМ ПОВЕДЕНИИ ПОДРОСТКОВ

Наукові праці МАУП, 2003, вип. 12, с. 109–113

Профилактика девиантного поведения несовершеннолетних становится сейчас не только социально значимой, но и психологически необходимой. Предлагаются решения проблемы повышения эффективности ранней профилактики путем выявления неблагоприятных факторов и десоциализирующих воздействий со стороны окружения и дифференцированный подход в выборе воспитательно-профилактических средств психолого-педагогической коррекции отклоняющегося поведения.

Введение

В любом социальном обществе всегда существуют определенные социальные нормы, по которым оно живет. Отклонение или несоблюдение этих норм является социальным отклонением, или девиацией.

Девиантное поведение — одна из наиболее важных проблем любого социального общества. Оно всегда было, есть и будет иметь место в человеческом обществе. И как бы мы не хотели от этого избавиться, всегда найдутся люди, называемые девиантами, т. е. те, которые не могут или не хотят жить по правилам и нормам общества.

Тревожным симптомом является рост количества несовершеннолетних с девиантным поведением, проявляющимся в асоциальных действиях (алкоголизм, наркомания, нарушение общественного порядка, хулиганство, вандализм и др.). Усилилось демонстративное и вызывающее по отношению ко взрослым поведение.

Рост агрессивных тенденций в подростковой среде отражает одну из острейших социальных проблем нашего общества, где за последние годы резко возросла молодежная преступность, особенно преступность подростков. Подростковому возрасту присущи различные типы нарушенного поведения. Нарушенное поведение — это понятие неоднозначное ни в терминологии, ни в содержании самого термина, ни в его отношении к так называемому нормальному поведению. В терминологическом отношении «нарушенное поведение» часто рассматривается как синоним словосочетаний «трудный ребенок», «ненор-

мальное поведение», «ребенок с нарушениями в аффективной сфере», «девиантное поведение», «отклоняющееся поведение», «делинквентное поведение», «противоправное, преступное, криминальное поведение» и др. Но названные термины несут одностороннюю информацию: бытовую (трудный ребенок), юридическую (преступное поведение) и т. д.

Отклоняющимся называют поведение, в котором устойчиво проявляются отклонения от социальных норм, как отклонения агрессивной или корыстной ориентации, так и социально-пассивного типа.

Для характеристики отклоняющегося поведения используют специальные термины «делинквентность» и «девиантность».

Если нарушения не достигают уровня уголовно наказуемых действий, то такое поведение у несовершеннолетних обычно принято называть делинквентным. Чаще всего делинквентное поведение начинается с прогулов — с уклонения от учебы и труда и присоединения к асоциальной группе подростков. Мелкое хулиганство, отбирание у более младших детей денег, издевательства над ними, а в составе группы и над более старшими подростками — обычный набор делинквентных поступков.

Под девиантностью понимают отклонение от принятых в обществе норм. Под определение «девиантное поведение» подпадают как делинквентное, так и другие нарушения поведения (от ранней алкоголизации до суицидных попыток). В литературе указывается на необходимость различать понятие «отклоняющееся поведение» от терминов

“отклонение в развитии”, “задержка в развитии”, “отставание в развитии”. Эти термины характеризуют детей с дефектами развития.

В быту термин “агрессия” широко применяют для обозначения насильственных захватнических действий. Агрессия и агрессоры всегда оцениваются резко отрицательно как выражение культа грубой силы. В основном под агрессией понимается вредоносное поведение. В понятии “агрессия” объединяются различные по форме и результатам формы поведения — от злых шуток, слезен, враждебных фантазий до бандитизма и убийств. В подростковой жизни нередко встречаются формы насильственного поведения, определяемого в терминах “задиристость”, “драчливость”, “озлобленность”, “жестокость”. К агрессивности близко подходит состояние враждебности. Враждебность — более узкое по направленности состояние, всегда имеющее определенный объект. Часто враждебность и агрессивность сочетаются, но нередко люди могут находиться во враждебных отношениях, однако никакой агрессивности не проявляют. Бывает и агрессивность без враждебности, когда обижают людей, к которым никаких враждебных чувств не питают.

Нарушения поведения

Отклонение в поведении — одна из центральных психолого-педагогических проблем. Подростковый возраст является одним из наиболее сложных периодов развития человека. Несмотря на относительно кратковременность (с 11 до 18 лет), он практически во многом определяет всю дальнейшую жизнь индивидуума. Именно в подростковом возрасте преимущественно формируются характер, основные черты личности. Эти обстоятельства — переход от опекаемого взрослыми детства к самостоятельности, смена привычного школьного обучения на другие виды социальной деятельности, а также бурная гормональная перестройка организма — делают подростка особенно уязвимым и податливым к отрицательным влияниям среды. При этом необходимо учитывать свойственное подросткам стремление освободиться от опеки и контроля родных, учителей и других воспитателей. Нередко это стремление приводит и к отрицанию духовных ценностей и стандартов жизни вообще старшего поколения. При этом все более очевидно проявляются недостатки воспитательной работы с подростками. Особенно значимые в этом отношении неправильные взаимоотношения в семье, возросший уровень разводов.

Девиянтное поведение несовершеннолетних имеет свою специфическую природу и рассматривается как результат социопатогенеза, проявляющегося под

влиянием различных целенаправленных, организованных и стихийных, неорганизованных воздействий на личность ребенка, подростка, юноши. При этом большую роль среди причин, обуславливающих различные отклонения, играют социально-психологические, психолого-педагогические и психобиологические факторы, знание которых необходимо для эффективной воспитательной и профилактической деятельности. Таким образом, именно в профилактике асоциального поведения несовершеннолетних особое значение приобретает психологическое знание, на основе которого исследуется природа отклоняющегося поведения подростков, а также разрабатываются практические меры по предупреждению асоциальных проявлений.

Девиянтное поведение является сейчас наиболее актуальной проблемой. И если раньше считалось, что отклоняющееся поведение присуще исключительно подросткам мужского пола, то в последние годы и подростки женского пола привлекают все больше внимания. И дело не только в росте мелких правонарушений, алкоголизации и токсикомании у девушек, крайне важно то, что эти отклонения приобретают у них большую социальную значимость и соответственно бывают в более тяжелой форме. При этом подростки женского пола все чаще становятся “вдохновителями” и инициаторами нарушений поведения у мальчиков. В возрасте 12–13 лет поведение напрямую связано с ситуационными факторами, безнадзорностью и некритичностью в отношении поведения микросоциума.

Истоки учебных неудач и аномального поведения лежат в педагогической и социальной запущенности, различных отклонениях в состоянии физического и психического здоровья. По большей же части отклонения в поведении обусловлены не врожденными психическими и физиологическими дефектами, а последствиями неправильного воспитания и в семье, и в школе. Приобретают особую актуальность исследование девиянтного поведения несовершеннолетних и поиск путей его коррекции в связи со снижением возрастных границ. Чаще всего корни агрессивности и повышенной тревожности уходят в раннее детство, закрепляясь или сглаживаясь в более позднем возрасте.

Причины и специфика проявления агрессивности детей

Современный подросток живет в мире, сложном по своему содержанию и тенденциям социализации. Это связано, во-первых, с темпом и ритмом технико-технологических преобразований, предъявляющих к растущим людям новые требования. Во-вторых, с насыщенным характером ин-

формации, которая создает массу “шумов”, глубоко воздействующих на подростка, у которого еще не выработана четкая жизненная позиция. В-третьих, с экологическими и экономическими кризисами, поразившими наше общество, что вызывает у детей чувство безнадежности и раздражения. При этом у молодых людей развивается чувство протеста, часто неосознанного, и вместе с тем растет их индивидуализация, которая при потере общесоциальной заинтересованности ведет к эгоизму. Подростки больше других возрастных групп страдают от нестабильности социальной, экономической и моральной обстановки в стране, утратив сегодня необходимую ориентацию в ценностях и идеалах, — старые разрушены, новые не созданы. Личность ребенка и подростка формируется не сама по себе, а в окружающей его среде. Особенно важна роль малых групп, в которых подросток взаимодействует с другими людьми. Прежде всего это касается семьи.

Сочетание неблагоприятных биологических, психологических, семейных и других социально-психологических факторов искажает образ жизни подростков. Характерным для них становится нарушение эмоциональных отношений с окружающими людьми. Подростки попадают под сильное влияние подростковой группы, нередко формирующей асоциальную шкалу жизненных ценностей. Сам образ жизни, среда, стиль и круг общения способствуют развитию и закреплению девиантного поведения. Таким образом, имеющий место отрицательный микроклимат во многих семьях обуславливает возникновение отчужденности, грубости, неприязни определенной части подростков, стремления делать все назло, вопреки воле окружающих их людей, что создает объективные предпосылки для появления демонстративного неповиновения, агрессивности и разрушительных действий.

Интенсивное развитие самосознания и самокритичности приводит к тому, что ребенок в подростковом возрасте обнаруживает противоречия не только в окружающем мире, но и собственном представлении о себе.

Стихийно складывающиеся компании сверстников объединяют подростков, близких по уровню развития, интересам. Группа закрепляет и даже культивирует девиантные ценности и способы поведения, оказывает сильное влияние на личностное развитие подростков, становясь регулятором их поведения. Утрачиваемое подростками чувство дистанции, ощущение допустимого и недопустимого приводит к непредсказуемым событиям. Существуют особые группы, для которых характерна установка на немедленное удовлетворение желаний, па-

ссивную защиту от трудностей, стремление перекладывать ответственность на других. Подростков в этих группах отличают пренебрежительное отношение к обучению, плохая успеваемость, бравада невыполнением обязанностей: всячески избегая выполнять какие-либо обязанности и поручения по дому, готовить домашние задания, а то и посещать занятия, подобные подростки оказываются перед лицом большого количества “лишнего времени”. Но для этих подростков характерно именно неумение содержательно проводить досуг. У подавляющего большинства таких подростков отсутствуют какие-либо индивидуальные увлечения. Бессодержательно проводимое время толкает подростков на поиск новых “острых ощущений”. Алкоголизация и наркотизация теснейшим образом вплетаются в структуру девиантного образа жизни подростков. Часто подростки распитием спиртного как бы отмечают свои “заслуги”: удачные похождения, хулиганские поступки, драки, мелкие кражи. Объясняя свои плохие поступки, подростки имеют неправильное представление о нравственности, справедливости, смелости, храбрости.

Дети подросткового возраста особенно зависимы от микросреды и конкретной ситуации. Одним из определяющих элементов микросреды в отношениях, формирующих личность, является семья. При этом решающую роль играет не ее состав — полная, неполная, распавшаяся семья, а нравственная атмосфера, взаимоотношения, которые складываются между взрослыми членами семьи, между взрослыми и детьми.

Профилактика и коррекция агрессивного поведения детей

Коррекционная работа по профилактике отклоняющегося поведения с подростками имеет свои особенности. На начальных этапах не показаны групповые формы. Не говоря уже о практически неизбежной отрицательной консолидации подростков в группе, индивидуальная работа с подростком более эффективна. С самого начала, параллельно, необходимо начинать работу с семьей. После диагностики семейных отношений и степени их дисгармоничности должна следовать психокоррекционная работа как индивидуальная, так и групповая. Но основной акцент следует делать на индивидуальной работе с подростком. Совершенно неэффективными оказываются общие беседы о необходимости “хорошо себя вести”.

Особое место в коррекционной работе следует уделять формированию круга интересов подростка на основе особенностей его характера и способностей. Необходимо стремиться к макси-

мальному сокращению периода свободного времени подростка — “времени праздного существования и безделья” за счет привлечения к положительно формирующим личность занятиям: чтение, самообразование, занятие музыкой, спортом и т. д.

При непродуктивной деятельности в период свободного времени — “ничегонеделанье” — неизбежен скорый возврат подростка в асоциальную компанию и рецидив делинквентности. Исходя из того, что развитие ребенка осуществляется в деятельности, а подросток стремится к утверждению себя, своей позиции как взрослый среди взрослых, необходимо обеспечить включение подростка в такую деятельность, которая лежит в сфере интересов взрослых, но в то же время создает возможности подростку реализовать и утвердить себя на уровне взрослых.

Психологический смысл социально признаваемой и социально одобряемой деятельности состоит для подростка в том, что, участвуя в ней, он фактически приобщается к делам общества, занимает в нем определенное место и удерживает свою новую социальную позицию среди взрослых и сверстников. В процессе этой деятельности подросток признается взрослыми как равноправный член общества. Это создает оптимальные условия и для реализации его потребностей. Такая деятельность предоставляет подростку возможность развития его самосознания, формирует нормы его жизнедеятельности. Но методы и принципы такой деятельности требуют значительной корректировки при включении в нее подростков, отличающихся повышенной агрессивностью. Прежде всего необходима организация системы развернутой деятельности, создающей жесткие условия и определенный порядок действий и постоянный контроль. При условии последовательности, постепенности приобщения агрессивных подростков к различным видам социально признаваемой деятельности — трудовой, спортивной, художественной, организаторской и других — важно соблюдать принципы общественной оценки, преемственности, четкого построения этой деятельности.

Заключение

В подростковом возрасте один из видов отклоняющегося поведения — агрессивное, нередко принимающее враждебную форму (драки, оскорбления). Так, для некоторых подростков участие в драках, утверждение себя с помощью кулаков является устоявшейся линией поведения. Ситуация усугубляется нестабильностью общества, меж-

личностными к межгрупповыми конфликтами. Снижается возраст проявления агрессивных действий. Все чаще встречаются случаи агрессивного поведения у девочек.

Изучение поведения подростков-правонарушителей (вполне психически и физически здоровых детей) показало, что ядром конфликтной ситуации, приведшей к нравственной деформации личности, являются недостатки семейного воспитания, отсюда жестокость, агрессивность, замкнутость, повышенная тревожность в процессе стихийно-группового общения могут принимать устойчивый характер.

Непременное условие делинквентного поведения — избыток свободного времени, отсутствие положительно формирующих личность увлечений. У многих подростков отмечается неполная семья с нарушенными функциональными связями. Однако гиперопека, как и безнадзорность, нередко способствуют делинквентному поведению.

Профилактика девиантного поведения несовершеннолетних становится не только социально значимой, но и психологически необходимой. Проблема повышения эффективности ранней профилактики должна решаться в следующих основных направлениях:

- выявление неблагоприятных факторов и десоциализирующих воздействий со стороны ближайшего окружения, которые обуславливают отклонения в развитии личности несовершеннолетних, и своевременная нейтрализация этих неблагоприятных дезадаптирующих воздействий;
- современная диагностика асоциальных отклонений в поведении несовершеннолетних и осуществление дифференцированного подхода в выборе воспитательно-профилактических средств психолого-педагогической коррекции отклоняющегося поведения.

Отсюда возникает необходимость в проведении системного анализа индивидуальных, личностных, социально-психологических и психолого-педагогических факторов, обуславливающих социальные отклонения в поведении несовершеннолетних, с учетом которых должна строиться и осуществляться воспитательно-профилактическая работа по предупреждению этих отклонений. Раннее выявление поведенческих проблем у подростков, системный анализ характера их возникновения и адекватная воспитательно-коррекционная работа дают шанс предотвратить десоциализацию подростков. Несвоевременное обнаружение начальных признаков отклоняющегося поведения и проблем в воспитании, препятствующих развитию ребенка, приводит к

быстрому переходу отклонений в хронические нарушения поведения.

Литература

1. Ананьев Б. Г. О человеке как объекте и субъекте воспитания. Избр. психол. тр.: В 2 т. — М.
2. Беличева С. А. Основы превентивной психологии. — М., 1993.
3. Исаев Д. Д., Журавлев И. И., Дементьев В. В., Озерцовский С. Д. Типологические модели поведения по-

дростков с различными формами аддиктивного поведения. — СПб., 1997.

4. Личко А. Е., Попов Ю. В. Делинквентное поведение, алкоголизм у подростков. — М., 1988.

5. Методико-психологическое исследование формирования характера делинквентных подростков: Автореф. дис. ... канд. психол. наук. — СПб., 1992.

6. Перенс Генри. Агрессия наших детей. — М., 1997.

7. Савенко Д. В. Профессиональная деятельность психолога при профилактике девиантного поведения: Автореф. дис. ... канд. психол. наук. — Тверь, 1995.

8. Степанов В. Г. Психология трудного школьника. — М., 1998.

ПРОБЛЕМИ КУЛЬТУРИ ТА МІЖОСОБИСТІСНИХ ВЗАЄМИН В ЮНАЦЬКОМУ ВІЦІ

УДК 159.9

*А. І. ПАВЛЮК, студент V курсу
(Чернівецька філія МАУП)*

МОЛОДЬ І СУЧАСНА КУЛЬТУРА: ПСИХОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ

Наукові праці МАУП, 2003, вип. 12, с. 114–116

У перехідний період розвитку суспільства змінюються різні сфери його життя: культура, політика, економіка тощо. Ці зміни можна назвати трансформаційними і вони здійснюються відповідно до вимог часу. Змінюються життєві стандарти, моделі поведінки і потреби. Найбільшою мірою ці зміни відбиваються на молоді. Молодь в силу свого положення і соціально-психологічних особливостей посідає особливе місце у формуванні нової культури та структури суспільства, від неї залежить подальший соціальний та науково-технічний прогрес.

Взаємозв'язок соціальних аспектів, які визначають загальну культурно-освітню ситуацію в Україні, досліджується у трьох компонентах: культура, молодь, освіта. Культура і молодь — соціальне явище, обумовлене її духовними потребами, що являють собою найвищий рівень у мотиваційній структурі суб'єкта, чітко пов'язаної з ціннісними орієнтаціями особистості. Становлення та розвиток культури відбуваються у процесі соціалізації суб'єкта, яку ми розуміємо як формування його ціннісних орієнтацій. Категорія цінності культу-

ри включає блага, норми, ідеї та уявлення людини, що визначають її ставлення до світу, суспільного життя.

Перебуваючи в умовах загальної соціальної і моральної кризи, молодь реагує на неї неоднозначно. Частина молоді активно шукає нові культурні цінності, але багато і таких, які ностальгують про загублені ідеали своїх батьків. Деякі молоді люди не бачать у сучасниках достатнього радикалізму. Таким чином, за критикою молоді сьогодення можуть стояти різні причини. Проте результат один: заниження самооцінки у молоді. Це призводить до зниження рівня культури, безвідповідальності, до прагнення уникати завдань підвищеної складності, підвищення істеричності, послаблення прагнення до самовдосконалення. Значна частина молоді демонструє байдужість до оточуючих, до потреб інших людей. Найбільш поширені серед сучасної молоді такі прояви, як агресивність, грубість, вульгарність, жорстокість, безвідповідальність. При цьому є й позитивні якості: оптимізм, розкутість, відсутність консерватизму тощо.

У настроях молоді відбуваються складні, суперечливі процеси. Посилюються загальнолюдські, гуманістичні компоненти світогляду. Молоді люди зараз набагато більше цікавляться суспільно-політичними аспектами внутрішнього життя суспільства. Характерно, що значний вплив на погляди і рівень культури справляють засоби масової інформації. Через це спостерігаються ознаки втрати певною частиною молоді моральних цінностей, симптоми негативізму. В очах молоді навіювалося значення багатьох моральних понять, наприклад бажання бути корисними людям.

На рівень культури впливають соціально-економічні і політичні чинники. Що ж маємо як наслідок цих проблем у новому тисячолітті? Це алкоголізм, наркоманія, представники сексуальних меншин і нетрадиційних поглядів на життя, ВІЛ/СНІД, захворювання, що передається статевим шляхом, і більшість причетних до цього — молодь у віці від 13 до 28 років. Теперішнє молодіжне середовище нагадує велику лабораторію, де виробляють та випробовуються життєві цінності та відносини. Рівень життя молоді різко падає, ідеалу вже давно практично не існує — прикладів безліч.

Наукові дослідження процесів соціалізації молоді дозволяють визначити загальні тенденції соціального розвитку і на їх основі — трансформацію духовних цінностей; рівень культурного розвитку. Були проведені соціологічні дослідження в ряді країн СНД, які виявили досить схожу динаміку змін ціннісних орієнтацій молоді, її життєвих пріоритетів. Орієнтація на працю, навчання, що було найбільш характерно для молодіжного середовища 80-х років, втратила свою актуальність. На перше місце нині висуваються особистісні цінності: турбота про власне здоров'я, матеріальне благополуччя, стосунки; знижується інтерес до суспільних проблем, а звідси — менше контактів із суспільством, а отже, і відсталість від рівня культури загалом. Це пояснюється втратою інтересів до діяльності політичних діячів, падінням їхнього авторитету, як наслідок, суспільні цінності в ієрархії моральних установок молодих людей стають другорядними.

Що ж є причиною зниження рівня культури у молоді? Відповідь випливає із того, що молоде покоління залишилося сам на сам із своїми проблемами. Бракує наставників, учителів, розуміння "правильного" способу ведення життя. Й. Песталоцці писав: *"Не викликає сумніву одне: якщо ми чогось потребуємо, то це добрих учителів, які прагнуть і здатні виховати молодь та керувати нею з розумінням і любов'ю так, щоб вона могла досягти мудрості життя, набратися сили і засвоїти порядок, властивий її становищу"*. Не можна залиша-

ти молодь як категорію на узбіччі; взагалі є великий сумнів щодо поняття "молодіжна культура" як окремий елемент. Ця культура існує лише в поєднанні з іншими. Навіть звертаючись до найпростішого і всеохоплюючого визначення культури, а саме — матеріальних і духовних надбань людства протягом історії його існування, не знайдено і натяку на її поділ за віком людини. Тому треба говорити не про якусь окрему молодіжну культуру, а про нашу здатність сприймати те, що ми отримали у спадок і як ми його реалізуємо.

Для піднесення рівня освіченості, культури молодого покоління треба починати з "коріння", тобто виховувати культуру спілкування. Зараз часто в розмові молоді відчувається значний відсоток лихослів'я. Можна виділити такі критерії, яких повинні дотримуватись люди при спілкуванні: правильність (дотримання мовних норм); комунікативна доцільність; точність висловлення; логічність викладення; доступність; чистота мови.

І ще одна актуальна, наболіла проблема, яка має прямий вплив на культуру молоді, — насильство в молодіжному середовищі. Ця проблема лише стає предметом широкого громадського та наукового обговорення в Україні. Поняття "насильство" тільки входить у психологічний і соціальний лексикон. При цьому дослідження, проведені недавно у США, зареєстрували близько 1 млн 36 тис. випадків поганого поводження з дітьми. З них 217560 — фізичні кривдження, 114960 — сексуальні, 507640 — занедбання. Понад 1270 дітей померли від фізичного насильства та занедбання. В Україні проблема насильства дітей ускладнюється соціально-економічною нестабільністю в суспільстві, значним майновим його розшаруванням, недоліками в організації навчально-виховного процесу в навчальних закладах, дегуманізацією освіти тощо. Ці негативні явища не дозволили поки що зменшити асоціальні прояви в поведінці, правопорушення і злочини серед молоді. Для з'ясування актуальних проблем насильства в молодіжному середовищі центром практичної психології на регіональному рівні було проведено соціологічне опитування серед молоді. За його результатами виявлено такі види насильства, що реально мають місце в Україні: моральні кривдження різного походження (45,07 % загальної кількості респондентів); сексуальні кривдження (64,47 %); психологічні (емоційне насильство в сім'ї — 41,05 %); статеві домагання (37,76 %); фізичне насильство з боку дорослих (30,46 %); невинуваті покарання батьками (20,07 %); фізичні ушкодження з боку вчителів (12,57 %); фізичний недогляд (1,32 %).

При оцінюванні ситуації виокремлено і причини насильства: неправильне виховання (44,44 %); вплив засобів масової інформації (33,84 %); вживання наркотичних речовин (24,70 %); кризові явища у суспільстві (21,57 %); наслідування поведінки дорослих (24,12 %); вживання алкоголю (18,75 %); неефективні дії правоохоронних органів (5,56 %); позбавлення впливу релігії (2,29 %). Наведені факти жахають. Тож про який рівень розвитку молодіжної культури може йтися?

Отже, можна зробити висновок, що держава недостатньо дбає про молоде покоління. Розгул вандалізму, нищення культури робиться в ім'я безроздумливості, зниження моральності. Ціннісні орієнтації молоді заземлені, вільні від ідеологічної політики й спрямовані на власне індивідуальне життя. Суспільство ж, як соціальне явище, вимагає визнання особистості лише в поєднанні з потребами держави, суспільства й природи, а не як окремо існуючого індивіда. Модель успіху молоді виглядає так: досягнення матеріального достатку, збереження здоров'я, прагнення престижної посади, виділення серед оточуючих. Потреб моральної культури в молоді майже не існує. Все це потребує розробки нових підходів до організації освітньо-виховної роботи, нових методів оптимізації соціального розвитку в молодіжному середовищі. Суспільству треба зосередити зусилля на вихованні почуття власної гідності нинішнього молодого покоління.

Насамкінець хочеться запропонувати десять заповідей, які мають бути орієнтиром для формування особистості високого культурного розвитку:

- вибрати свою долю;
- досягти успіху в тому, що ти любиш;
- вносити конструктивні пропозиції до загальної справи;

- будувати стосунки з людьми на довірі;
- розвивати власні творчі здібності;
- культивувати кмітливість;
- дбати про власне здоров'я та здоров'я інших;
- не втратити віри в себе;
- намагатися мислити позитивно;
- поєднувати турботу про матеріальний аспект життя з духовним зростанням.

Література

1. Абрамова Г. С. Возрастная психология. — М., 1997. — Гл. 17.
2. Бодаев А. В. Психология о молодежи. — М., 1998.
3. Вікова психологія / За ред. Г. С. Костюка. — К., 1976.
4. Задорожний М. Г. Вікова психологія і рівень культури. — К.: Юрінком, 1999.
5. История и теория психологии. Т. 1. — Ростов н/Д: Феникс, 1996.
6. Корокудзе В. Г. Методы исследования характера. — Тбилиси, 1995.
7. Левитов К. Д. Психология характера. — М., 1995.
8. Личность и оценочные способности старшеклассников. — М., 1991.
9. Личность по возрастной и педагогической психологии / Под ред. А. И. Щербакова. — М., 1999.
10. Максименко С. Д., Солов'єнко В. О. Загальна психологія. — К., 2000.
11. Психология индивидуальных различий молодежи. Тесты. — М.: Изд-во МГУ, 1991.
12. Стархов М. В. Психология характера и культуры. — Саратов, 1989.
13. Хрестоматия по возрастной и педагогической культуре. — М., 1998.
14. Эриксон Э. Идентичность: юность. — М., 1996.

*М. В. МАЗУР, студент V курсу
(Чернівецька філія МАУП)*

МІЖОСОБИСТІСНІ СТОСУНКИ В ЮНАЦЬКОМУ ВІЦІ: ДРУЖБА, ЛЮБОВ

Наукові праці МАУП, 2003, вип. 12, с. 117–118

Людина як особистість виділяє себе з навколишнього світу, впливає на нього, усвідомлює та регулює свої вчинки, пізнає інших і впливає на них.

Зазвичай виокремлюють полярні типи особистості за переважаючою психологічною орієнтацією — на себе чи на оточуючих людей, наприклад за моральною орієнтацією — індивідуалістів і колективістів. Важливо знати, що головне в людині, до чого вона прагне.

Суттєва різниця між людьми в їхніх оцінках стосовно оточуючих: одні передусім бачать позитивне, хороше в людині; інші — тільки негативне.

Спілкуючись один з одним, люди ніби проєктують свої почуття, думки, досвід, інтереси, потреби, настрої на інших. Проте проєкція власного досвіду на іншого в певній ситуації може полегшити взаєморозуміння людей, що спілкуються, виділити їх подібність. У певному сенсі протилежна проєкція — симпатія, тобто співпереживання, розуміння того, що відбувається з іншою людиною, здатність поставити себе на її місце. За допомогою симпатії відображається як відмінне, так і подібне в людях.

Говорячи про стосунки людей у молодому віці, потрібно зазначити, що у юному віці, коли людина формується, пізнає світ, на неї впливає багато факторів. Молодій людині важко бути рішучою, вона вразлива і часто піддається впливу оточуючих.

Тема відносин між підлітками дуже популярна, багато наукових досліджень присвячено саме цій різнобічній та складній проблемі.

Відчуваючи себе вже не дитиною, але ще недорослою людиною, юна особа відшукує в собі індивідуальні риси, якими б вона відрізнялася від інших, проте не знає, як це зробити.

Важливу роль у розвитку соціальної моральної дорослості підлітка відіграє залежність від особистих стосунків з близьким приятелем, другом. Поступово вони стають для нього все більше необхідними. Підлітки прагнуть до спілкування і

дружби з однолітками, які користуються повагою і авторитетом. Іде пошук близького приятеля зі схожими інтересами і характером. Підліток легко захоплюється тим, що цікавить його друга, і намагається ввести того в коло своїх інтересів. Тобто відбувається обмін інформацією, і тому спілкування з однолітками є джерелом для нових захоплень. Вміння бути командою і добре працювати разом підліток високо цінить.

Часто пошуки симпатичного приятеля змушують підлітка вперше серйозно задуматися про себе, побачити і осягнути відсутність у себе тих чи інших якостей, які йому імпонують і які цінуються його знайомими. Тому виникає бажання бути таким і навіть кращим. Приятель стає прикладом для підлітка.

У спілкуванні з близькими друзями багато що значать відверті розмови, тому виникають особливі вимоги про взаємність і розуміння, чутливість та вміння співпереживати і зберігати таємницю. Ідея дружби підлітків — «завжди разом і все порівну». У процесі розмов виникають суперечки, що дуже важливе для формування особистої думки та моделювання власної точки зору. Але справжня дружба виникає не одразу, тільки після певних пошуків, часто шляхом образ та помилок підліток справді знайде близького по душі друга.

В юнацькому віці, окрім дружби, у багатьох молодих людей виникає ще більш глибоке почуття — любов. І це пов'язане, по-перше, із статевим дозріванням, по-друге, із бажанням мати близького друга, з яким можна було б говорити на хвилюючі теми, по-третє, це природне бажання в сильній, емоційній прив'язаності, що необхідна людині, яка відчуває самотність.

Дружба і любов у цьому віці частіше всього є нібито одним цілим. Дружба може перетворитися в закоханість, а на основі приятельських і дружніх стосунків виникнути любовна симпатія. Юнаки та дівчата самі активно шукають міжстатевого

спілкування, інтимних контактів один з одним, і їм уже важко тривалий час перебувати на самоті. Іноді старшокласники бувають настільки зайняті всім тим, що безпосередньо стосується закоханості та протилежної статі, що забувають про все інше. В цей період змінюються стосунки юнаків та дівчат з дорослими, вони стають більш рівними і менш конфліктними, ніж були у підлітковому віці. Я поділяю думку автора книги "Психологія" Р. С. Немова, що в юному віці хлопці та дівчата шукають ідеальний образ коханої людини, яка була б схожа на його батька чи матір та відповідала б тим якостям, які мають їхні батьки.

Зазвичай ідеальне уявлення про найбільш бажаний об'єкт любові — явище історичне. Час від часу, залежно від рівня розвитку людства воно міняється. Так, у середині XIX ст. таким чоловічим ідеалом був лицар, а жіночим — ніжне, романтичне створіння. З кінця XIX і до середини XX ст. в чоловічому ідеальному образі цінилися сила, агресивність, честолюбство, а в жіночому — свобода поведінки, кокетство і сексуальність. Зараз ідеалом чоловіка став образ ділового, енергійного, терпеливого, ерудованого та доброго сім'янина, а ідеалом жінки — оберіг сімейного вогника, вірність, лагідність, ніжність, скромність та діловитість.

Непоодинокі випадки, коли молоді люди висувають один до одного надто високі вимоги, але, як правило, ніхто з оточуючих не відповідає їм. Нерідко це призводить до того, що, не знайшовши собі ідеал або розчарувавшись в ньому, юнак чи дівчина переживає глибоке розчарування.

Саме відчуття самотності, глибокого розчарування призводить до негативних наслідків у подальшій долі юної особистості. Залежно від характеру, темпераменту, одні замикаються в собі, а інші шукають розраду в різного роду заняттях. Важливо зазначити, що на цьому нерідко переломному етапі життя молода людина потребує допомоги та підтримки батьків.

Поряд із проблемою батьків та дітей в юнацькому віці, що є частиною міжособистісних стосунків молоді, важливе і таке питання, як сексуальний потяг одної статі до іншої.

Любов, яка починається з сексуального бажання або заснована лише на ньому, майже ніколи не буває міцною. Вона зазвичай недовговічна, бо в ній відсутнє по-справжньому високе почуття. Сексуальне прагнення один до одного — це природне бажання, адже воно є скріпленням і зміцненням любові, але тільки за її наявності. Без кохання сексуальний акт створює лише видимість єднання людей, а насправді їх розділяє прірва.

На нашу думку, кожна людина повинна сама себе виховувати, а батьки можуть дати тільки добру пораду, але ні в якому разі не нав'язувати своєї думки дитині. Отже, якщо батьки з дитинства зуміють сформувати у своєї дитини любов до батьків, до природи, до оточуючих, то це і буде тим фундаментом нормального розвитку особистості як такої.

Література

1. Амосов Н. М. Вместе: человек, будущее. — К.: Байдо, 1994.
2. Бадалев А. А. Восприятие и понимание человека человеком. — М., 1982.
3. Климов Е. А. Возрастная и педагогическая психология. — М., 1979.
4. Кузь В. Г., Руденко Ю. Д., Серійчук З. О. Основи національного виховання. — К.: ІСДО, 1993. — С. 152.
5. Левитов Н. Д. Психология характера. — Н., 1969.
6. Легенький Г. И. Цель и способы воспитания. — М.: Педагогика, 1990. — С. 30–32.
7. Леонтьев А. Н. Деятельность, сознание, личность. — Н., 1975.
8. Литвинцева Н. А. Психологический автопортрет. — М., 1996.
9. Макаренко А. С. Выступление по вопросам воспитания. — М., 1957.
10. Макаренко А. С. О воспитании. — М.: Политиздат, 1998. — С. 36–70.
11. Мартинюк І. В. Національне виховання: теорія і методологія. — К., 1995.
12. Обозов Н. Н. Міжособистісні відносини. — Л., 1979.
13. Основи практичної психології: Підручник / В. Панюк, Т. Титаренко, Н. Чепелева та ін. — К.: Либідь, 1999. — С. 536.
14. Панасюк А. Ю. А что у него в подсознании. — М., 1996.
15. Платонов К. К. Профессиональная ориентация молодежи. — М., 1978.
16. Платонов К. К. Структура и развитие личности. — М., 1986.
17. Психологія / О. В. Запорожець. — К.: Рад. шк., 1967. — С. 222.
18. Психологія і педагогіка: основні положення: Навч. посіб. для самостійного вивчення дисципліни. — К.: Експ. Об, 1999. — С. 304.
19. Психология личности: тесты, опросники, методы / Сост. Н. В. Киршева, Н. В. Рябчикова. — М.: Гешкон, 1995.
20. Українська національна система виховання: Концепція. — К.: Либідь, 1991.
21. Шадриков В. Д. Психология деятельности и способности человека: Учеб. пособие. — 2-е изд. — М.: Логос, 1996.

О. О. ХАЛІК, студентка IV курсу
(Криворізький державний педагогічний університет)

ОСОБЛИВОСТІ ПРОФІЛАКТИЧНОЇ РОБОТИ В МОЛОДІЖНОМУ СЕРЕДОВИЩІ

Наукові проці МАУП, 2003, вип. 12, с. 119–121

Розглядається одна з форм профілактичної роботи серед молоді — за методом “рівний — рівному”. Наголошується на необхідності такої роботи, зазначаються можливі інші її форми (з практичним досвідом).

Існує кілька видів профілактичної роботи, які використовують у своїй практиці педагоги, соціальні працівники, лікарі, психологи, батьки, волонтери, працівники засобів масової інформації:

- 1) інформаційний;
- 2) моралізаторський;
- 3) залякуючий;
- 4) психологічний;
- 5) організація відпочинку.

Найпоширенішими є перші три види роботи, що здебільшого не дають належного результату, оскільки не враховуються особливості вікової групи — молоді: “зневажливе ставлення” до порад старших, недовіра і критиканство стосовно старшого покоління у зв’язку з незавершеністю процесу ідентифікації, як наслідок — підвищується ступінь впливу однолітків.

Найбільш актуальним і дієвим на сучасному етапі є метод профілактичної роботи “рівний — рівному”. За рубежом цей метод використовується тривалий час і зарекомендував себе як досить ефективний. Але в нашій країні він лише починає посідати відповідне місце в профілактичній роботі (таблиця).

Автор цієї статті є одним з членів групи волонтерів, що пройшла підготовку на семінарах і тренінгах (семінари були проведені Криворізьким міським центром соціальних служб для молоді, Криворізьким центром боротьби і профілактики ВІЛ/СНІД, тренінги: “Використання ігрових технологій в соціальній роботі”, “Консультування в контексті соціальної роботи і організаційний розвиток проєктів, що працюють у сфері профілактики ВІЛ/СНІД”; обласний зліт волонтерів Дніпропетровської області).

Необхідність такої роботи виникла у зв’язку з тривожною ситуацією стосовно поширення негативних явищ у молодіжному середовищі (алкоголізм, тютюнопаління, наркоманія, проституція, розповсюдження ВІЛ/СНІД та венеричних захворювань) в Україні, зокрема у Кривому Розі.

Звернемося до статистики. Основна кількість ВІЛ-інфікованих людей припадає на вік від 16 до 39 років, у Кривому Розі на 1 жовтня 2001 р. нараховувалася 4541 особа (за даними Криворізького центру боротьби і профілактики ВІЛ/СНІД). Із 1996 по 2002 р. кількість наркоманів серед підлі-

Недоліки і переваги методу “рівний — рівному”

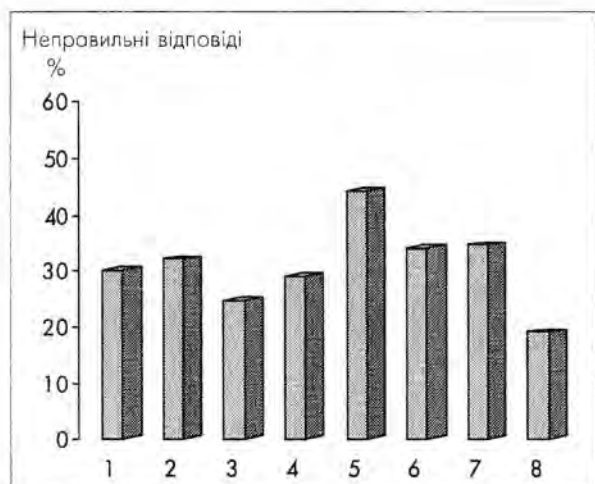
Переваги	Недоліки
Знання цінностей і потреб групи	Неточність, викривлення інформації
Однакова соціальна позиція (не сприймають як моралізаторство)	В окремих випадках — відсутність лідерських якостей
Знання особливостей мовлення (молодіжний сленг)	Волонтер може не сприйматись в якійсь конкретній молодіжній групі
Молодь не комплексує і не соромиться ставити інтимні запитання	Недотримання волонтером тих життєвих принципів, які він пропагує під час спілкування з групою
Високий ступінь довіри	

тків і молоді у місті зросла в 6 разів. 82 % — це молодь віком від 18 до 22 років (за даними Криворізького міського венерологічного диспансеру).

Крім того, волонтерська група провела анкетування в деяких середніх школах міста щодо рівня знань про ВІЛ/СНІД серед учнів 10-х та 11-х класів. Опрацьовано 239 анкет, які містили такі запитання:

1. Чи створюють загрозу зараження ВІЛ укуси комах? (30 % відповіли "так").
2. Якщо Ви маєте статеві стосунки тільки зі своїми знайомими, то Ви не заразитесь? (32 % — "так").
3. Чи несе загрозу зараження ВІЛ використання нестерильних інструментів при проколюванні вух і татуажі? (24,7 % — "ні").
4. Чи можете Ви заразитись ВІЛ, якщо сидітимете поряд з людиною, в якій є вірус? (29 % — "так").
5. Чи можете Ви заразитись ВІЛ, якщо питимете з однієї склянки з людиною, в якій є вірус? (44 % — "так").
6. Нафтохімічні продукти, такі як вазелін і крем на жировій основі, пошкоджують презервативи? (34 % — "ні").
7. ВІЛ і СНІД — це одне й теж? (34,5 % — "так").
8. Чи може жінка заразитись ВІЛ при статевому контакті з чоловіком, який ніколи не вживав наркотики? (19 % — "ні").

Отримані результати наведено на гістограмі.

З розподілу неправильних відповідей гістограми можна дійти висновку, що рівень знань з порушеної проблеми залишається занадто низьким і потребує негайного коригування. Причинами таких слабких знань можуть бути:

1) впевненість молоді, що з ними ніколи "нічого такого" не трапиться;

2) недостатність або відсутність джерел інформації;

3) незасвоєння інформації, якщо вона подається за допомогою моралізаторського або залякуючого методу, що викликає лише внутрішній спротив у молоді, та ін.

Під час профілактичної роботи в окремих школах у 10-х та 11-х класах, інтернатах, волонтерському клубі "Пілігрим" ("Скажи наркотикам — ні!"), "Людство і проблема СНІДу", "Не завжди те, що ти бажаєш, корисне для тебе" (початок статевих стосунків), "Алкоголь і людина") ми намагалися надавати інформацію в доступній формі, використовуючи різні форми її подачі, зокрема: ігри, вправи, схеми, конкурси, дискусії, мозкові штурми, тренінгові заняття тощо. Зокрема, при проведенні заняття на теми ВІЛ/СНІД можна використовувати таку схему:

1. Подання частини теоретичного матеріалу.
2. Наведення життєвих прикладів з молодіжного середовища (дієвий спосіб, оскільки матеріал є близьким і емоційно-забарвленим).
3. Шляхи зараження і методи його запобігання (ігри "Автограф", "Щит").
4. Діагностика і боротьба з ВІЛ.
5. Гра-опитування "Безпечно — небезпечно" на перевірку якості засвоєння отриманої інформації.

6. Тренувальна вправа "Відмова, або Навчись говорити — ні!". Але її використання буде зумовлено особливостями групи, оскільки учасники не повинні соромитись, почувати себе ніяково, граючи певну соціальну роль.

Можна дати полегшений варіант попередньої вправи — "Впевнена, невпевнена і агресивна відповіді".

Група розподіляється на пари. Кожна пара отримує ситуацію. Наприклад: "Твої друзі пропонують тобі покурити "травку". Ти повинен відмовити їм, використавши три форми відповіді — впевнену, невпевнену, агресивну". Завдання в парах виконуються по черзі. Обговорення: Яка відповідь далася легше? Яка краще, а яка гірше? Чому? Які почуття викликала кожна з відповідей? Вправа допомагає зрозуміти, що молода людина тільки тоді може взяти під контроль ситуацію, коли поводитись впевнено і усвідомлено.

Під час занять з профілактики вживання наркотичних речовин необхідно провести паралель між наркоманами і ВІЛ-інфікованими, оскільки 70–80 % ін'єкційних наркоманів є носіями цієї інфекції, вказавши на те, що можна заразитися навіть купуючи страшне зілля в одноразовому шприці (практичний досвід).

Крім того, можна застосувати наочне схематичне зображення, на основі якого молоді пояснюється, як людина сама собі створює проблеми (все починається з незначної проблеми), поступово доходячи до наркоманії — смерті [1].

Отже, зазначимо наступне:

- при проведенні профілактичної роботи обов'язково потрібно використовувати метод "навчання ровесників ровесниками" як один з найефективніших;
- застосовувати різні форми роботи (диспути, тренінгові заняття, конкурси, вікторини, ігри та ін.);
- враховувати вікові особливості молодіжної групи;

- завжди бути готовим дати відповіді на каверзні запитання і ні в якому разі не соромитися, інакше тебе не сприйматимуть як експерта.

Література

1. Маломуж К. Н. Тренінгове заняття "Ні — наркотикам" / Центр прикладної освіти "Логос". — Дніпропетровськ, 2002.
2. Робочі матеріали тренінгу "Використання ігрових технологій в соціальній роботі". — Кривий Ріг, 2002.
3. Робочі матеріали тренінгу "Консультування в контексті соціальної роботи і організаційний розвиток проєктів, що працюють в сфері профілактики ВІЛ/СНІД". — Кривий Ріг, 2002.

ВПЛИВ ЗАСОБІВ МАСОВОЇ ІНФОРМАЦІЇ НА ОСОБИСТІСНИЙ РОЗВИТОК ПІДЛІТКІВ

Наукові праці МАУП, 2003, вип. 12, с. 122–123

На конкретному дослідницькому матеріалі здійснено аналіз впливу засобів масової інформації (ЗМІ) на дітей підліткового віку у процесі їхнього особистісного становлення. Зроблена спроба визначити пріоритети вибору дітьми тих чи інших ЗМІ.

Актуальність проблеми впливу засобів масової інформації на становлення особистості в підлітковому віці обумовлена тим, що останнім часом інформаційний простір заповнили художні фільми зі сценами насильства та агресії, телевізійні програми з використанням ненормативної лексики, деякі журнали і газети, що пропагують цінності, несумісні із загальнолюдськими моральними нормами.

Роль ЗМІ у процесі становлення особистості підлітка ще недостатньо вивчена, а існуючі дослідження зорієнтовані на виявлення окремих проявів психіки. Особливого занепокоєння психологів викликає вплив неконтрольованих відповідною цензурою сцен насильства та агресії на дитину.

Серед дослідників можна відзначити праці А. Бандури, Е. МакКарті та ін. [5]. Різноманітні дослідження, присвячені цій проблемі, можна згрупувати за трьома напрямками:

- *Гіпотеза моделі* (базується на теорії соціального навічання). Відповідно до цієї теорії жорстокі герої фільмів (у тому числі і мультиплікаційних) слугують моделями для реального життя (Е. МакКарті, 1975). Прихильники цієї гіпотези стверджують, що для зменшення на екрані жорстокості потрібно зменшувати кількість сцен насильства, замінюючи їх кращими сценами, що демонструють співпрацю між людьми.
- *Гіпотеза каталізатора*. Відповідно до цієї теорії жорстокі сцени стимулюють агресивність у деяких осіб, для яких такі сцени можуть стати каталізатором певних психічних механізмів.
- *Гіпотеза катарсиса*. Базується на результатах ряду досліджень (Р. Сінгер, Р. Горней), якими підтверджується, що демонстрація сцен насильства викликає у дитини зменшення агресив-

ності: при перегляді таких сцен відбувається послаблення агресивної напруженості — свого роду катарсис [1].

Наведені вище теоретичні положення, хоча і надвичайно важливі, проте вони визначають лише один аспект впливу засобів масової інформації.

На нашу думку, вплив ЗМІ на формування особистості підліткового віку охоплює широке коло питань, серед них можна виділити такі:

- засвоєння підлітками моральних цінностей і норм;
- співвіднесення ними загальнолюдських, етичних, християнських цінностей із тими, що презентуються ЗМІ;
- здатність особистості цього віку вибудовувати оцінює ставлення, в тому числі і критичне мислення, до відбору ціннісних орієнтацій;
- здатність підлітків орієнтуватися в розмаїтті інформаційних потоків;
- розвиток у підлітків етичних та естетичних смаків.

Надалі, спираючись на позиції дослідників, визначимо, як вони розуміють поняття “засоби масової інформації” і як останні впливають на процес особистісного зростання підлітків.

В. Пугачов визначає сутність ЗМІ таким чином: засоби масової інформації являють собою установи, створені для відкритого публічного передання, за допомогою спеціального технічного інструментарію, різноманітних відомостей будь-яким особам [4]. Відмінні риси засобів масової інформації: публічність, необмежене, надперсональне коло споживачів; наявність спеціальної техніки; непряма, поділена у просторі та часі взаємодія комунікаційних партнерів; одностороння спрямованість

впливу від комунікатора до реципієнта; нестійкий склад аудиторії.

Преса (газети та журнали), телебачення, радіо, комп'ютерні мережі (Інтернет, ICQ) — кожен із цих засобів масової інформації впливає на особистість підлітка неоднозначно.

Найбільшою популярністю у підлітків користується телебачення. Воно найдоступніше за інші засоби інформації, найлегше у сприйманні. Установлено, що підлітки досить багато часу витрачають на перегляд телевізійних програм. Ці факти підкріплюють і наші емпіричні дані, за якими близько 60 % витрачають на сидіння перед телевізором від 1 до 3 годин на добу. Деяка чверть (25 %) підлітків навіть вказала, що перегляд телевізійних програм забирає у них понад 3 години на добу.

Вибір програм ситуативний, хоча 25 % дітей зазначають, що в них є улюблені програми. Молодші підлітки віддають перевагу художнім (75 %), мультиплікаційним (45 %) фільмам, а також пізнавальним (40 %), розважальним (35 %) та музичним (30 %) телевізійним програмам. Старші підлітки здебільшого дивляться музичні програми (60 % опитаних) та художні фільми (55 %). Варто зазначити, що пізнавальних чи розважальних програм, орієнтованих виключно на підліткову аудиторію, на нашому телебаченні практично немає. У зв'язку з цим підлітки обирають програми, призначені для старшої аудиторії.

Програмами новин підлітки майже не цікавляться (5–7 %).

Відомо, що підлітковий період у дітей пов'язаний з появою кумирів та ідеалів. Найчастіше такими кумирами стають герої художніх фільмів, літературні герої, відомі спортсмени чи музиканти. Як показали результати нашого дослідження, підліткова аудиторія за ідеал обирає героїв художніх фільмів, причому переважно фільмів — “бойовиків” американського виробництва (60 %). Вибір таких героїв носить ситуативний характер, оскільки герой нового фільму чи серіалу може “витіснити” попереднього “кумира”. Хоча в період дорослішання є сталі пріоритети в особистісних виборах. Це екранні образи таких акторів, як Арнольд Шварценеггер, Сільвестр Сталоне, Брюс Уїлліс тощо. На жаль, вітчизняних героїв, носіїв української ментальності, підлітки, згідно з нашими якісними показниками, називають досить рідко — 4 % (наприклад, герої фільму “День народження буржуя”). Це вказує на те, що підлітки орієнтуються на цінності, досить обмежено пов'язані з національними і здебільшого ментальними характеристиками. Аналіз переважної більшості фільмів доводить: навіть якщо головний герой є

носієм позитивних рис, якостей та ідеалів, то способи, якими він досягає своєї мети, зовсім не відповідають задекларованим, моральним ідеалам.

Інша складова ЗМІ — радіо, яке також користується популярністю у підлітків. Найбільшу зацікавленість у дітей 11–14 років викликають радіопрограми, які транслюються у так званому FM-діапазоні. Таких радіостанцій багато, але працюють вони за одним стандартом: переважає музика (не завжди високого гатунку) і розважальні програми, практично відсутні пізнавальні радіопрограми.

Преса поступається за популярністю телебаченню і радіо. Причин цього кілька. По-перше, у підлітків зменшується інтерес до друкованих ЗМІ. По-друге, майже немає друкованих видань, розрахованих на їхній вік, тому вони орієнтуються переважно на журнали та газети, які придатні лише для дорослої аудиторії. Зацікавленість пресою з боку підлітків епізодична, що часто призводить до некерованості у сприйнятті інформації, а це, у свою чергу, відбивається на формуванні естетичних смаків, етичних установок, сприйнятті та розумінні цінностей [3].

Важливим і потужним джерелом ЗМІ, який набуває все більшої популярності, є Інтернет та інші комп'ютерні технології. Інтернетом в усьому світі нині користуються понад 100 млн людей. Інформація у всесвітній мережі представлена в гіпертекстовому варіанті, де поряд з текстом використовуються числа і картографічні дані, графіка, звук, відео. Інтернет є найменш контрольованим ЗМІ, тому захоплення підлітками новітніми комп'ютерними технологіями повинно супроводжуватись, якщо не цензурою, то принаймні соціально-етичним контролем з боку дорослих.

На нашу думку, щодо проблеми впливу ЗМІ на підлітка варто зазначити, що в цьому віці, прагнучи в усьому наслідувати дорослим, підлітки обирають доступні їм засоби масової інформації, які зорієнтовані на дорослу аудиторію і не завжди правильно впливають на свідомість і самосвідомість підростаючого покоління.

Література

1. Годфруа Ж. Что такое психология? — М., 1999.
2. Кулагина И. Ю. Возрастная психология. Развитие ребенка от рождения до 17 лет. — М., 1997.
3. Немов Р. С. Психология: В 3 т. — М., 1999. — Т. 2.
4. Пугачев В. Средства массовой коммуникации в современном политическом процессе // Вестн. МГУ — 1995. — № 5. — Сер. 12. Политические науки.
5. Райс Ф. Психология подросткового и юношеского возраста. — СПб.: Питер, 2000.

А. В. ТАРАСОВ, студент
(Криворізький державний педагогічний університет)

ВПЛИВ ЗАСОБІВ МАСОВОЇ ІНФОРМАЦІЇ НА ФОРМУВАННЯ СВІДОМОСТІ В ЮНАЦЬКОМУ ВІЦІ

Наукові праці МАУП, 2003, вип. 12, с. 124–125

Розглядаються засоби масової інформації (ЗМІ) як один з головних інститутів соціалізації юнаків. Показано негативні аспекти їх впливу на формування свідомості в юнацькому віці. Аналізується поведінка, що формується при копіюванні юнаками рольових моделей, пропонованих ЗМІ.

Розбудова української державності відбувається в непрості часи. Соціальні патології, які останнім часом перетворилися на справжній біль нашого суспільства, — корумпованість влади, зростання злочинності, нерідко безглуздої, поширення алкоголізму, наркоманії, зростання кількості самогубств, — свідчать про те, що ми переживаємо нині серйозну моральну кризу — кризу відповідальності, що проявляється на всіх рівнях: від окремої особи до державних структур. Насамперед від цього страждає молодь. Як свідчать соціологічні дослідження, характерною ознакою життєсприйняття молодих людей стали нігілізм; притуплення громадянських почуттів, відсутність ідеалів, аполітичність, неприйняття громадських норм і цінностей, непатріотичність [4, 3].

Все це зумовлено реальними причинами. Розглянемо один із факторів, що призвів до такої ситуації.

Юнацький вік в житті людини є тією останньою сходинкою, що веде в досить суворий світ дорослих прав та обов'язків. На цьому етапі закладаються основи "самопрограмування", близької і віддаленої перспектив, що мають визначати активність і досягнення в дорослому житті. Подальші життєві цілі та вчинки часто є певною "коррекцією" цих перших планів-мрій. Юнак стикається з різноманітними соціальними вимогами та рольовими моделями поведінки і активно осмислює їх, піддає критиці, виробляє власні "правила гри". Цей драматичний процес розгортається в тому внутрішньому світі, яким є досягнення его-ідентичності в юнацькому віці [5, 32].

Становлення "Я-концепції" в цей період — головний психічний процес. Юнак відкриває для себе свій внутрішній світ. Разом з усвідомленням своєї унікальності, неповторності, несхожості на інших приходить й почуття самотності. Звідси зростає потреба у спілкуванні й одночасно підвищується його вибірковість, потреба в усамітненні [2, 85]. Цей процес дістав назву особистої ідентифікації. Найбільш докладно цей процес розглядається у працях Е. Еріксона [2, 91].

Теорія життєвого циклу людини, як вважає Е. Еріксон, закріплює за юністю новий психосоціальний параметр, що має два полюси: позитивний (его-ідентичність) та негативний (рольове змішання). Психологічна сутність цього параметра полягає в тому, що юнаки намагаються інтегрувати численні рольові образи дитинства та підліткового віку в персональну ідентичність, що являє собою "... суму внутрішнього досвіду, набутого на попередніх стадіях, коли успішна ідентифікація призводила до успішного урівноваження базових потреб індивідуума з його можливостями та обдарованістю" [5, 32].

Інакше кажучи, щоб зрозуміти фактори, що впливають на розвиток "Я-концепції" юнака, слід охарактеризувати основні інститути соціалізації. До таких належать батьківська сім'я, школа, товариства однолітків, ЗМІ. Найбільше впливають останнім часом на юнака засоби масової інформації. Ще В. О. Ключевський писав: "Розум сучасної молоді людини рано вичерпується засвоєнням чужих думок та втрачає здатність до самодіяльності та самостійності" [2, 19]. Значення ЗМІ

в сучасному інформаційному суспільстві недооцінювати важко. Різні соціальні інститути, використовуючи іноді свідомо психологічні прийоми, маніпулюють думками людей. Згадати хоча б шалену увагу до PR-технологій та бум рекламної справи [3, 62]. Об'єктом цього процесу є також і сучасна молодь.

Майже сорок років тому Е. Еріксон писав про негативний вплив на особистість надмірної ідентифікації юнака з ілюзорними взірцями (кінозірки та кіногерої, яких вони грають, відомі рок-музиканти). На жаль, це застереження актуальне ще й зараз [5, 32]. Сьогодні іноді доводиться бачити, як деякі юнаки копіюють поведінку відомих персонажів різних кінострічок (наприклад, "Брат-2", "Бригада" і т. ін.). Насторожує те, що цей зовнішній прояв базується на "філософії життя" головного героя...

Американський дослідник Ле-Мастерс склав список основних тем, відображення яких у ЗМІ суттєво відрізняється від рольових моделей поведінки, що намагаються прищеплювати вчителі та батьки. Ось деякі з них:

1. Ідеалізація соціальної інфантильності: герої популярних молодіжних серіалів намагаються створити ілюзію, що здобути "раннього багатства та слави можна за наявності деяких здібностей, зовнішньої привабливості та надзвичайної пробивної сили".

2. Насильство: до 14 років середній американський школяр бачить на телеекрані майже 18000 убивств.

3. Орієнтація на матеріальні цінності: робиться відверта спроба підмінити поняття щастя поняттям матеріального успіху, під яким розуміється володіння розкішним житлом та машинами. На екрані у великій кількості подають нам представників престижних професій і майже немає дрібних продавців, робітників, банківських клерків.

4. Статеві відносини подаються на суто фізичному рівні, хоча глядачів намагаються переконати, що це справжня "любов".

5. Гедонізм: показ нереального, проте на вигляд доступного світу розваг та втіх. Нескінченні серіали, що транслюються вдень, після занять дивиться значний відсоток школярів. Герої цих

фільмів постійно стикаються з одними й тими самими проблемами: згвалтування, вживання наркотиків, необхідність абортів, безпліддя подружжя, позашлюбні діти, розлучення, психічні розлади і т. ін. Соціальна цінність таких образів досить дискусійна [5, 32].

Сприймання реального життя через екранні образи створює в юних глядачів хибні сподівання, що успіх прийде сам без копітких зусиль та праці [5, 32–33].

Школа як інститут соціалізації стикається з проблемою, що частина молодих людей, які хоч і не склали іспитів або взагалі не прагнули до їх складання, але посідають привілейоване місце в суспільстві та заробляють багато грошей. Нині добрі результати на іспитах, навчання у вищому закладі освіти та одержання диплому про спеціальну освіту не завжди забезпечують успіх у житті [1, 26]. Звідси цінності, що формує школа, ставляться під сумнів, як і впливовість цього інституту соціалізації.

Проте не всесильні навіть ЗМІ. Існує проблема індивідуального групового відбору, оцінки та інтерпретації інформації, що повідомляється. Скільки б часу люди не витрачали на сидіння біля блакитних екранів, вони дивляться не все підряд, а їхня реакція на побачене та почуте залежить від настанов, що панують в їх первісних групах (родина, однолітки і т. ін.). Тому соціальні інститути суспільства мають надавати альтернативні зразки поведінки, що передбачали б критичне сприйняття будь-якої інформації, зниження рівня механізмів несвідомого наслідування.

Література

1. Данилова Л. Формування особистості нового типу // Шлях освіти. — 2001. — № 3.
2. Кон И. С. Психология ранней юности. — М., 1989.
3. Королько В. До питання про соціальну роль та етику Паблік рілейшнз // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. — 2000. — № 1.
4. Уайт П. Громадянські чесноти і шкільна освіта: виховання громадян демократичного суспільства. — К., 2002.
5. Шестопалова О. Криза ідентичності та адиктивна поведінка в юнацькому віці // Рідна шк. — 2000. — № 11.

З. ЕРГАШОВА, студентка V курса
(Южнославянский институт Киевского славистического университета, г. Николаев)

ВОСПРИЯТИЕ ДРУЖБЫ В РАННЕЙ ЮНОСТИ

Наукові праці МАУП, 2003, вип. 12, с. 126–128

Кратко изложены результаты исследования дружеских отношений и ценностей дружбы в ранней юности. Рассмотрены теоретический и практический аспекты данной проблематики.

Межличностные отношения в подростковом и юношеском возрасте носят очень разнообразный характер. Например, общение с родителями, учителями и другими взрослыми начинает складываться под влиянием возникающего чувства взрослости, когда юноши и девушки начинают активнее отстаивать свои права на самостоятельность, отождествляемую с понятием взрослости. А вот отношения со сверстниками строятся совсем иначе. Здесь высоко ценятся верность, честность и осуждаются предательство, измена, нарушение данного слова, эгоизм, жадность и т. п. Очень важную роль в этом возрасте играет дружба, как со сверстниками своего пола, так и противоположного. Проблема дружеских отношений очень актуальна на сегодняшний день, так как нарастающее напряжение во взаимодействии людей, различные катастрофы и кризисы способствуют разрушению личности в целом. А дружба часто выступает своеобразной формой психотерапии, позволяя молодым людям выразить переполняющие их чувства и найти подтверждение того, что кто-то разделяет их сомнения, надежды и тревоги. Именно юношеский возраст характеризуется напряженным поиском дружбы как избирательной, прочной и глубокой эмоциональной привязанности. Поэтому развивать качества, необходимые для дружеских отношений, следует как можно раньше.

Психологические закономерности юношеской дружбы — будь то ее идеал или реальные качества — отличаются удивительной устойчивостью и проявляются (разумеется, в разных сочетаниях) в самых различных социальных и культурных средах. Другое дело, что дружба не бывает одинаковой, а имеет возрастные, половые и индивидуально-

типологические вариации. В основе юношеской тяги к дружбе — страстная потребность в понимании других и себя другими и самораскрытии [3].

Считается, что в определениях дружбы преобладают два мотива:

- 1) требование взаимопомощи и верности;
- 2) ожидание сочувствующего понимания со стороны друга.

Что касается объективных предпосылок, то, как и все прочие личные отношения, дружба во многом зависит от системы социальных связей, от круга непосредственного общения личности, обусловленных территориальной близостью, социально-групповой принадлежностью и совместной деятельностью [2].

Нами было проведено исследование дружеских отношений и ценностей дружбы в юношеском возрасте. Предметом выступило выявление наиболее ценных качеств в дружеских отношениях. Объектом исследования были ученики 10-х классов Николаевского морского лицея им. М. Александрова в количестве 59 человек. В исследовании использованы следующие методы:

- изучение литературных источников;
- беседа с юношами и девушками;
- мини-эксперимент на взаимоотношения в классе [1];
- модифицированная методика самооценки личности, позволяющая выявить оценку необходимых качеств в дружеских отношениях [6];
- незаконченные предложения.

Для начала ученикам было предложено побеседовать на тему дружбы. В ходе беседы надо было ответить на два вопроса: «Кто считает себя настоящим другом?» и «Кто может сказать, что у него

есть настоящий друг?". Оказалось, что 50 % учеников считают себя настоящими друзьями и 65 % — что у них есть настоящие друзья.

Затем в ходе мини-эксперимента ученикам также было задано два вопроса: "Если бы прямо сейчас Вы получили возможность что-то изменить в самом себе, то какие психологические качества Вы хотели бы приобрести и развить у себя?"; "Представьте теперь, что у Вас появилась возможность изменить что-то в психологии других людей, окружающих Вас. Какими качествами Вы бы их наделили, что бы им добавили?", с той целью, чтобы они выделили из предложенного перечня психологических качеств, которых чаще всего не хватает людям для совершенства, одно из них, которое хотели бы сформировать у себя в первую очередь.

Существует четыре типа психологического совершенствования [1]. Так, 23,7 % участников стремятся стать тверже вместе со всеми (сделать мир сильнее); 52,5 % — утвердиться самому в более мягком окружении; 17 % — стать мягче вместе со всеми (сделать мир добрее); 6,8 % — смягчить свой нрав, помогая утвердиться другим.

Итак, результаты этого эксперимента показали, что большинство участников добавили "себе" уверенности и силы воли, а "другим" — доброжелательности и искренности. Но "другие" — это те же участники исследования, только увидевшие себя не изнутри, а со стороны.

Следующий этап исследования — проведение модифицированной методики самооценки личности. В нашем случае методика была направлена на изучение оценки психологических качеств, необходимых для дружеских отношений. Ученикам был предложен перечень из двадцати качеств, которые мы видоизменили для оценки дружеских качеств. Им нужно было пронумеровать предложенные качества от одного до двадцати по признаку ценности и важности этих качеств в дружеских отношениях. Результаты этого этапа исследования показали, что для юношей и девушек самыми ценными в дружбе являются взаимопонимание, преданность, доверие, взаимовыручка и уважение друг к другу. А на последние места они поставили жизнерадостность, осторожность, энтузиазм, смелость и возможность совместной продуктивной деятельности.

Затем участники эксперимента должны были закончить следующие фразы: "Настоящий друг — это..." и "Друг и приятель — это не одно и то же, так как ...". Оказалось, что настоящий друг для них — это преданный, надежный человек, которого уважаешь, имеешь с ним общие интересы и тесную духовную близость, можешь ему доверять,

так как "друг — это зеркало твоей души, постоянная эмоциональная и психологическая опора и поддержка". Некоторые отмечали, что настоящий друг "должен быть готов на самопожертвование ради другого друга", два участника считают, что настоящих друзей не бывает, ссылаясь на свой жизненный опыт. Что касается разницы между другом и приятелем, то, по их мнению, приятель — это знакомый, с которым просто общаешься, а другом ближе и отношения с ним глубже. Также перечислялись различные качества друга и указывалось на то, что приятель не обладает данными качествами. Еще отмечалась долговременность дружеских отношений и указывалось на количество друзей: "с другом проводишь больше времени, с ним можно дружить всю жизнь", "приятелей много и потерять приятеля легче, чем друга, так как друга можно больше и не найти", "друзей не может быть много" и т. д.

Все эти мнения характерны для ранней юности, так как юноши и девушки ищут друзей по принципу подобия, замещая количество друзей качеством близкой дружбы с немногими разделяющими их взгляды и ценности сверстниками. Здесь интимность и задушевность становятся неотъемлемыми признаками дружбы со сверстником того же пола [4].

Также стоит разграничивать понятия товарищества и дружбы. Товарищество обусловлено принадлежностью к одному и тому же коллективу, дружба основана на индивидуальном выборе и личной симпатии. "Чувство локтя" — важнейший общий компонент товарищества и дружбы. Поэтому товарищеские отношения — это не просто фон, а живая питательная среда для возникновения и развития индивидуализированной дружбы [2].

В конце нашего занятия и беседы с учениками по вопросам дружбы мы раздали каждому "Неписанные правила дружбы" — перечень правил, соблюдение которых приводит к укреплению дружеских отношений, а также обсудили с ними важность каждого из них.

Таким образом, результаты нашего исследования показали, что дружеские отношения очень важны в юношеском возрасте, так как в дружбе юноши и девушки отождествляют себя с другими людьми, как правило, сверстниками, разделяют с ними свои заботы, мысли, чувства и тревоги. Дружба служит им важным источником жизненной энергии, эмоционального и физического благополучия [5]. При помощи друзей молодые люди приобретают необходимые личностные и социальные навыки, что помогает им стать частью мира взрослых. У них вырабатывается эмоциональная привязанность к сверст-

никам, с которыми можно поделиться своими тревогами и сокровенными чувствами.

Литература

1. Головаха Е. И., Панина Н. В. Психология человеческого взаимопонимания — К., 1989.

2. Кон И. С. Дружба. — М., 1989.

3. Кон И. С. Психология ранней юности. — М., 1989.

4. Крайг Грэйс. Психология развития. — СПб., 2002.

5. Немов Р. С. Психология. Кн. 1. — М., 1998.

6. Пошукова Т. І., Допіра А. І., Дьяконов Г. В. Практикум із загальної психології. — К., 2000.

7. Райс Филип. Психология подросткового и юношеского возраста. — СПб., 2000.

С. ТОЛМАЧЕВА, студентка I курса

(Южнославянский институт Киевского славистического университета, г. Николаев)

ЛЮБОВЬ КАК СОЦИАЛЬНО-ПСИХОЛОГИЧЕСКИЙ АСПЕКТ ЧЕЛОВЕЧЕСКИХ ВЗАИМООТНОШЕНИЙ

Наукові праці МАУП, 2003, вип. 12, с. 129–131

Рассматривается любовь с точки зрения социально-психологического аспекта человеческих взаимоотношений. Представлены взгляды Э. Фромма, Л. Кеслера, Г. Болла и других ведущих ученых на любовь.

Любовь — не только чувство, но и способность любить другого человека, а также возможность быть любимым.

Тема любви — вечная. Ларошфуко писал: «Истинная любовь похожа на привидение: все о ней говорят, но мало кто ее видел...».

Создание семьи всегда ассоциируется с любовью между мужчиной и женщиной. Любви ребенок учится с детства, наблюдая за отношениями родителей, знакомых, читая книги.

И все же, несмотря ни на что, в Украине половина браков, согласно социологическим исследованиям, распадается через два года.

Психологи считают, что каждая супружеская пара проходит через серию «отправных пунктов» — ключевых событий, которые изменяют взгляды обоих партнеров на отношения и при этом укрепляют или ослабляют наметившийся брачный союз. Еще известно, что не все люди способны любить, что ее устаиваются только немногие, «особые» люди, что это дар, привилегия.

Что же такое любовь?

Как показали результаты исследований, любовь существует и, что главное, люди об этом знают. Многие могут отличить любовь от сексуальных отношений, с одной стороны, и от дружбы — с другой. Кроме того, выяснилось, что с любовными переживаниями связаны вполне определенные ощущения, принадлежность которых к любви не вызывает сомнений у их носителей. Это прежде всего эйфория, депрессивные ощущения, склонность к фантазиям, нарушение сна, общее возбуждение и трудности в концентрации вни-

мания. Главная трудность, с которой сталкиваются психологи при описании любви, состоит в том, что они не различают любовь и влюбленность. Оказывается, указанные ощущения относятся прежде всего к состоянию влюбленности, а не любви. Вместе с тем кое-какие отношения связаны и с любовью: так, влюбленные в два раза больше говорят друг с другом и в восемь раз больше времени проводят, глядя друг другу в глаза.

Есть и другие любопытные факты. Так, вопреки сложившимся стереотипам, мужчины характеризуются в целом большим уровнем романтизма, чем женщины, они легче и быстрее влюбляются и в большей степени разделяют романтические представления о любви. Более того, они чаще, чем женщины, «желают» влюбиться, и это желание служит у них основанием для возникновения влюбленности. В то же время у женщин влюбленность проходит быстрее, чем у мужчин, они значительно чаще выступают инициаторами разрыва и переносят его легче, нежели мужчины. Однако в установившихся любовных отношениях женщина склонна к большему самораскрытию и выше оценивает своего партнера, чем он ее.

Интересно, что большинство ученых, поэтов, писателей и философов испытывают затруднения, пытаясь определить, что же такое любовь.

Очевидно, термин «любовь» объединяет качественно различные отношения. Так говорят и о чувстве любви матери к ребенку, и об отношениях супругов, любви к животным и даже к предметам.

Что характерно, буквально все люди знают, какой должна быть любовь, но чем точнее они это знают, тем реже она случается в их жизни.

Каковы же составляющие любви, есть ли у нее структура? Э. Фромм попытался эту структуру определить, и оказалось, что в любви присутствуют забота, ответственность, уважение и знание.

Что же Э. Фромм имел в виду под “знанием”? Как известно, особенно из литературы, что влюбленные обычно идеализируют друг друга, переоценивают положительные и недооценивают отрицательные качества партнера. Кстати, долгое время считалось, что это отрицательная, “оглуляющая” сторона любви. Мол, человек, обладающий зрелой, развитой личностью, не нуждается в идеализации. Идеализация — не искаженный, а просто другой взгляд на любимого, когда преувеличение его достоинств позволяет терпимо относиться к его недостаткам, относиться к кому-то с восхищением. У каждого есть три возможных варианта отношения к осознанию несовершенств: закрыть на них глаза, влюбиться в него, возненавидеть идеал. Способность к восхищению другими помогает человеку жить, что является более полезным, нежели первый или третий варианты.

Идеализация благожелательно действует на отношения влюбленных, вселяя в них уверенность в друг друга и повышая уровень самовосприятия. Причем мужчины больше идеализируют женщин, чем женщины мужчин.

Может быть, это связано с тем, что мужчины традиционно занимают более активную позицию, должны преодолевать больше трудностей и поэтому в большей мере нуждаются в идеализации. Существует еще одна схема, в которой выделяются шесть факторов любви: уважение, положительные чувства по отношению к партнеру, эротические чувства, потребность в положительном отношении со стороны партнера, чувство близости и интимности, а также чувство враждебности. Последнее особенно интересно, поскольку противоречит романтическому канону. Однако любовные отношения исключительно значимы для участников, предполагают тесный контакт между ними и взаимозависимость. В этой ситуации не может не возникать время от времени негативных чувств, например раздражения. Многие люди этого не знают, поэтому отказываются принимать то, что источником этих негативных чувств являются они сами, а не партнер, начинают пересматривать свою оценку другого, приписывая супругу даже те отрицательные качества, которых у него нет, и в результате любовь погибает.

Замечено, что часто влюбленность возникает у людей, переживающих вместе какие-либо сильные чувства, например страх; попавших в напряженную ситуацию, либо борющихся вдвоем с опасностью или неприятностью. Это называется “эффект

Ромео и Джульетты”. Кстати, он часто возникает у тех, чьи родители страстно протестуют против их любовной связи. Обычно такая связь заканчивается свадьбой, победой молодых. Правда, в случаях, когда перестают сопротивляться, любовь постепенно угасает, переходя в не менее напряженную ненависть.

Любови ребенок учится с детства, наблюдая за отношениями родителей, знакомых, читая книги, просматривая кинофильмы. Обычно к моменту заключения брака большинство людей уже имеют достаточный романтический опыт.

Психологи считают, что если у человека совсем нет любовного опыта, не очень много романов, то это свидетельствует об его эмоциональной незрелости.

Читая некоторые психологические описания любви, создается впечатление, что их авторы руководствовались не столько научными представлениями, сколько преподносили собственный любовный опыт как результат научных исследований. Например, теория Л. Кеслера, который считает, что существуют три причины возникновения любви:

1. Потребность в подтверждении своих установок и знаний о мире.
2. Только по любви можно регулярно удовлетворять сексуальную потребность, не испытывая при этом чувство стыда.
3. Люди любят потому, что “так надо”, так принято в обществе.

Доминирующую роль среди эмоций любви, по Кеслеру, играет страх потери источника удовлетворения своих потребностей. Отсюда влюбленность в кого-то (или постоянный страх утраты его) делает человека несвободным (очень похоже на пресловутую “мужскую свободу”), зависимым, тревожным, мешает его личностному росту. Любой человек относится к своему возлюбленному крайне противоречиво.

Любовь психически здорового человека характеризуется прежде всего снятием тревожности, ощущением полной безопасности, психологическим комфортом. Удовлетворенность психологической и сексуальной сторонами отношений с годами не уменьшается, а увеличивается.

Итак, влюбленность возникает часто, любовь — редко. Почему так происходит? Может быть, в этом в какой-то мере виновато само общество. Действительно, влюбленность рассматривается как социальная норма. Если человек не влюбляется, значит, с ним что-то не так. Но любовь как общественно предписанное поведение не столь распространена, ведь для заключения брака и рождения ребенка (а это основная забота общества) влюб-

ленности вполне достаточно. Любовь же как социальное явление — личное дело каждого.

Да, любовь бывает не у всех, но я не думаю, что это способность, как, например, способность к рисованию и пению. Такого чувства может вполне достичь любой человек, только при желании что-то делать, искать, совершенствоваться.

Любовь с научной точки зрения

Вы встречаете того единственного или ту единственную, с кем хотите провести всю свою жизнь. При этом вы совершенно убеждены, что любви, как ваша, просто не существует на свете. Но, как утверждают специалисты, если отношения между влюбленными складываются по-разному, то побудительное чувство, которое испытывают влюбленные пары, всегда одинаково. И это чувство регулируется факторами, не подвластными человеку. Это можно назвать химической основой физического влечения.

Недавно ученые открыли наличие у человека органа, расположенного на перегородке носа и определяющего присутствие феромонов, т. е. запаха потенциального партнера. Дэвид Белинер, эксперт по химии феромонов, пишет, что раньше ученые полагали, что этот орган функционирует только у низших млекопитающих, но не у человека.

“Собаки, крысы, мыши, да кто угодно, — восклицает Белинер, — у всех имеется этот орган. И если его функции нарушить до периода половой зрелости, то животное прекращает поиски партнера, исчезает элемент сексуального влечения. То же самое может испытывать и человек с нарушениями деятельности этого органа”. Профессор психологии Грст Болл считает, что если человек видит и слышит кого-то, кого находит привлекательным, то его органы улавливают феромоны этого человека, что вызывает серию биохимических процессов.

А можно ли сказать, что люди — это рабы биологических факторов, которые находятся вне

их контроля? Профессор Бас пишет: “Вы не можете контролировать психологический процесс, когда испытываете к кому-то влечение, — крайне сложно манипулировать этим процессом или вторгаться в него. Но что вы можете контролировать силой огромной гибкости, которой наделен человек, — так это свои действия. Наши желания невероятно сложны. Мы ищем интеллект, доброту, доверие, чувство юмора, определенные индивидуальные и физические особенности. Индивидуум может сделать выбор и определить, каким из этих желаний он отдаст предпочтение”.

Что нас влечет в объятия друг друга?

Похоже, ученые наконец-то раскрыли загадку любви, нашли причину, подчиняясь которой мы выбираем того или иного партнера. Речь идет о так называемом “коде любви”, основывающемся на генетических факторах, которыми обладает каждый человек. Что же это такое — код любви?

До сих пор ученые полагали, что в любви человек возвысился над природой. Теперь они точно знают — этого не произошло. В любовный код вкралась древняя команда эволюции. Она звучит следующим образом: индивид должен передать по наследству собственные гены. Исследованиями любовного кода точно установлено — большую роль в выборе мужчин и женщин играет наследственность.

В результате проведенного анализа можно с уверенностью утверждать, что любовь существует. Эйфория, депрессивные ощущения, склонность к фантазиям, нарушения сна — вот те явления, которые сопровождают любовь. Выделяются шесть факторов любви: уважение, положительные чувства по отношению к партнеру, эротические чувства, потребность в положительном отношении со стороны партнера, чувство близости и интимности, а также чувство враждебности.

Е. М. ОЛИЕВСКАЯ, студентка III курса

(Южнославянский институт Киевского славистического университета, г. Николаев)

РОЛЬ СОЦИАЛЬНЫХ НОРМ В ПОЛО-РОЛЕВОМ СТАНОВЛЕНИИ ЛИЧНОСТИ

Наукові праці МАУП, 2003, вип. 12, с. 132–134

В поло-ролевом становлении личности социальные нормы играют ведущую роль. Они диктуют основные принципы и стили поведения человека. Противоречивость и необоснованность существующих норм негативно сказываются на психологическом здоровье личности. Перспектива решения указанной проблемы видится в гармоничном соединении в структуре личности "мужских" и "женских" качеств независимо от пола.

Специфически возрастными аспектами жизни молодежи является завершение периода полового созревания и первые попытки вступления во взрослую жизнь. Любовь, секс, брак и связанные с этим поведение, взаимоотношения полов являются одной из наиболее острых проблем, волнующих молодежь. Цель данной статьи — показать роль социальных норм в становлении поло-ролевого поведения личности.

Социальные нормы — основные правила, которые определяют поведение человека в обществе. По мнению социальных психологов, объяснение многих гендерных (поло-ролевых) различий следует искать не в гормонах и хромосомах, а именно в социальных нормах, приписывающих нам различные типы поведения, стереотипы и интересы в соответствии с биологическим полом. Наборы норм, содержащие обобщенную информацию о качествах, свойственных каждому из полов, называются половыми или гендерными ролями. Часть этих социальных норм внедряется в сознание через телевидение и популярную литературу, ряд других мы получаем непосредственно, например, испытывая неодобрение со стороны общества, когда отклоняемся от ожидаемого гендерно-ролевого поведения.

Социальные психологи отмечают в качестве одного из основных механизмов, осуществляющих дифференциальную социализацию, **дифференциальное усиление**. О дифференциальном

усилении мы обычно говорим тогда, когда приемлемое гендерно-ролевое поведение одобряется, а неприемлемое — осуждается, при условии, что одобрение или осуждение человека за определенные модели поведения или интересы зависит от его биологического пола. Как правило, родители поощряют у своих детей типичные для их пола занятия и не одобряют отклонения от него [1, 47].

Исследованиями установлено, что несоответствующее гендерной роли поведение особенно сильно вредит популярности среди мальчиков. Например, мальчики, которые, вопреки нормам, играют не только с детьми одного с ними пола, больше подвергаются насмешкам со стороны своих сверстников и менее популярны в их среде, чем те, кто подчиняется поло-ролевым стереотипам. Американские психологи, наблюдая за школьниками 4–7-х классов, обнаружили, что мальчики ожидают меньшего порицания родителями за агрессивное поведение, чем девочки.

Для освещения данной проблемы исследователи ввели термины: *маскулинность* — черты и модели поведения, характерные для мужского пола; *фемининность* — характеристика людей женского поведения [4, Т. 1, 429; Т. 2, 414].

Стремясь соответствовать культурным эталонам и социальным нормам без адекватной модели маскулинности, мальчик вынужден утверждать себя в мужской половой роли, отклоняя черты фемининности и в то же время принимая

культурные стереотипы маскулинности зачастую по (гипермаскулинному) преувеличенному типу. А это уже фактор, влияющий на искажение поло-ролевого поведения, что в дальнейшем может привести и к девиантным его проявлениям [2, 105–107].

Новая парадигма, предложенная Плеком, основывается на идее о дисфункциональности и противоречивости аспектов традиционной мужской роли [1, 185–186]. Эту парадигму он назвал *напряжением мужской гендерной роли*. Например, от мужчин ожидается проявление большего контроля над чувствами, чем от женщин, мужчин часто описывают отчужденными от своих чувств, в то же время поощряется проявление злости и импульсивности, особенно в отношении других мужчин, считающееся доказательством подлинной мужественности. Но о том, насколько важна нежность и эмоциональная близость между людьми, говорится лишь применительно к любовным гетеросексуальным отношениям.

После того как устоявшееся понимание проблемы было поддано сомнению работами Плека, другие психологи осознали, что помимо позитивных аспектов мужественности, таких как настойчивость и уверенность, для каждого мужчины существуют и негативные последствия традиционной социализации. Вместо того чтобы быть источником идентичности, мужская гендерная роль часто оказывается причиной тревоги и напряжения. В ситуациях, когда мужчине сложно поддерживать стандарт мужской роли или когда обстоятельства требуют от него проявления женских моделей поведения (например, заботы и сопереживания), которых просто нет в его арсенале, или они есть, но запрещены мужской ролью, возникает стресс.

Гендерно-ролевой конфликт может возникнуть, когда мужчина ограничивает свое поведение или поведение других исходя из традиционных гендерных ролей или когда окружающие оказывают на него давление за нарушение норм мужественности. Этот конфликт проявляется как во внутриличностной, так и в межличностной сферах. У людей возникают тревожность, депрессия, снижение самооценки и стресс. В межличностной сфере страдает интимная сторона и снижается удовлетворенность отношениями, появляются конфликты на работе, возникают вопросы власти и контроля в паре, эпизоды физического и сексуального насилия.

Однако в реальной жизни социальные нормы и социализация не создают крайне мужественных

мужчин и крайне женственных женщин. В принципе, мужественность и женственность не противопоставлены друг другу, а человек может обладать одновременно и женственными и мужественными чертами. Более того, психологи полагают, что даже желательно быть андрогинным (-ой), т. е. вобрать в себя лучшее из обоих половых ролей [1, 71].

Вплоть до 70-х годов проявления “маскулинности” у женщин и “фемининности” у мужчин были для психологов источником беспокойства. А среди людей, далеких от психологии, такое понимание широко распространено и сейчас, и именно из-за него люди оказываются в замешательстве, когда их дети проявляют интересы и поведение, свойственные противоположному полу. Однако исследования не подтверждают положение о том, что отклонение от поло-ролевых стандартов влечет за собой психологическую рассогласованность. Действительно, душевное здоровье человека не должно зависеть от его пола, а андрогиния положительно влияет на психологическое состояние человека. Нами был проведен опрос студентов Южнославянского института КСУ по анкете Аллана Пиза [3, 47]. Цель опроса — определить характер мышления и основные тенденции поло-ролевого поведения молодежи. Опрошены 30 мужчин и 30 женщин.

Результаты показали, что только у 10 % опрошенных девушек характер мышления и поведения определяется как “чисто женский”. 37 % находятся на “переходном уровне” и 57 % отличаются “чисто мужскими” чертами характера. По результатам опроса мужчин можно увидеть менее неожиданные результаты: 35 % — свойственно мыслить и действовать “по-мужски”, 30 % — демонстрируют “переходный уровень”, сочетающий в себе и мужские, и женские стереотипы поведения, 35 % — попадают в категорию “женских” характеристик. Такие данные свидетельствуют о более свободном отношении молодежи к социальным нормам. Юноши и девушки не придерживаются какого-то конкретного стиля поведения, характерного только для своего пола.

Высокий процент опрошенных “переходного уровня” позволяет говорить о благоприятной тенденции в сфере поло-ролевого формирования молодежи. В дальнейшем андрогинный стиль поведения может оказать позитивное влияние на профессиональное и семейное становление личности. Была обнаружена связь андрогинии с ситуативной гибкостью (т. е. способностью быть стойчивым в достижении своих интересов или

сконцентрированным на интересах других в зависимости от ситуации), высоким самоуважением, мотивацией к достижениям, хорошим исполнением родительской роли, субъективным ощущением благополучия. В семьях, где оба супруга андрогинные, более высокий уровень удовлетворенности браком, нежели в тех, где оба супруга были полотилизированы. Многочисленными исследованиями подтверждено, что отношения, когда хотя бы один из партнеров андрогинен, больше удовлетворяют обоих.

Литература

1. Берн Ш. Гендерная психология. — СПб., 2001.
2. Ениколопов С. Н., Дворянчиков Н. В. Концепции и перспективы исследования пола в клинической психологии // Психол. журн. — 2001. — № 3 (22). — Май-июнь.
3. Пиз А., Пиз Б. Язык взаимоотношений: мужчина и женщина. — М., 2000.
4. Психологический словарь: В 2 т. / Под ред. А. Ребер. — М., 2000.

І. В. СЕРЕДЕНКО, студентка V курсу
(Тернопільський експериментальний інститут педагогічної освіти)

ПСИХОЛОГІЧНИЙ ВПЛИВ РЕКЛАМИ НА СПОЖИВАЧІВ

Наукові праці МАУП, 2003, вип. 12, с. 135–136

Проаналізовано основні психологічні чинники впливу реклами на свідомість людей, виділено шляхи використання засобів і прийомів впливу, розглянуто основні теоретико-експериментальні концепції виникнення психології реклами як галузі психологічної науки.

У середині XX ст. почалося серйозне вивчення того, без чого вже важко уявити наше життя, — реклами. Ми стикаємось із рекламою всюди: сидючи дома перед телевізором, слухаючи радіо, їдучи на роботу або навчання — скрізь, де б ми не були, бачимо або чуємо рекламні оголошення, які пропонують нові товари або послуги.

Багато людей негативно ставиться до реклами, особливо коли вона подається посередині улюбленої телепередачі або багаторазово повторюється по радіо. Однак варто звернути увагу на те, що як би ми негативно не ставилися до реклами, постійно користуємося нею — обираємо “Pepsi”, читаємо “ТВ-парк” і т. ін. Причому одна реклама діє на нас ефективніше, ніж інша. Кожна людина пояснює цей парадокс по-своєму, але існує також і наукова точка зору, яка ґрунтується на багаторічних дослідженнях, хоча не можна з упевненістю сказати, що вона є правильною.

Історія реклами взагалі нараховує півтора століття. Першою рекламою в письмовому вигляді вважають єгипетський папірус, що зберігається в Лондоні, в якому повідомлялось про продаж раба. У Китаї (X ст.) існувала друкована реклама. До реклами також належать і емблеми торговців Месопотамії. Раніше рекламні оголошення малювали на скелях уздовж торгових шляхів, на камінні, міді і кістках. Важливим моментом в історії реклами став 1450 рік — винайдення Іоганном Гуттенбергом друкованого станка. У другій половині XVIII ст. з'явилися перші німецькі періодичні видання, де почали публікуватися і рекламні оголошення, а в 1812 р. в Англії з'явилося перше рекламне агентство.

Так що ж таке реклама в сучасному розумінні? Реклама — це оголошення в різноманітних ЗМІ за плату або по бартеру. Автор оголошення завжди відомий, і саме він намагається переконати споживача в перевагах свого товару, послуги або повідомити про свою фірму чи некомерційну організацію загалом. Сучасні ЗМІ — газети, журнали, телебачення, радіо — пропонують різноманітні можливості для реклами.

Дієвим засобом реклами є газетна або журнальна публікація. Її перевага полягає у своєчасності, широкому охопленні ринку. Проте газетна реклама відрізняється від журнальної підвищеною оперативністю. Крім того, газетній рекламі притаманні значно більші, порівняно з журнальною, можливості проникнення в усі соціальні групи населення. Для журнальної реклами характерна відносна тривалість функціонування, вищі технічні можливості репродукування і використання кольорового друку. Але на відміну від газетної вона потребує більших витрат праці і часу на підготовку. Характерною рисою радіореклами є використання засобів мови. При підготовці реклами на радіо намагаються, щоб текст був стислим і обґрунтованим, гумористичної форми. Фрази повинні бути короткими і цілеспрямованими. Важливо привернути увагу слухачів вже на початку звернення. Неабияке значення в радіорекламі має музика. Влучно підібрана, вона допомагає сприйняттю тексту. Але водночас музикальне супроводження, акустичні ефекти не повинні відволікати слухача від суті об'яви.

Важливим видом рекламних засобів є кіно- і відеореклама, яка має значний психологічний вплив: зображення, звук, колір, театральна дія і умови, коли глядач нічим не відволікається від екра-

на. Однак недоліком телереклами є дещо низька оперативність при високій вартості виготовлення і демонстрації, тому її доцільно використовувати у великих рекламних кампаніях довготривалої дії.

У процесі теоретико-експериментального дослідження встановлено, що сучасні рекламні спеціалісти дотримуються теорії трьох психологічних станів:

1) людина знає, що з нею відбувається, і може пояснити це;

2) людина розуміє свої почуття, але не може пояснити їх причину;

3) людина нічого не знає ні про свій стан, ні про причини, що викликали його.

У середині XX ст. американську торгівлю почала хвилювати та обставина, що споживачі задоволені тим, що в них є, і не особливо прагнуть купити щось нове. Між тим кількість товарів зросла з 1940 р. в чотири рази, причому було встановлено, що кожних 25 років виробництво праці подвоюється. Таким чином виникла небезпека перевиробництва, тим більш небезпечна, що значно підвищилась споживацька здатність населення. Це викликало крайню необхідність стимулювати торгівлю будь-якими засобами.

На шляху збільшення попиту на товари були дві основні перешкоди:

1) неначе повна задоволеність населення попередніми придбаннями;

2) зростаюча стандартизація продуктів, що обмежувала індивідуальність ознак.

Саме тоді виникли ідеї, запропоновані психологами: пропагувати серед населення почуття незадоволеності тим, що в нього є, і підбурювати до нових покупок; звернутися до стимулів, що зберігаються в підсвідомості споживачів, і енергійно експлуатувати їх.

Інші спеціалісти пропонували більш рішучі заходи. Якщо спаде попит на який-небудь товар, "оглушити" споживача таким чином, щоб він зробив покупку, поки перебуває у несвідомому стані. Слово "несвідоме" стало гаслом і змістом нового напрямку в рекламі.

У багатьох випадках реклама будується на пом'якшенні або пригніченні почуття вини, що відчуває споживач при покупці деяких товарів, наприклад цигарок, кондитерських виробів, алкогольних напоїв (тобто відчуття вини за порушення гігієнічних правил).

На сьогоднішній день реклама вже впевнено увійшла в життя. Іноді ми реагуємо на неї, іноді — ні; іноді реклама інформує, іноді — переконує, розважає або примушує сумувати, але уникнути її впливу практично неможливо.

О. В. ЛИВЕРИНОВА, студентка II курса
(Придунайский филиал МАУП, г. Измаил)

СОЦИАЛЬНО-ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ПРОБЛЕМЫ СОВРЕМЕННОЙ МОЛОДЕЖИ: МОЛОДЕЖНЫЕ ДВИЖЕНИЯ И ОРГАНИЗАЦИИ

Наукові праці МАУП, 2003, вип. 12, с. 137–140

Исследуются проблемы современных студентов, их информированность о молодежных организациях и течениях современности. Проведено локальное исследование на базе I–II курсов Придунайского филиала МАУП, определены направленность и мотивы деятельности.

Каждый человек, вспоминая и говоря о своей молодости, представляет ее как самую лучшую пору в своей жизни. И на самом деле, именно в молодом возрасте открываешь новый мир и находишь свое собственное “Я”. С молодостью ассоциируются первая любовь, надежды, устремленность к достижению своей мечты и уверенность в способности преодолеть все трудности, изменить весь мир. Но мы видим и другую сторону той самой “беззаботной” молодости. Как утверждают социологи, люди идеализируют пору молодости, приписывают этому периоду все самое позитивное и порой достаточно долго находятся в плену былых представлений.

Очень часто молодые люди под влиянием друзей, окружающих или по собственному желанию вступают в самостоятельные общественные объединения. Их участников нередко называют “неформалами”. Неформальные объединения — явление массовое, и ради каких только интересов не объединяются люди! Таких объединений насчитывается десятки тысяч, а количество их участников — миллионами.

Наш исследовательский интерес был сосредоточен на интересах и мотивах молодых людей, которые объединились в молодежные неформальные организации. В чем они видят свои задачи, какие избирают средства для достижения провозглашаемых целей? И, конечно же, главный вопрос — что же делать с “неформалами”: бороться с ними или сотрудничать?

Прежде чем дать рабочее определение понятию “неформал” с психологической точки зрения, мы

выбрали качества и признаки, по которым в дальнейшем будем определять таких людей. Это очень важно, потому что отношение к “неформалам” зачастую определяется отношением к той или иной группе.

Неформальные организации можно поделить на три группы:

1. Просоциальные неформальные объединения. К ним относятся военно-патриотические, спортивные, творческие группы любителей театра, кино; театры-студии, джаз-коллективы. Все они ориентируются на культурно-творческую развлекательную деятельность. Сюда же можно отнести молодежные организации экологического характера, которые борются за сохранение и обновление историко-культурных памятников.

2. Асоциальные объединения молодежи, такие как “металлисты”, “брейкеры”, спортивные и музыкальные фанаты и др. Их деятельность в основном направлена на получение удовольствия за счет пассивных форм проведения свободного времени и отдыха.

3. Асоциальные молодежные объединения — “панки”, “хиппи”, “пацифисты”, “националисты”, “хакеры”, “кракеры”, “байкеры” и др. Перечень очень велик. Они открыто противопоставляют себя социальным нормам и исповедуют только свою мораль.

Поскольку разные неформальные молодежные объединения занимают в обществе разные позиции, то и общество должно дифференцированно подходить к их деятельности. Главным критерием должна быть ясность цели и идеи, соблюде-

ние социальных норм и порядка. Если подходить с этих позиций, то просоциальные группы нужно поддерживать, сотрудничать с ними. Со второй группой необходимо ответственно налаживать контакт, направляя энергию ее членов в русло социальной активности, с третьей группой нужна осмысленная пропагандистская и воспитательная работа. Однако те, кто противостоят обществу, должны ощущать на себе контроль и непримиримое отношение.

На базе Придунайского филиала МАУП проведено локальное социально-психологическое исследование, которое предполагало методы опроса, беседы, тестирования, интервьюирования. По результатам интервью была составлена табл. 1.

Исходя из данных табл. 1:

- наблюдаются тенденции повышения интереса к молодежным движениям и организациям среди студентов МАУП;
- по результатам опроса для многих студентов вступает в силу деятельностный компонент;
- некоторые респонденты достаточно полно осведомлены о молодежных проблемах.

Для нас небезынтересно было узнать о стартовых возможностях и потребностях старшеклассников города, которые в перспективе становятся студентами и нашего учебного заведения. С учениками 11-х классов школ № 1 и 4 было проведено подобное предыдущему исследованию. Здесь респондентами выступили 38 человек. Результаты беседы приведены в табл. 2.

Как свидетельствуют данные табл. 2, старшеклассники акцентировали внимание на таких потребностях личности:

- потребность в самоактуализации (побуждает человека к деятельности, в которой он может раскрыть свой духовный, творческий потенциал);

- потребность в престиже (проявляется в стремлении достичь значимого, уважаемого положения в обществе, добиться признания);

- потребность в принадлежности к кому-либо и в любви (например, агитируют человека быть членом группы, общаться, чтобы избежать одиночества, получить поддержку).

Основные осознанные мотивы респондентов:

- интерес (форма проявления познавательной потребности, обеспечивающая направленность личности на познание действительности);
- желание (отражает потребность в переживании человека, для которого характерна большая или меньшая осознанность образа того, к чему он стремится);
- склонность (возникает при включении в интерес волевого компонента);

В наших исследованиях был использован также следующий метод — анкетирование. Нами была разработана анкета: “Молодежные движения и организации”. Опрашивались студенты I–II курсов — всего 113 человек: I курса — 71, II курса — 42.

Вопросы анкеты:

1. Какие молодежные движения Вы знаете?
2. Какие из них Вас привлекают?
3. Есть ли молодежные движения, которые Вам не нравятся? Почему?
4. В каких молодежных организациях Вы участвовали?
5. Какие слова молодежного сленга Вы знаете и наиболее часто употребляете?

Обработав материалы анкет, мы сделали некоторые выводы и выделили наиболее популярные молодежные организации.

Первое место по популярности занимают “металлисты” — одна из самых ярких и заметных групп молодежи. Их внешняя атрибутика: черный цвет, кожа и металл, взъерошенные волосы. Эти

Таблица 1

Результаты интервью со студентами Придунайского филиала МАУП

Курс	Количество опрошенных студентов		Знают о молодежных движениях		Приветствуют молодежные движения		Относятся негативно		Участвовали в молодежных движениях	
I	71 чел.	100 %	71 чел.	100 %	68 чел.	96 %	3 чел.	4 %	57 чел.	80 %
II	42 чел.	100 %	40 чел.	95 %	24 чел.	57 %	18 чел.	43 %	9 чел.	21 %

Таблица 2

Результаты беседы с учениками 11-х классов

Класс	Количество опрошенных студентов		Знают о молодежных движениях		Приветствуют молодежные движения		Относятся негативно		Участвовали в молодежных движениях	
11-й	38 чел.	100 %	38 чел.	100 %	37 чел.	97 %	1 чел.	0,03 %	33 чел.	87 %

молодые люди осуждают дармоедов, алкоголиков, негативно относятся к фашистским группам, слушают "тяжелую" музыку, но очень часто прибегают к применению физических мер в доказательство своей правоты. Прочитав студента I курса нашей Академии: "Презираю больше всего "металлистов", просто не переношу их! От одного только их вида мне становится плохо. Мне не нравится, как они себя ведут, как одеваются, какую музыку слушают, а также их отрицательное отношение к тем людям, которые не соответствуют их образу жизни". А вот и другое мнение: "Я однажды побывал в компании "металлистов", мне очень понравился их образ жизни, я отдохнул просто супер. Советую всем вступать в эту организацию".

В ответах респондентов преобладала такая организация, как "брейкеры". В среднем возраст "брейкеров" не старше 20 лет. Это группы, которые объединяются исходя из общих интересов, основанных на танцах типа "брейк", для исполнения которых необходимы определенная подготовка, хорошая физическая закалка, ежедневные тренировки. Поэтому "брейкеры" не курят, занимаются физкультурой и спортом. Цель таких объединений — пропаганда "брейк-танца" и исполнение его большими группами. Они лояльно относятся к другим группам. 83 % опрошенных к организации "брейкеров" относятся с большим интересом и уважением. "Мне нравятся "брейкеры", так как в танце они хотят выразить свое душевное состояние, а своими движениями пытаются что-то сказать", — так выразила свое отношение к "брейкерам" одна из студенток.

"Панки" — неформальное объединение молодежи, любители "панк-рока". Выделяются исключительно одеждой и прическами. Цель "панков" — самоутверждение среди одноклассников через отрицание общепринятых норм поведения. Они отрицательно относятся к труду, поверхностно начитаны, употребляют наркотики и алкогольные напитки. Отметим, что большинство респондентов к движению "панков" относятся отрицательно.

По данным анкетирования, среди студентов наибольший интерес, наравне с другими организациями, вызывает движение "толкиенистов" (рыцарей). Одни рыцари при проведении своих игр руководствуются литературными произведениями, другие — настольной американской игрой "Темницы и драконы" или компьютерной игрой DOOM ("Обречение"). В теплое время года они собираются и играют в театрализованных представлениях, где происходит борьба между силами добра и зла. Они патологически добрые люди, но не хотят воспринимать реальную жизнь. Кумиром "толкиенистов"

является трилогия Дж. Р. Толкиена. К музыке они относятся однозначно: чем больше в ней мистики, тем лучше она воспринимается представителями этой организации.

"Реперы" — фанаты музыкального стиля "рэп" (песни-речитативы американских негров). "Реперов" можно узнать по их внешнему виду: обычно это шорты или невероятного размера джинсы, кроссовки, бейсболки и кенгурушки (майка с капюшоном). Еще одна отличительная черта реперов — они любят играть в баскетбол. Обычно они собираются в подъездах или на улицах отдаленных от центральных районов города.

"Байкеры" — мотоциклисты. "Байкера" привлекает романтика путешествия. Он представляет себя ночным волком: одинокий мужчина в коже, который мчится безлюдной дорогой на своем единственном друге-мотоцикле. "Байкеры" собираются в стаю и мчатся вперед как гигантский рой пчел-гигантов. Они любят мощные моторы и пиво. Их закон гласит: "Свобода слова. Свобода движения. Свобода секса!". Вот высказывания студентов: "Душевно привлекают "байкеры" — это довольно таки рискованное направление. Можно даже сказать, что их жизнь ежедневно висит на волоске. Хотелось бы попробовать!". У них крутые мотоциклы, они классные ребята, у них специфическая прикольная одежда.

Диаграмма по данным таблиц 1 и 2

“Хакеры” — своеобразная субкультура владельцев персональных компьютеров. Зачастую это программисты, которым надоело писать программы для пользователей и которые хотели бы сделать что-то выдающееся. Они или взламывают системы защиты, или проверяют коды обычных программистов на предмет ошибок. Часто работают преподавателями информатики в вузах. В большинстве своем — это миролюбивые люди, причем очень умные, которые следят за всем, что они делают и даже за тем, как это делают. Существуют также “черные хакеры”, у которых действует правило: ты не один из них, если что-нибудь серьезное не взломал. Существуют еще и “крякеры”, которые ищут программы для взлома ЭВМ (электронно-вычислительная техника) и крадут чужую информацию.

Определения этих движений были основаны на ответах студентов МАУП. Как видим, неформальные объединения все больше и больше заинтере-

ресовывают молодежь своей деятельностью. Увлечения молодежи неформальными объединениями весьма разнообразны, многие из них — всего лишь дань возрасту и времени и, как правило, преходящи, другие — более устойчивы. Вопрос о необходимости или вреде неформальных организаций остается дискуссионным.

Литература

1. Бондарчук Е. И., Бондарчук Л. И. Основы психологии и педагогики. — К.: МАУП, 1999. — 68 с.
2. Громов А. В., Кузин О. С. Неформалы. Кто есть кто? — М.: Мысль, 1990. — 269 с.
3. Кон И. С. В поисках себя: Личность и ее самосознание. — М.: Политиздат, 1984. — 335 с.
4. Молодежная субкультура / Под ред. Н. А. Победа. — Одесса: АстроПринт, 1999. — 282 с.
5. Субкультура. Современная западная социология: Словарь. — М., 1990. — 336 с.

О. В. ПАНАСЮК, студент II курсу

(Волинський інститут ім. В'ячеслава Литинського МАУП, м. Луцьк)

РОЛЬ СІМЕЙНОГО СПІЛКУВАННЯ В СОЦІАЛІЗАЦІЇ ОСОБИСТОСТІ ЮНАЦЬКОГО ВІКУ

Наукові праці МАУП, 2003, вип. 12, с. 141–142

Розглядається сім'я як багатофункціональне утворення з акцентом на її важливості в соціалізації підлітка. Пропонуються практичні методи, спрямовані на вдосконалення педагогічної майстерності батьків. Зокрема, особлива увага приділяється методиці контактної взаємодії.

Життєва практика та наукові дослідження [3; 4] доводять, що сімейне спілкування є одним з найважливіших факторів успішної соціалізації особистості в юнацькому віці.

Виходячи з цього насамперед вважаємо за необхідне з'ясувати, яку роль у своєму житті відводить родині кожна особа і суспільство загалом.

Передусім це школа, де підліток навчається, як жити в суспільстві. Тут він отримує досвід соціальних стосунків у м'якій, підкріпленій емоційно, захищеній формі, перебуваючи серед близьких людей, для яких він є найвищою цінністю. Саме родина вводить дитину у світ соціальних відносин.

Крім того, сім'я повинна виконувати також інші функції. У різні часи і в різних народів вони оцінювалися по-різному: одні з них були важливішими, інші вважалися необов'язковими, але головними є такі [3]:

1. Функція збереження соціального або професійного статусу.
2. Репродуктивна функція.
3. Господарсько-побутова функція.
4. Функція організації дозвілля.
5. Функція духовного спілкування.
6. Розподіл лідерства в сім'ї.
7. Здійснення первинного соціального контролю, тобто нормативного регулювання поведінки членів сім'ї.
8. Функція сексуальних стосунків.

У житті дитини сім'я відіграє важливу роль. Зокрема, добра родина:

- дає відчуття належності до певної групи (можливість ідентифікуватися з нею);

- формує відчуття і дає реальні докази своєї значущості для інших (без цього у підлітка розвивається почуття неповноцінності);
- дає змогу відчувати взаємне тепло (інакше нерідко виникає негативне ставлення до життя, схильність до песимізму);
- формує почуття своєї неповторності (відсутність його призводить до спалахів агресії);
- дає зразок для наслідування, адже кожен повинен у щось вірити, на щось сподіватися, щось любити, щось визнавати і заперечувати.

Реалізація всіх цих потреб є умовою формування цілісної, соціально адаптованої особистості [5].

Тобто родина — надзвичайно багатофункціональне утворення, оскільки вона має чітку структуру. Найчастіше вирізняють такі найсуттєвіші її елементи [2]:

А. Влада та її розподіл.

Б. Комунікації (взаємозв'язки), або розподіл інформаційних потоків в родині.

В. Рольова структура.

Функції родини реалізуються у процесі спілкування, тобто у процесі безпосередньої, постійної взаємодії між окремими її членами. Зокрема, сімейне спілкування [1]:

- охоплює всі аспекти життя людини поза її рольовим значенням (наприклад, якщо у школі дитина виступає лише в ролі учня, у спортивній секції — у ролі спортсмена тощо, то родина сприймає підлітка багатогранно, допомагаючи йому засвоювати і успішно виконувати ролі та обов'язки у "зовнішньому світі");

- у спілкуванні неможливо відділити навчання, виховання, розвиток — це комплексний процес, в якому однаковою мірою активними учасниками є і діти, й дорослі;
- родина регулює різноманітні взаємини своїх членів із зовнішнім світом (батько або мати надають підліткові реальну або психологічну допомогу в розв'язанні життєвих проблем);
- важливою є можливість спілкуватися один з одним, впливати один на одного безпосередньо, виключаючи дію соціального фону (у школі, наприклад, вчитель спілкується з учнем у присутності всього класу, на роботі ми оточені колегами тощо);
- родина забезпечує максимальну тривалість міжособистісних стосунків (часто протягом усього життя), безперервний процес пізнання самого себе та інших членів сім'ї;
- завдяки родині пристосування підлітка до нових соціальних умов або повна соціалізація відбувається в порівняно стабільному соціальному середовищі зі сталими моральними нормами і визначеними взаємними вимогами.

Протягом життя кожен із нас постійно контактує з іншими, спілкується з найрізноманітнішими людьми. Здавалося б, життєвий досвід, який поступово набуваємо, дозволяє розв'язати будь-які повсякденні питання. Але насправді лише одиниці самостійно відкривають правила спілкування, які допомагають уникати додаткових труднощів у взаємодії з іншими людьми, своєчасно "гасити" конфлікти, що виникають внаслідок непорозуміння.

Спілкування є складним, особливо важливим для кожної людини, родини, людства загалом, психологічним феноменом.

Спілкування з матір'ю для дитини — головне джерело інформації про навколишній світ. Розвиток дитини суттєво залежить від того, які зразки взаємодії з цим світом демонструє їй мати.

У процесі спілкування формуються не лише пізнавальні якості людини, а й інтегральні складові психічного життя: самооцінка, усвідомлення нею власного "Я", засвоюються прийоми протидії зовнішньому тиску, виробляються критерії ставлення до інших людей тощо.

З перших років життя головною умовою і провідним фактором розвитку дитини є спілкування з дорослими. Саме вони вводять її у світ людської культури. Але не менш важливе для дитини спілкування із "собі подібними" — ровесниками.

Нерідко спілкування підлітків між собою дорослі уявляють вкрай несерйозним або взагалі

незмістовним. Проте воно дає дитині навички самопізнання і самооцінки, можливості для самовиявлення. Адже в порівнянні з дорослим підліток завжди "програє", тоді як серед "собі подібних" перед ним наочно розкривається ідея і практика рівноправності. Тут завжди є і необхідність, і можливість порозумітися з іншим.

Щоб подолати ворожість підлітка та бар'єри, які він вибудовує, і поступово підвести його до взаємоспілкування, застосовують прийом "просування крок за кроком". Це методика контактної взаємодії, запропонована Л. Б. Філоновим [4]. Реалізуючи її, дорослий досягає ефективної взаємодії всупереч початковому опору підлітка. Основні принципи цієї методики такі [4]:

1. Довірливе спілкування не може бути нав'язаним, воно має виникнути як природне бажання з боку іншого.

2. Процес контактування проходить у своєму розвитку певні етапи. Затримка того чи іншого етапу або спроба проминути його може порушити взаємодію.

3. Процес взаємодії повинен розвиватися по-слідовно, а перехід на іншу стадію здійснюватися лише за наявності певних ознак.

Отже, що раніше батьки турбуватимуться про здобуття психологічних знань і оволодіння педагогічною майстерністю, то більшою буде гарантія збереження спокою в родині за будь-яких життєвих обставин. І запорукою цьому в сім'ї будуть не зовнішні мінливі фактори, а духовні зв'язки, що зміцнюють стосунки між поколіннями.

Безсумнівно, уникнути труднощів виховання не всім вдається. Та постійно поновлюючи свої психологічні знання, оволодіваючи педагогічною майстерністю і вдосконалюючи її, можливо подолати бар'єри виховання з меншими витратами зусиль і з кращим результатом, ніж якщо покладатися на стихійний перебіг подій у сім'ї.

Література

1. *Войтко В. І.* Етика сімейних відносин. — К.: Політвидав України, 1981. — 70 с.
2. *Дораніна М. С.* Культура спілкування: Навч. посіб. — К.: КМ Academia, 1997. — 192 с.
3. *Ковалев Л. Г.* Психология современной семьи. — М.: Наука, 1988. — 210 с.
4. *Кравець В. П.* Психология семейного життя. — Тернопіль: Освіта, 1995. — 205 с.
5. *Семиченко В. А., Заслуженюк В. С.* Психология і педагогіка: Навч. посіб. — К.: Веселка, 1998. — 214 с.

*А. В. РЫМАРЕНКО, студентка III курса
(Президентский университет МАУП, г. Киев)*

НАПРАВЛЕННОСТЬ ЛИЧНОСТИ СТУДЕНТОВ И ОСОБЕННОСТИ СОЦИАЛЬНО- ПСИХОЛОГИЧЕСКОГО КЛИМАТА СТУДЕНЧЕСКОЙ ГРУППЫ

Наукові праці МАУП, 2003, вип. 12, с. 143–144

В современных условиях постоянно повышается интерес к такому явлению, как социально-психологический климат (СПК) коллектива. Совершенствование СПК — это раскрытие социального и психологического потенциала общества и личности, создание наиболее полноценного образа жизни людей. Формирование благоприятного СПК студенческой группы — одно из важнейших условий подготовки высокообразованных, квалифицированных специалистов. Эффективность совместной деятельности во многом зависит от оптимальной реализации личностных и групповых возможностей. Благоприятная атмосфера в группе не только продуктивно влияет на ее результаты, но и перестраивает человека, формирует его новые возможности и проявляет потенциальные — иными словами, способствует успешной социализации личности.

Коллектив, как уже говорилось выше, представляет собой объединение людей. А это значит, что каждый из его членов привносит свои индивидуальные качества в коллектив, воздействуя на него своими оценочными суждениями, направленностью, ценностными ориентациями, установками, эмоциональными реакциями. Наличие таких социально-психологических феноменов воздействия, как заражение, подражание, убеждение, приводит к тому, что в группе вырабатывается особый стиль поведения, отношения к работе, взаимоотношений с руководством и сотрудниками, оценивания различных событий и т. д. Такое сочетание групповых и индивидуальных психологических особенностей в социальной психологии принято называть социально-психологическим климатом коллектива.

Таким образом, **социально-психологический климат** — целостная характеристика особенностей

отображения жизнедеятельности группы ее членами, которая включает:

1. Эмоциональный настрой коллектива, его проявления относительно:

- членов группы, их личных и деловых качеств;
- особенностей руководства;
- вида деятельности и т. д.

2. Особенности системы межличностных отношений во внутригрупповом общении, стиль общения.

3. Особенности ценностных ориентаций и оценочных суждений.

В нашем исследовании предпочтений относительно особенностей СПК студенческой группы мы предположили, что направленность личности (по В. Бассу) будет взаимосвязана с этими предпочтениями.

Виды направленности личности (по В. Бассу):

На себя — ориентация на прямое вознаграждение и удовлетворение безотносительно работы и сотрудников, агрессивность в достижении статуса, властность, склонность к соперничеству, тревожность, интровертированность.

На общение — ориентация на совместную деятельность, на социальное одобрение, зависимость от группы, потребность в привязанности и эмоциональных отношениях с людьми.

На дело — заинтересованность в решении деловых проблем, в выполнении работы как можно лучше, ориентация на деловое сотрудничество.

Исследование, проведенное среди студентов I курса (71 чел., возраст от 16 до 30 лет), не выявило существенного преобладания какого-либо вида направленности, кроме групп 17- (статистически значимое преобладание направленности на общение) и 18-летних (направленность на дело). Однако результаты анкетирования, в котором сту-

Место в рейтинге	Признак	Количество упоминаний	%
1	Помощь, поддержка, отзывчивость	45	71,4
2	Дружба, хорошие отношения	31	49,2
3	Взаимопонимание	18	28,6
4	Совместная работа, эффективная, полезная	15	23,8
5	Желание общаться, в том числе вне учебы	10	15,9
6	Отсутствие конфликтов	9	14,3
7	Отсутствие зависти	9	14,3
8	Равные права, обязанности, социальный статус	9	14,3
9	Единство, сплоченность коллектива	8	12,7
10	Личное "я" каждого, индивидуальность	8	12,7
11	Готовность к компромиссам, уважение	6	9,5
12	Общие интересы, совместные цели	4	6,3
13	Хорошие взаимоотношения с преподавателем, его участие в общественной жизни	4	6,3
14	Отсутствие тех, кто ставит себя выше других	3	4,8
15	Отсутствие ущемленных, аутсайдеров	3	4,8
16	Разумный лидер	1	1,6

денты выбирали наиболее существенные для благоприятного СПК факторы, показали, что наиболее значимыми являются факторы, соответствующие направленности на общение. Только в группе 18-летних в предпочтениях снова преобладает направленность на дело.

Кроме того, определены наиболее значимые предпочтения относительно благоприятного СПК (безотносительно направленности). В результате контент-анализа анкет и подсчета смысловых единиц в ответах на открытый вопрос "Что в вашем понимании означает и включает благоприятный социально-психологический климат группы?" были выделены следующие признаки (см. таблицу).

Таким образом, на основании полученных данных можно сделать вывод, что одна из важнейших задач формирования благоприятного СПК студенческих групп состоит в организации эффективного

общения в группе, формировании дружественного настроения членов группы по отношению к другим и предоставлении широких возможностей для равноправной творческой самореализации студентов.

Литература

1. Бойко В. В., Ковалев А. Г., Панферов В. Н. Социально-психологический климат коллектива и личность. — М.: Мысль, 1983.
2. Коломінський Н. Л. Психологія педагогічного менеджменту. — К.: МАУП, 1996.
3. Краткий психологический словарь. — М., 1985.
4. Райгородский Д. Я. Практическая психодиагностика. Методики и тесты: Учеб. пособие. — Самара: Бахрах-М, 2002.
5. Щёкин Г. В. Как эффективно управлять людьми. Психология кадрового менеджмента. — К.: МАУП, 1999.

О. С. БРАЙКО, студентка II курса
(Межрегиональная Академия управления персоналом, г. Киев)

ОСОБЕННОСТИ ВОСПРИЯТИЯ ФРАЗЕОЛОГИЗМОВ МУЖЧИНАМИ И ЖЕНЩИНАМИ 17–18 ЛЕТ

Наукові праці МАУП, 2003, вип. 12, с. 145–146

Рассматривается гипотеза относительно особенностей восприятия фразеологизмов мужчинами и женщинами 17–18 лет на примере студентов одного из вузов Кривого Рога.

Сегодня обрела актуальность проблема определений "человек" или "мужчина и женщина". В частности, половая дифференциация хорошо заметна в речевой деятельности человека. В данной статье частично, с точки зрения психолингвистики, раскрывается проблема половой дифференциации речи.

В качестве объекта исследования выступают особенности восприятия фразеологизмов мужчинами и женщинами в возрасте 17–18 лет.

Для подтверждения нашей гипотезы был использован метод опроса студентов I курса одного из частных вузов Кривого Рога.

Всего было опрошено 46 студентов: 29 женщин и 17 мужчин, которые не состояли в браке. Им было предложено объяснить пять фразеологических единств: *стоять над душой*, *белая ворона*, *хоть на край света*, *кровь с молоком*, *попасть пальцем в небо*.

Основные критерии обработки полученных результатов:

- 1) объяснение фразеологизма через указание на доминирование действия;
- 2) объяснение фразеологизма через указание на доминирование предмета или явления;
- 3) объяснение фразеологизма через указание на доминирование признаковости;
- 4) объяснение объективное или с использованием 3-го грамматического лица;
- 5) объяснение субъективное или с использованием 1-го или 2-го грамматического лица;
- 6) лаконичность — краткое объяснение с использованием 2–10 слов;
- 7) отсутствие лаконичности;

8) декларация непонимания значения заданного фразеологизма;

9) наличие в трактовке указания на человека;

10) формулировка значения фразеологизма с фиксацией на себя;

11) количество отказов;

12) тавтологическое, сходное со стимулом объяснение значения фразеологизма. Полное или частичное совпадение.

Критериями, процентное соотношение которых ниже 31 %, мы субъективно пренебрегли, потому что третья часть из 100 % приняли за тенденцию.

Интерпретация данных

При обработке трактовки фразеологизма *"стоять над душой"* установлено, что 59 % женщин и 76,5 % мужчин в объяснении указывают на доминирование действия. В трактовке соответственно 69 и 71 % — превалирует объективное объяснение; 45 и 71 % — объясняют фразеологизм лаконично; 76 и 77 % — указывают на человека; 45 и 35 % — объясняют тавтологически.

Фразеологизм *"белая ворона"* 76 % женщин и 71 % мужчин объясняют доминированием предмета или явления; 90 и 94 % — используют 3-е грамматическое лицо; 69 и 71 % — трактуют кратко; 90 и 94 % — указывают на человека.

Фразеологизм *"хоть на край света"* объясняют доминированием действия 41 % женщин и 53 % мужчин; доминированием предмета или явления — 55 и 41 % соответственно; объективное объяснение дают 66 и 76,5 % опрошенных; лаконичную трактовку — 59 и 76,5 %; 86 и в 53 % — указывают на человека.

Объективно объясняют фразеологизм *"кровь с молоком"* 31 % женщин и 53 % мужчин; 38 и 41 % — дают краткое объяснение: 34,5 и 41 % соответственно — указывают на человека. В карточках 48 % женщин и 35 % мужчин зафиксирован отказ.

При обработке трактовки фразеологизма *"попасть пальцем в небо"* получены такие результаты: 79 % женщин и 71 % мужчин указывают на доминирование действия; 69 и 65 % — используют в трактовке 3-е грамматическое лицо; объясняют лаконично соответственно 79 и 65 %.

Следовательно, на различные фразеологизмы мужчины и женщины дают схожие объяснения, согласно критериям обработки.

В трактовках респондентов преобладает объяснение фразеологизмов доминированием действия, что в большей степени выражено у мужчин. Но, вместе с тем, объяснение доминированием предмета или явления выражено в меньшей степени у всех опрошенных, хотя чаще встречается в ответах женщин.

Наше исследование опровергло устоявшееся мнение о "болтливости" женщин, т. е. женщина в формулировке своего ответа лаконична. Поэтому, если женщины меньше, чем мужчины, употребляют в разговорной речи тот или иной фразеологизм, в нашем случае — *"попасть пальцем в небо"*, то они (женщины) не пытаются их объяснить углубленно, а излагают только краткое содержание. В свою очередь, в объяснении фразеологизма *"стоять над душой"* у женщин наблюдается отсутствие лаконичности, что обуславливается, согласно нашему исследованию, полным или частичным повторением стимула задания, в отличие от ответов мужчин.

Важную роль в восприятии фразеологизма играет ментальность респондента: при объяснении фразеологизма *"кровь с молоком"*, гипотетически характерного для русской ментальности, зафиксирован высокий показатель отказов, причем у женщин больше, чем у мужчин, что указывает на превалирование принятия мужчинами "чужих" культур.

В утверждении О. Н. Колосовой [1, 17] говорится: "...при отчуждении одного малоизвестного живого существа носители английского языка (как мужчины, так и женщины) подсознательно приписывают ему признаки мужского рода". Согласно результатам нашего исследования, не только носители английского языка, но и русскоязычные респонденты имеют склонность к трактовке фразеологизма с указанием на человека с тенденцией сексизма.

Таким образом, гипотеза о существовании особенностей восприятия фразеологизмов мужчинами и женщинами в возрасте 17–18 лет подтвердилась.

Поскольку исследование пилотажное, то его результаты не рекомендуется экстраполировать.

Литература

1. Колосова О. Н. Биосоциальные различия в английском языке. — М.: Тверь, 1994. — 105 с.
2. Современный русский литературный язык: Учеб. для филол. спец. пед. ин-тов / П. А. Лекант, Н. Г. Гольцова, В. П. Жуков и др.; Под ред. П. А. Леканта. — 2-е изд., испр. — М.: Высш. шк., 1988. — 416 с.
3. Удовиченко Г. М. Фразеологічний словник української мови: У 2 т. — К.: Вища шк., 1984.

О. В. ЕГОШИНА, студентка III курса
(Западно-Донбасский институт экономики и управления)

РОЛЬ МЕЖЛИЧНОСТНЫХ ОТНОШЕНИЙ В СТУДЕНЧЕСКОЙ ГРУППЕ

Наукові праці МАУП, 2003, вип. 12, с. 147–149

Рассмотрены подходы к формированию межличностных отношений в студенческой группе и их значение в социализации личности будущего специалиста. Уделено внимание роли социально-психологических тренингов. Автор обосновывает свою точку зрения исследованиями среди студентов I и III курсов.

Время учебы в вузе совпадает со вторым периодом юности или первым периодом зрелости человека. 18–20 лет — возраст наиболее активного развития нравственных и интеллектуальных чувств, становления и стабилизации характера, овладения полным комплексом социальных ролей взрослого человека [3]. В личностном росте студента в эти годы важную роль играют межличностные отношения: дружба, любовь, товарищество.

Дружба представляет собой форму общения людей, обладающую особой ценностью. Это чувство характеризуется высокой степенью взаимной привязанности тех, кто общается, и способствует развитию человека на всех трех уровнях: душевном (поделиться радостью, поплакаться “в жилетку”), духовном (общие интересы, личностная совместимость), физическом (взаимопомощь, поддержка) [2; 5].

Любовь — высшая степень эмоционально-положительного отношения людей. Существует предположение, что отношения любви выполняют функцию восполнения личности, дополнения ее до идеальной целостности [2].

Товарищеские отношения — иной вид отношений. Они ориентированы на групповые цели. Всякая социальная группа, в том числе академическая, представляет собой совокупность людей, обладающих комплексом только им присущих черт, стремящихся реализовать свои потребности, способности в общей деятельности. Объединившись, люди вынуждены определенным образом взаимодействовать друг с другом для достижения общего согласия. В зависимости от того, как складываются отношения индивида с группой, во многом зависят его эмоциональное и психическое благо-

получие, дальнейшее развитие, социальная адаптация и интеграция в жизнь общества в целом, последующие жизненные перспективы. Психологи утверждают, что группа способна приумножить индивидуальный потенциал каждого отдельного своего члена, но она же способна выступать негативным фактором его жизнедеятельности, сдерживать его активность, блокировать проявление лучших качеств, порождать новые комплексы и проблемы [5].

Так, товарищеские отношения в академической группе заключаются во взаимной помощи, содействии, сотрудничестве. Если формула дружбы — “я+ты”, то формула товарищеских отношений — “мы”. В товарищеских отношениях важно чувство уважения. Оно непосредственно зависит от деловых, профессиональных качеств участников совместной деятельности.

Студенты должны обладать не только профессиональными знаниями и умениями, но и высокой культурой делового и межличностного общения, должны знать социально-психологические закономерности, уметь воздействовать на межличностные отношения в целях оптимизации совместной деятельности, повышения ее эффективности. Для реализации этих требований в Западно-Донбасском институте экономики и управления вот уже третий год как введен в учебный процесс спецкурс “Социально-психологический тренинг”.

Средства, используемые на тренинге: краткая вводная лекция-беседа по основам психологии межличностных отношений, групповая дискуссия, ролевая игра, вербальные и невербальные упражнения на выработку определенных умений, психологические, релаксационные и рекреационные

техники. Также весьма эффективны формы групповой работы в стиле групп самоанализа, где участники получают возможность перепроверить свои коммуникативные убеждения в процессе сравнения мнений всех членов группы. К тому же члены группы имеют возможность наблюдать за коммуникативным поведением других студентов с целью повышения собственной компетентности.

Во внеаудиторной жизни студенты Института продолжают развитие своей личности и углубляют знания в области межличностных отношений в клубе практической психологии "Ника", где ведутся занятия по "Синтон-программе", разработанной доктором философских наук, психологом Н. И. Козловым. Краткая тематика циклов «Синтон-программы» такова: "Трудные игры или философия жизненного выбора", "Любовь и дружба", "Мир души", "Семьеведение", "Межличностные отношения", "Школа делового успеха" и др.

Авторы различных тренинговых курсов считают, что "...есть множество причин, оказывающих негативное воздействие на развитие личности, таких как отсутствие адекватной родительской ролевой модели, неподдерживающее и обедняющее окружение, отставание в физическом развитии, отсутствие возможности практиковаться в умениях, травмирующие переживания, эмоциональные блокады" [4].

В связи с этим поэтапные курсы социально-психологических тренингов актуальны, эффективны и предполагают комплексную, последовательную работу психолога со студентами, в результате которой они получают помощь в выработке и развитии важнейших навыков межличностного взаимодействия и эмоционального самовыражения без риска возбудить ответные враждебные или защитные чувства.

Групповой тренинг — это эффективное, но далеко не единственное средство развития коммуникативной компетентности. Студенты также овладевают внутренними средствами регуляции коммуникативных действий, осваивая культурное наследие, наблюдая за поведением других людей,

проигрывая в воображении возможные коммуникативные ситуации. Поэтому, решая вопросы повышения коммуникативного потенциала личности, необходимо использовать весь арсенал имеющихся средств.

Таким образом, развитие личности происходит под влиянием воспитания, взросления. Это подтверждают результаты исследований, проведенных со студентами I и III курсов Института. Всего в исследовании приняло участие 57 человек. Диагностика проводилась по методике оценки коммуникативных и организаторских склонностей (авторы В. В. Синявский, Б. А. Федоришин). Методика базируется на принципе отражения и оценивания respondentом некоторых особенностей своего поведения в различных ситуациях. Ответы строятся на основе самоанализа опыта своего поведения в той или иной ситуации.

Организаторские способности — это умение влиять на людей для успешного разрешения ими определенных задач и достижения конкретных целей, стремление к проявлению инициативы, выполнению общественной работы.

Коммуникативные способности — умение легко и быстро устанавливать деловые и товарищеские контакты с людьми, стремление к расширению сферы общения, к участию в общественных или групповых мероприятиях, удовлетворяющих потребность людей в широком, интенсивном общении.

Результаты исследования приведены в таблице.

Например, студенты III курса характеризуются ответственностью, серьезностью, рациональностью взглядов, поиском оптимального варианта, поиском спутника жизни и т. д. У первокурсников же наблюдается тенденция легкомыслия, развлечений, увлечения, наивности и т. п.

Был проведен и другой опрос, который показал, что 1/3 студентов I курса не различают понятия "дружба" и "товарищеские отношения". Остальные считают, что дружба — это совместимость интересов; плечо, на которое можно положиться. А товарищеские отношения в их понимании — просто общение, доверие. Любвью называют духов-

Соотношение организаторских и коммуникативных способностей у студентов I и III курсов

Уровень	Организаторские способности, %		Коммуникативные способности, %	
	I курс	III курс	I курс	III курс
Низкий	47	11	16	11
Ниже среднего	32	15	49	19
Средний	30	62	25	39
Высокий	7	12	16	31

ную близость людей; наслаждение от зрительного и осязательного; взаимную симпатию.

В результате общей деятельности студентов в группе происходит понимание, переосмысление сущности отношений, их разделение. Об этом свидетельствуют данные опроса студентов III курса.

Любовь — это чувство преданности, нежности к любимому человеку; способность отдать другому все самое лучшее; взаимопонимание. Дружба в понимании студентов III курса — это помощь; поддержка; доверие; отсутствие лицемерия. Товарищество — сотрудничество; общение; отношения хороших знакомых; частое совместное времяпровождение. Все три вида отношений играют незаменимую роль в жизни третьекурсников и положительно влияют на учебный процесс.

Крепче считается дружба с детства (63 %), чем студенческая (37 %), разнополая (37 %), однополая (30 %). В любимом больше ценится друг (63 %), любовник (54 %), товарищ (25 %). Предпочтение отдается любви, возникшей из дружбы (47 %), любви с первого взгляда (19 %). Не могут обойтись без дружбы 75 %, любви — 68 %, товарищеских отношений — 56 %; могут обойтись — соответственно 3; 7 и 17 % студентов. Любовь и дружба стимулируют учебу — 23 %, мешают ей — 24 %, никак не влияют — 42 %.

Следует отметить, что в процессе групповой деятельности человек переходит от отношений "я хочу" к "я должен". Обычно эмоции сдерживаются

регламентацией прав и обязанностей. Главными регуляторами отношений выступают долг, ответственность. Товарищеские отношения приобретают свое истинное "лицо" в процессе деятельности группы, столкновения характеров, в умении уступать, понимать, поддерживать друг друга ради стремления к единой цели. Как показали результаты исследования, необходимыми условиями становления товарищеских отношений являются совместная деятельность и воспитательная работа. Таким образом, развитие межличностных отношений в студенческой группе способствует более глубокой социализации личности будущего специалиста.

Литература

1. Козлов Н. Философские сказки для обдумывающих жизнь, или веселая книга о свободе и нравственности. — Дубна: Феникс; М.: Ребус, 1994.
2. Обозов Н. Н. Как назвать наши отношения — СПб., 1998. — 44 с.
3. Педагогика и психология высшей школы: Учеб. пособие. — Ростов н/Д: Феникс, 1998. — 544 с.
4. Рудестам К. Групповая психотерапия. Психокоррекционные группы: Теория и практика: Пер. с англ. — 2-е изд. — М.: Прогресс, 1993.
5. Семиченко В. А. Психология общения. — К.: Магистр-S, 1998. — 152 с.

Ю. В. ХАРХЕЛИ, студентка II курса
(Криворожский филиал МАУП)

ОСОБЕННОСТИ ПСИХОЛОГИЧЕСКОГО ПРОТИВОСТОЯНИЯ ВЕРБАЛЬНОЙ МАНИПУЛЯЦИИ

Наукові праці МАУП, 2003, вип. 12, с. 150–151

Рассматривается проблема психологического противостояния вербальной манипуляции. Сделано предположение, что существуют его особенности. Выводы, сформулированные на основе данных, полученных методом анкетирования студентов I курса, подтвердили нашу гипотезу.

В психологии существует понятие манипуляции, которое осуществляется человеком-манипулятором (термин Э. Шострома) с позитивной или негативной целью. Доказано, что манипуляция воздействует на становление личности, поскольку с детских лет человек сталкивается с манипулятивными методами. Тематику манипуляций в психологии развивают В. П. Шейнов, Э. Бэрн, Е. Л. Доценко, Д. М. Мартин, Дж. О'Коннор, Дж. Сеймон, Э. Шостром, В. Н. Панкратов, В. Сергеечева, П. Сухарев.

Для проверки нашей гипотезы относительно существования особенностей психологического противостояния вербальной манипуляции было проведено анкетирование среди студентов I курса Криворожского филиала МАУП (возраст 17–20 лет). В пилотажном исследовании приняли участие 26 человек — 18 женщин и 8 мужчин. Из них замужем — 3 женщины, все мужчины — холостые. Респондентам были розданы карточки, содержащие девять вопросов, на которые они должны были дать ответ. Требовалось проанализировать реакцию студентов на действия манипулятора и защиту от них.

Интерпретация полученных результатов имела следующий характер.

На вопрос «Как Вы реагируете на слова, обижаящие Вас?» мнения представителей мужского пола разошлись: 25 % опрошенных постараются игнорировать сказанные слова; 25 % — станут обижать оппонента, применяя физическую силу и моральное давление; 25 % — будут действовать в зависимости от ситуации и человека, который попытается его обидеть. Женщины же оказались

более решительными — 44 % из них скажут в ответ что-то обидное и остроотреагируют на сказанные слова.

На вопрос «Как Вы отреагируете, если к Вам обращаются в момент занятости?» 50 % мужчин просто проигнорируют присутствие человека; 37 % — вежливо попросят не беспокоить их в этот момент. Женщины показали себя более тактичными, вежливыми, но в то же время более подверженными манипуляции, которая происходит как нарушение этикета, установление места и времени разговора самим манипулятором; 28 % — вежливо попросят подождать.

В случае утраты уравновешенности, отвечая на третий вопрос «Что Вы делаете, чтобы успокоиться?», 25 % мужчин мысленно успокаивают себя; 25 % — слушают музыку. Показатели указывают на то, что мужчинам присуще самообладание, которое выражается в умении самостоятельно преодолеть волнение, привести себя в спокойное состояние. У 44 % женщин прослеживается тенденция к прослушиванию приятной музыки, попытке расслабиться. Это также ярко демонстрирует наличие своих способов преодоления волнения.

Распределение ответов на вопрос «Как Вы себя ведете, если Вам указывают на Вашу вину?» показало, что 25 % мужчин согласятся и признают свою вину и столько же (25 %) — отнесутся к этому спокойно. Можно сформулировать вывод: манипулятору будет легко воздействовать на мужчин с помощью вызванного у них чувства вины. 28 % представительниц женского пола придерживаются мнения, что если они виноваты, то следует осознать

вину, а если нет, то нужно доказать свою невиновность. Ответ указывает на то, что женщины готовы признать свою вину. В том случае, если вина отсутствует, они не признают своей вины.

На вопрос "Что Вы делаете, если разговор становится невозможным для Вас?" мужчины и женщины ответили одинаково: прекратят разговор любым способом — соответственно 37 и 44 %. В этом случае они применяют такой метод психологического противостояния вербальной манипуляции, как прекращение общения, таким образом преграждая путь манипулятора к себе.

Осудив манипуляцию на себе, на вопрос "Что Вы предпримите, если вдруг почувствуете манипуляцию собой?" 25 % мужчин постараются быть равнодушными и спокойными, но также отмечают, что это не всегда может получиться. 33 % женщин сделают все, чтобы освободиться от манипуляции и перестанут общаться с человеком-манипулятором в дальнейшем.

В ответ на вопрос "Что Вы сделаете, если Вас беспокоит такой-то аспект разговора или поведения человека?" прослеживается такая тенденция: 75 % мужчин откровенно постараются сказать человеку о неправильном поведении и подкажут как вести себя дальше, попросив при этом больше так себя не вести. В этом случае можно с уверенностью сказать, что мужчины не станут терпеть неприятный разговор или грубое поведение человека. Что касается женщин, то 39 % постараются поговорить с собеседником и в случае необходимости помочь, но только если выяснится причина такого поведения. Женщины поступят подобно мужчинам, но при этом предложат свою помощь. Сказав о волнующих аспектах, мужчины и женщины применяют такой защитный механизм, который называется "расставить точки над i". К тому же откровенность и открытость поставят манипулятора в тупик.

Следующие данные зафиксированы в ответах на вопрос "Какими средствами при необходимости Вы скрываете свои чувства?". Мужчины показали высокую степень открытости чувств — 50 % из них вообще их не скрывают. Женщины оказались менее подвержены манипулированию с по-

мощью своих же чувств — 22 % не показывает их, становясь равнодушными.

На вопрос "Если Вы не хотите разговаривать с неприятным для Вас человеком, как Вы это показываете ему?" 50 % мужчин ответили, что стараются вообще не общаться с таким человеком. Этот способ более всего предотвращает манипулирование оппонентом. 33 % женщин указывают причину нежелания разговаривать. Своим откровением они предотвращают манипулирование собой.

Таким образом, гипотеза о существовании особенности психологического противостояния вербальной (словесной) манипуляции подтвердилась. Предпринятое исследование позволило зафиксировать конкретные его особенности, реализация которых предполагает необходимость:

- демонстрировать отстраненность;
- уметь говорить "нет";
- поддерживать состояние самообладания;
- избегать чувства вины;
- своевременно прекращать разговор;
- быть равнодушным и спокойным;
- открыто говорить собеседнику о его неправоте;
- не показывать чувств;
- избегать общения с неприятным человеком.

Поскольку исследование пилотажное, результаты, полученные в нем, не рекомендуется экстраполировать.

Литература

1. *Сергеева В.* Практикум манипулятора. Выбор мишени. — СПб.: Питер, 2002. — 224 с. — Сер.: Бизнес — Психология.
2. *Сухарев П. Л.* Думай, как я велю! Руководство по психологическому воздействию. — СПб.: Питер, 2002. — 192 с. — Сер.: Бизнес — Психология.
3. *Панкратов В. Н.* Манипуляция в общении и их нейтрализация. Практич. руководство. — М.: Изд-во Ин-та психотерапии, 2001. — 208 с. — Сер.: Психология успеха и эффективного управления.
4. *Шейнов В. П.* Психология влияния: Скрытое управление, манипулирование и защита от них. — М.: Ось-89, 2002. — 720 с.

З. Й. МАРЦЕНЮК, студентка IV курсу
(Національний педагогічний університет ім. М. П. Драгоманова, м. Київ)

ДИНАМІКА УЯВЛЕНЬ СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ ПРО МАЙБУТНЮ СІМ'Ю

Наукові праці МАУП, 2003, вип. 12, с. 152–153

Вивчалися зміст та динаміка поглядів сучасної студентської молоді на сімейне життя. Встановлено, що зміна уявлень молоді про майбутню сім'ю детермінована власним досвідом та особистісним становленням юнаків і дівчат.

Юнацький вік — саме в цей період молода людина оволодіває професією та створює сім'ю. Останнє потребує особливої уваги, оскільки саме уявлення про майбутнє сімейне життя формується в їхніх родин, які часто є неповними (лише батько чи мати) чи деформованими (наявність вітчима або мачухи). Уявлення молоді про майбутню сім'ю опосередковано впливають на виховання наступного покоління, на становлення повноцінної цілісної самодостатньої прогресивної особистості, що на сьогодні набуває все більшої актуальності.

Проблеми формування уявлень про родину в підлітковому віці вивчали Т. І. Юферева [10], Н. Н. Толстих [9], А. М. Парафіян [8], З. Г. Кісарчук [6]. Розбіжності в уявленнях при вступі до шлюбу аналізували В. І. Зацепін [4], К. Вітек [2], І. В. Гребенніков [3]. Проблеми сімейного щастя та вирішення труднощів у сім'ї висвітлюються у працях Д. Карнегі [5], Е. Берна [1], Д. Майерса [7] тощо.

Динаміка уявлень молоді про майбутню сім'ю, на нашу думку, недостатньо відображена в літературі, що спонукало нас обрати саме таку тему дослідження.

Головними завданнями нашого дослідження було вивчення динаміки сімейних цінностей молоді, дослідження змін у стосунках із батьками, вивчення динаміки поглядів стосовно домашніх обов'язків та розподілу ролей, дослідження рівня усвідомлення власної відповідальності у вихованні дітей та вирішенні складних питань.

З метою визначення уявлень молоді про свою майбутню сім'ю опитували студентів II та IV курсів (від 17 до 23 років) педагогічного інституту. Середній вік другокурсників майже 18 років, а студентів IV курсу — 21 рік. Співвідношення жіно-

чої та чоловічої статі відповідно 90 і 10 % в обох групах досліджуваних.

Розроблена нами анкета містила 10 запитань, зміст яких дозволяє виявити риси характеру майбутнього чоловіка чи дружини; вік, в якому потрібно одружуватися; планування народження дітей; роль чоловіка та дружини в сім'ї; можливість позашлюбних стосунків.

Опитування проводились анонімно, але респонденти зазначали свої вік і стать.

Аналіз та інтерпретація отриманих даних виявили:

- розбіжності в ієрархії якостей майбутнього чоловіка серед студенток IV курсу та другокурсниць. Погляди дівчат розділилися стосовно віку, в якому слід одружуватися. Думки хлопців щодо віку одруження та якостей їхніх майбутніх дружин частково збігаються. Молодша група досліджуваних аргументує одруження любов'ю та впевненістю в тому, що з цією людиною готова прожити життя. Старші візьмуть шлюб, коли усвідомлять власну готовність та коли зможуть забезпечити свою сім'ю. Ми пояснюємо це зміною цінностей з віком, а також тим, що 18-річна молодь більш мрійлива та схильна все ідеалізувати, а з віком молодь реальніше дивиться на життя та сім'ю;
- протилежні погляди другокурсників стосовно схожості майбутнього чоловіка (дружини) на власного батька (матір). Старші студенти незгодні або частково згодні з вищезазначеною можливістю. Ми це пояснюємо тим, що чотириккурсники переважно спілкуються із своїми батьками з позиції "дорослий — дорослий", що дає можливість оцінити їхні позитивні риси та недоліки;

- більш чіткий розподіл думок студентів II курсу стосовно голови сім'ї ("рівноправність" та "чоловік"). Погляди студентів IV курсу відображаються у схожій тенденції (відповіді "рівноправність" та "чоловік" в 2,5 раза частіше зустрічаються, ніж відповідь "жінка"). На нашу думку, студенти IV курсу відповідальніше ставляться до сім'ї та вирішення проблем, а другоккурсники під відповідями "чоловік" та "рівноправність" розуміють власну незалежність та більшу свободу;
- однакові погляди студентів щодо допомоги чоловіка по домогосподарству. Виявлено чітку розбіжність стосовно ролі жінки: 18-річні дівчата не бажають бути домогосподарками, студенти старшого віку говорять про поєднання улюбленої справи та ведення домашнього господарства. Можливо, це пояснюється тим, що 18-річні дівчата емансипованіші, ніж 21-річні, з більш яскравими феміністичними поглядами, хоча 18-річні юнаки дотримуються традиційних поглядів. 21-річна молодь вважає, що питання домашніх обов'язків та розподілу ролей у веденні домогосподарства — це справа кожної сім'ї та особистих бажань, уподобань та поглядів чоловіка і дружини;
- збіг поглядів студентів обох курсів стосовно кількості дітей (донька і син) та їх виховання. Очевидно, молодь незалежно від віку усвідомлює власну відповідальність щодо виховання дітей;
- упевненість студентів IV курсу щодо неможливості позашлюбних стосунків в їхньому подружньому житті. Серед 18-річної молоді панує інша думка: з боку чоловіка матимуть місце позашлюбні стосунки, а з боку дружини — ні; частина дівчат дозволить собі мати позашлюбні стосунки з різних причин. Ми пояснюємо це юнацьким максималізмом, загостреним почуттям власної гідності, домінуванням феміністичних поглядів у 18-річних дівчат, тобто в юнаків і дівчат цієї вікової групи ще від-

буваються процеси особистісного становлення. 21-річна молодь вже демонструє зрілі погляди, які передбачають врахування кожної людини як цілісної самодостатньої та індивідуальної особистості.

Таким чином, можна зробити висновок, що уявлення молоді про майбутню сім'ю змінюються із віком. Динаміка таких поглядів детермінується власним досвідом юнаків і дівчат, їхнім розвитком і особистим становленням, освіченістю, свободою вибору та можливостями задоволення власних потреб.

Література

1. Берн Э. Игры, в которые играют люди: Психология человеческих отношений; Люди, которые играют в игры: Психология человеческой судьбы: Пер. с англ. / Под общ. ред. М. С. Мацковского. — М.: Лист-Нью, 1997. — 336 с.
2. Витек К. Проблемы супружеского благополучия. — М.: Прогресс, 1988. — 136 с.
3. Гребенников И. В. Основы семейной жизни. — М.: Просвещение, 1991. — 158 с.
4. Зацепин В. И. О супружеской жизни. — М.: Знание, 1984. — 192 с.
5. Карнеги Д. Как завоевывать друзей и оказывать влияние на людей: Пер. с англ. — Самара: АВС, 1997. — 704 с.
6. Кисарчук З. Г. Особенности семейно-брачных представлений старшеклассников // Психология: Республ. науч.-метод. сб. / Под ред. Л. Н. Прокопиенко. — К.: Рад. шк., 1990. — Вып. 34. — С. 65–73.
7. Майерс Д. Социальная психология: Пер. с англ. — СПб.: Питер, 2000. — 688 с.
8. Парафьян А. М. К анализу генезиса самосознания в подростковом и раннем юношеском возрасте // Воспитание, обучение и психология развития. — М., 1983. — Ч. 3. — С. 672–674.
9. Толстых Н. Н. Жизненные планы подростков и юношей // Вопр. психологии. — 1984. — № 3. — С. 79–86.
10. Юферева Т. И. Образы мужчин и женщин в сознании подростков // Вопр. психологии. — 1985. — № 3. — С. 84–90.

М. Ю. АЛЕКСЄВА, студентка
(Прилуцьке педагогічне училище імені Івана Франка)

ЛЮБОВ ЯК СИНТЕЗ ПОЧУТТЯ, МИСТЕЦТВА І ВІДНОСИН

Наукові праці МАУП, 2003, вип. 12, с. 154–156

Живучи, людина прагне до самовираження. Вона не може жити без спілкування і відносин з іншими людьми, керуючись своїми почуттями. Любов — почуття, яке цікавить всіх, без нього не може бути ніяких стосунків між людьми. Наведені характеристика та психологічні основи цього почуття як синтез людських відносин, його види, а також особливості любові в юнацькому віці.

Той, хто не пізнав такого почуття, як любов, не відкривав свої обійми і не входив у чарівний світ кохання — не жив і не творив. Мабуть, саме любов надихає людей на найвеличніші подвиги, допомагає створювати шедеври літератури, архітектури, мистецтва.

Що змушує людей зближуватися одне з одним? Чому людина так невтомно шукає спілкування? Чому таким сильним є бажання поділитися з кимось своїми переживаннями, мріями, враженнями, думками? Чому нам так потрібне спілкування з іншими людьми? Що це? Звичка? Чи щось більше, невіддільне від нас самих, від нашої сутності? Питання важливі та вічні. Відповіді на них шукалися століттями — письменниками, поетами, художниками, філософами, простими людьми. І тут кожна епоха привносила щось своє, змінювала інше, поверталася до чогось забутого...

Спілкування є потребою людини як соціальної істоти, як носія свідомості. Людське спілкування багатогранне, воно різноманітне за своїм змістом, цілями, мотивами. Інтимні стосунки є глибоко особистісними переживаннями духовної єдності, яким властива безмежна віра в людину. Любов — завершальний акт, вінець людської інтимності і духовного єднання людей. Любов — не тільки почуття, а й здатність любити іншу людину, а також можливість бути коханим. Вона потребує зусиль і старанності, кінцеву мету яких можна виразити одним словом — самовдосконалення, або піднесення себе до висот гідності любові іншого. Любов — це також мистецтво, якому потрібно вчитися і в якому треба постійно вдосконалюватися.

Любов як вид взаємин між людьми не допускає владарювання однієї людини над іншою чи диккої покірності одного іншому. В коханні обидві сторони мають бути рівними, одна не може бути сліпою жертвою іншої й кожна, нічого не втрачаючи, щось тільки набуває. Разом вони становлять єдине ціле. Якщо цього немає, немає і любові у справжньому розумінні цього слова.

Віддаючи в любові свою життєву силу і енергію іншій істоті, людина ділить свою радість, збільшуючи і власну, розширює своє розуміння світу, збагачує власний кругозір, свій досвід, знання і переживання, що разом є її духовним багатством. В любові людина віддає, щоб отримувати, і отримує, щоб віддавати. Справжня любов пробуджує вибух енергії, зокрема душевну щедрість.

Любов передбачає піклування про іншу людину, зацікавленість у покращенні її життя і розвитку. Де немає цього — там не може бути справжньої любові. Любов — відповідальність і милосердя, повага і пізнання іншого, але без порушення права цього іншого мати власні секрети і залишатися особистістю. Як різновид інтимних відносин любов є антиподом ненависті: любов — це душевний потяг, ненависть — це відраза.

Людина, яка глибоко і по-справжньому любить іншу людину, не може любити тільки її одну. Свої благодійні якості любов дарує іншим людям — це доброта і сердечність, допомога і гуманізм, щирість та виваженість своїх дій і вчинків. Тому любов є синтезом, інтегральним символом людських відносин.

Очевидно, всі розуміють, що є різні види любові, бо таке складне явище не може мати якогось

однозначного трактування. Виділяють братерську, материнську, еротичну любов, любов людини до самої себе та любов до Бога. Братерська — це любов між рідними, однаково поширена людиною на всіх близьких їй людей. Материнська любов розглядається як любов сильного до слабшого, могутнього до беззахисного, багатого до біднішого. Материнська любов найбільш безкорислива, вона відкрита для всіх.

Еротична любов — це любов психофізіологічного плану до єдиної людини, яка жадає повного злиття з нею і продовження в потомстві. Цей вид любові є винятковим, оскільки він потребує виокремлення коханої людини серед інших, подібних їй, виняткового ставлення до неї.

Любов людини до самої себе до недавнього часу перебувала у затінку в нашій літературі, мистецтві через панування ідеології, виключно зорієнтованої на суспільний ідеал. Думка про те, що любити інших добре, а себе гріховно, і до сьогоднішнього дня досить поширена. Але поставимо запитання так: чи може людина любити інших, якщо вона не здатна любити себе? Відповідь, з точки зору здорового глузду, має бути заперечною. Однак... Кожна людина така ж істота, як і інші, і якщо вона любить інших, то чому вона не може любити себе? Не може існувати дві різні любові: до людей і до самого себе. Любов як високе почуття — або вона є, або її немає. Відома біблійна заповідь “возлюби ближнього свого як самого себе” містить глибоку ідею про пряму залежність між цими двома боками загальної любові — до себе і до оточуючих. Е. Фромм слушно зауважив: “Любов до інших і любов до себе буде знайдена в усіх, хто здатен любити інших”. Якщо любов до себе існує відокремлено, то це егоїзм. Егоїстична в любові людина бажає всього того, що вона має віддати іншим, тільки для самої себе. Водночас і любов до іншого може бути егоїстичною, коли людина-маніпулятор (Е. Шостром) намагається підкорити іншу людину заради власної вигоди.

Любов до Бога (в найширшому розумінні цього слова) вбирає в себе всі види любові, оскільки Бог в душі віруючого означає найвище і найсвятіше, і людина в міру своїх можливостей намагається це реалізувати у своєму ставленні до інших і самої себе. Бог виступає як символ втілення принципів добра, справедливості, істини і любові.

Крім названих видів любові можна виділити і описати такі різновиди любові, як ставлення люблячих людей до своїх близьких, перш за все до батька й матері. Коли така любов набуває крайніх форм, то вона перетворюється у псевдолюбов. Різ-

новидами псевдолюбові є фанатична любов до кумира (часто це ідолопоклонство), сентиментальна любов та ін.

Помічено, що дві людини закохуються одна в одну тоді, коли знаходять в об'єкті своїх почуттів втілення певного ідеалу. Але іноді ідеал буває одностороннім, унаслідок чого виникає так звана нерозділена любов. Іноді те, що людина сприймає як ідеал, насправді може бути ілюзією. Тільки мудрість та життєва спостережливість убезпечать людину від помилкового сприйняття іншої як об'єкта своїх інтимних інтересів.

Любов, єдиним джерелом якої є сексуальний потяг або яка базується лише на цьому, майже ніколи не буває міцною. Вона зазвичай недовговічна, оскільки в її основі немає справжнього почуття. Без високого духовного єднання та взаєморозуміння сексуальний потяг перетворюється у тимчасову фізіологічну насаду, яка швидко минає. Духовно-еротична близькість і є, очевидно, епіцентром справжнього кохання. При цьому почуття виходять за межі простої насади чи фізичної близькості. Виникає почуття гармонії і єдності, світ навколо набуває суті та змісту, людина усвідомлює справжній сенс свого існування для когось і заради когось.

Реальне формування потреби в коханні виникає в юнацькому віці. Так А. Маслоу розробив класифікацію потреб юнацького віку:

- 1) фізіологічні потреби;
- 2) потреба в безпеці;
- 3) потреба в коханні;
- 4) потреба в суспільному статусі (повазі);
- 5) потреба в самореалізації та індивідуальному розвитку.

Зауважимо, що потреби вищого (наступного) рівня виникають тільки після задоволення потреб попередніх рівнів. Тому, скажімо, потреба в коханні базується на повноцінному задоволенні фізіологічних потреб і потреб у безпеці. В юнацькому віці різко посилюється потреба в індивідуальній інтимній дружбі. Помітно активізуються міжстатеві стосунки: розширюється сфера дружніх взаємин, розвивається нагальна потреба в коханні, виникають серйозні захоплення, багато хто розпочинає статеве життя. Ось деякі результати опитування учнів 7–11-х класів середніх шкіл м. Прилуки Чернігівської області. Сексуальний досвід є у 17 % дівчат і 24 % юнаків. Майже половина з них (36 і 52 % відповідно) мали перший статевий акт у віці менше 16 років, а 6 % дівчат і 18 % юнаків — у 13 років і навіть раніше. І. С. Кон, узагальнюючи дані зарубіжних дослідників, визначає як найбільш загальну тенденцію сексуального життя другої по-

ловини ХХ ст. зниження віку сексуального дебюту і зменшення різниці в цьому відношенні між чоловіками та жінками. Ми це вдаватимемося до детального аналізу основних тенденцій сексуального життя в нашій країні та за рубежом, оскільки це не є основним завданням теми. Зауважимо тільки, що останніми роками в більшості західноєвропейських країн (за винятком Данії та Нідерландів) вік першого сексуального досвіду стабілізувався й перестав знижуватися. Оскільки ця стабілізація розпочалася ще до епідемії СНІДу, то цілком справедливо можна зазначити, що вона зумовлена не страхом, а іншими, значно тоншими соціально-психологічними причинами: відповлелення романтичних цінностей, вірності та кохання, що так войовниче заперечувалося анархістами в 60-х роках ХХ ст., важливим значенням інтимності у стосунках, підвищенням сексуальної вибірковості молоді тощо.

Юнацькі мрії про кохання відображають насамперед потребу в емоційному теплі, душевній близькості, розумінні. Як правило, вони не збігаються (особливо в юнаків) із чуттєвістю, зумовленою статевим дозріванням. На думку І. С. Кона, юнак не любить жінку, до якої відчуває потяг, і не відчуває його до жінки, яку він кохає. Тож юнацька сексуальність відрізняється від сексуальності дорослої людини, в якій гармонійно виражена єдність сексуального і духовного. Ці два потяги дозрівають не одночасно, притому по-різному в юнаків і дівчат. Так, дівчата раніше дозрівають фізіологічно, але потреба в ніжності, розумінні в них сильніша, ніж бажання фізіологічної близькості. Тому у свій перший сексуальний контакт дівчина вступає з тим хлопцем, який їй справді подобається, в якого вона закохана. Більшість дівчат вважає, що і юнак кохає її, вступаючи з нею в сексуальний контакт. Однак реальність зовсім інша. Тому у зв'язку з різноманітними особливостями сексуального дозрівання дівчат і юнаків можуть виникати взаємні непорозуміння, даремні ілюзії, а згодом і розчарування. Кохання в юності повинно назавжди залишитися для людини найсвітлішим, найнедоторканішим. Юнаки й дівчати мають навчитися контролювати прояви своєї чуттєвості, сформулювати ставлення до кохання — це та пристрасть, яка вища слави й нагород.

Юнацька дружба й кохання визначають моральну свідомість особистості і те, кого і як любитиме вже доросла людина.

У проведеному нами опитуванні, про яке йшлося вище, респондентам ставилося запитання про

мотиви вступу в сексуальні стосунки. Найбільш поширеними мотивами є такі: щоб стати популярним(ою) — 19 %; щоб продемонструвати свою незалежність від батьків — 26 %; щоб довести, що вона (він) бажані комусь і що їх можуть любити — 13 %; щоб утримати любов — 24 %; тому що "всі це роблять" — 18 %. Отже, мотиви далекі від серйозного усвідомлення справжньої сутності любові та її високого духовного призначення. Любов, заснована на таких мотивах, здебільшого призводить до розчарувань, до "розширювання" особистості.

У давньоіндійському епосі формулу любові виразили так: "Потреби душі народжують дружбу, потреби розуму — повагу, потреби тіла — сексуальне бажання. А всі три разом народжують любов"; тобто любов охоплює дружбу, повагу, секс. Усі ці явища можуть існувати і відокремлено, однак тоді це вже не любов. І власне секс без поєднання з духовними компонентами — дружбаю, повагою — залишається тільки сексом, не переростаючи в любов. Французи з цього приводу жартують: "Секс — це не привід для знайомства, а тим більше не привід для створення сім'ї".

Любов з першого погляду можлива, вона походить від жаги, що виникає під час знайомства і посилюється потім дружбаю, повагою. Якщо ж жага не підкріплюється дружбаю, повагою, взаєморозумінням, то така любов не стане справжньою. Енергія, ентузіазм, емоційність і оптимізм, самоповага і впевненість у собі, душевна щедрість — визначальні чинники стосунків двох людей, які кохають один одного і хочуть пронести свої почуття через все життя. Барбара де Анжеліз зазначає, що кохання розквітає за певних умов. Але щоб не згубити любов у корені, потрібно постійно створювати і підтримувати необхідне для любові підґрунтя.

Література

1. Барбара де Анжеліз. Секрети любви, которые должна знать каждая женщина. — М.: Эксмо-Пресс; Яуза, 2001.
2. Заброцкий М. Основы возрастной психологии. Навч. кн. — Тернопіль: Богдан, 2001.
3. Кон И. С. Психология ранней юности. — М.: Просвещение, 1989.
4. Психология и педагогика / Под ред. Радугина. — М.: Центр, 2000.
5. Столяренко Л. Д., Столяренко Л. В. Психология. — Ростов н/Д: Фенікс, 2000.

В. А. МАРЧУК, студентка II курсу
(Житомирський інститут МАУП)

ЩОДО ПРОБЛЕМИ САМОТНОСТІ В ЮНАЦЬКОМУ ВІЦІ

Наукові праці МАУП, 2003, вип. 12, с. 157

Робиться спроба проаналізувати психологічні причини самотності в юнацькому віці.

Почуття самотності переживає чимало юнаків і дівчат. В одних це почуття відображає реальність — вони справді самотні, не мають друзів і навіть приятелів, у них порушені емоційні контакти з батьками, вчителями. В інших це почуття не є безпосереднім відображенням реальності, але може бути достатньо сильним. Такі юнаки і дівчата ніби передбачають можливу самотність, оцінюючи свої зв'язки з людьми як випадкові, як такі, що мають поверховий характер.

Є ще одна, особлива категорія людей, які поєднують почуття самотності з потягом до усамітнення, — і таких найбільше. Якщо самотність — справжня відсутність зв'язків з людьми, то усамітнення — фактично прагнення осмислити себе, своє життя наодинці з собою [1].

Болгарський психолог Л. Симеонова [2] вважає, що для людей, котрі відчувають себе самотніми, характерні:

- 1) неясна потреба людини у самоствердженні, коли центром її уваги є лише власний успіх;
- 2) одноманітність поведінки, коли людина не в змозі вийти за межі обраної нею ролі, й тому відсутня природність в контактах з іншими людьми;
- 3) надмірна зосередженість на власних почуттях;
- 4) нестандартність поведінки, коли світосприймання й вчинки не збігаються з правилами й нормами, встановленими в цій групі. Зазвичай така поведінка характерна для талановитих людей, що випереджають час, в якому живуть;
- 5) недооцінка себе як особистості, й звідси страх бути нецікавим для інших.

У юнацькому віці завершується об'єктивна потреба у відокремленні. У процесі самовизначення відбувається психологічний перехід до самоуправління. У юнаків і дівчат виникає потреба у розумінні іншими людьми своєї неповторності, унікальності. І вона настільки сильна, що іноді втрачається необхідність визнавати унікальність інших людей. Пара-

докс полягає в тому, що це відбувається на тлі різкого злету значущості інтимного спілкування [3].

Саме в юнацькому віці визначається сфера реалізації своєї власної особистості, відбувається утвердження системи світобачення, тобто ствердження своєї "самості". Звідси витікає й специфіка стосунків юнаків і дівчат з іншими людьми. Вони вимагають до себе постійної уваги. Іноді це призводить до того, що втрачається потреба розуміти інших. Невміння бачити іншого породжує велику кількість проблем, з якими людина вперше стикається в юності. Юнаки та дівчата, котрі ще не встигли відчувати справжнього кохання та дружби, вже розчаровуються в цих почуттях.

За результатами психологічного обстеження, проведеного Ю. М. Швалбом та О. В. Данчевою серед учнів дев'ятих класів, виявлено, що 50,1 % старшокласників взагалі не бачать будь-якої необхідності розуміти іншу людину, а 22,2 % респондентів таку необхідність уявляють доволі абстрактно — у них не виникає бажання розуміти інших. І лише 27,7 % дев'ятикласників вважають, що в них є внутрішня необхідність і бажання розуміти інших. Але такі відповіді на прямо поставлені запитання недостатньо точно відображають психологічно складний світ юнацтва [3].

Неусвідомлюваний егоцентризм — далеко не єдина причина, що призводить до розчарування в дружбі та заважає встановленню духовно близьких стосунків з іншими людьми, а відтак може привести до самотності.

Література

1. Мудрик А. В. Время поисков и решений, или: старшеклассникам о них самих. — М.: Просвещение, 1990. — 191 с.
2. Симеонова Л. Человек рядом...: Пер. с болг. — М.: Политиздат, 1989. — 159 с.
3. Швалб Ю. М., Данчева О. В. Одиночество: социально-психологическая проблема. — К.: Украина, 1991. — 270 с.

В. С. КАЛУГЕР, студентка III курсу
(Запорізький державний університет)

ЩОДО ПИТАННЯ РЕФЛЕКСІЇ СОЦІОКУЛЬТУРНОЇ ДИНАМІКИ СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ

Наукові праці МАУП, 2003, вип. 12, с. 158–159

Розглядається проблема соціокультурних змін та методика відстеження їх у сучасній студентській молоді. Досліджується питання, яку суб'єктивну оцінку дають собі студенти у процесі підвищення культури. Встановлено, що більшість студентів правильно розуміють основні риси висококультурної особистості і це дає можливість формування культурного, розвиненого, високоінтелектуального суспільства.

У сучасний період стрімкого розвитку нових досліджень та технологій відбувається переосмислення культурних цінностей і характеристик висококультурної особистості. Тому важливо дослідити ці зміни у сучасній молоді як будівників майбутнього.

Мета нашого дослідження:

а) визначити, які саме риси притаманні висококультурній особистості за суб'єктивним баченням студентів;

б) дослідити, як студенти оцінюють основні риси висококультурної особистості;

в) відстежити зміни цих характеристик у процесі навчання;

г) виявити можливість прогнозування на майбутнє та в період професійної діяльності.

Існує багато різноманітних поглядів щодо соціокультурних змін. Найпоширенішим є розуміння соціальних змін у термінах об'єктивних структур: у вигляді об'єктивних процесів, що відбуваються нібито поза соціальними змінами, без участі його свідомої волі. Соціальна зміна в такому разі набуває форми "природно-історичного процесу" (К. Маркс).

Також є традиція розглядати соціальну зміну як процес зміни значень і смислів, як зміну самого смислу соціального світу, його смислової будови. Соціальна зміна, витлумачена з такої точки зору, означає зміну системи ціннісних орієнтацій, які визначають основні напрями життєдіяльності індивіда, її найважливішу мету.

Характеризуючи сучасну ситуацію в нашій країні як ситуацію масової дезорієнтації і втрати сми-

слу, часто звертаються до традиції в соціології, яка досліджує проблеми смислу. Фундатор "розуміючої соціології" М. Вебер предметом соціологічного аналізу вважав вивчення суб'єктивного змісту соціальної дії.

Наступник М. Вебера, засновник феноменологічної соціології А. Шюц бачив у проблемі значення головне завдання соціології.

Соціальні зміни часто пов'язують з поняттям "модернізація". Це поняття поновлює класичну соціологічну проблематику щодо глибинних змін у коренях традиційних суспільств. Наше дослідження стосовно соціокультурних змін ґрунтується на концепції М. Вебера.

Культурні зміни ми розглядали тут з позиції Е. М. Скворцової. Культурна динаміка досліджує культурні зміни з позиції розпізнання: типів культурної взаємодії, характеру культурних змін, факторів соціокультурної детермінації, способів дії та сумарних результатів дії культури.

Марксистська філософія культури виявила найбільш синтетичне бачення проблеми культурних змін. Воно переборює крайності, з одного боку, релігійного осмислення, стверджуючи пріоритет "законів Духа", а з іншого — виступає проти обмеження соціологічного підходу, розглядаючи культуру як автономний початок загальної регуляції.

Концепція культурних змін склалася насамперед як система класифікації типів культурної взаємодії. Культурна динаміка, за Е. М. Скворцовою, описується основними типами взаємодії: фазовим, циклічним та інверсійним.

За характером культурні зміни поділяють на зміни, що призводять до збагачення та диференціації культури, послаблення диференціації і занепаду культури, та на зміни, які тривалий час ніяк себе не виявляють і приречують культуру до застою.

Ми виходимо із того, що соціальна природа складалася під впливом культури. Недаремно її визначають як артефакт (В. М. Розін). Як артефакти соціальні явища змінюються дуже помітно під впливом соціокультурних факторів. Отже, соціокультурні зміни ми інтерпретуємо як процес зміни значень і смислів під впливом соціокультурних факторів.

Наша методика дослідження базується на рефлексії. Поняття "рефлексія" виникло у філософії як процес роздуму індивіда про те, що відбувається в його свідомості. Рефлексія — аналіз власного психічного становлення.

У нашому випадку нас цікавила рефлексія студентами основних рис, які характеризують висококультурну особистість.

У дослідженні брали участь студенти I, III, V курсів Запорізького державного університету факультету соціальної педагогіки та психології. Студентам було запропоновано відповісти на такі запитання:

1. Як Ви вважаєте, які три основні риси характеризують висококультурну особистість?
2. Проаналізуйте, які риси були наявні у Вас на I курсі?
3. Як змінювався Ваш культурний рівень під час навчання на II, III курсах?
4. Які риси висококультурної особистості мають бути сформовані на кінець навчання в університеті, а також у процесі професійної діяльності?

При дослідженні було виявлено, що студенти мають різноманітні уявлення про основні риси висококультурної особистості. Досліджено, що такі риси висококультурної особистості, як "належний рівень освіти" та "порядність", вважають основними 52 %. Також дуже поширеною виявилась риса "засвоєння норм та правил суспільства" (31 %).

Як виявилось, студенти I курсу віддають перевагу зовнішнім рисам висококультурної особистості. Вони виділили такі риси: "належний зовнішній вигляд, мистецтво спілкування" (40 %); "засвоєння норм та правил суспільства" (60 %), "дисциплінованість" (20 %).

Студенти старших курсів звертають увагу на внутрішні риси висококультурної особистості: "прагнення до самореалізації, знання традиції, усвідомлення та реалізація своєї мети" (28 %).

Крім того, студентами називалися такі характерні для висококультурної особистості риси, як "етичність" (21 %), "прагнення та завзятість" (10 %), "відвідування закладів культури" (10 %), "висока мораль" (10 %), "щирість" (5 %), "логічне мислення" (5 %), "здібність до творчості" (5 %).

Прогнозуючи майбутнє, студенти зазначали, що, можливо, на кінець навчання та в період професійної діяльності вони набудуть нових рис, про які вони зараз не здогадуються і які можуть стати головними.

Проведене дослідження дає можливість зробити такі висновки:

1. Якщо студент виокремлює основні риси висококультурної особистості, то він рефлексує ці риси у себе.
 2. Що краще рефлексує сама людина, то більша можливість перспективи культурної динаміки.
 3. Суб'єктивна оцінка студентів своєї особистості відіграє значну роль у процесі підвищення культури.
 4. Якщо студент не рефлексує, це означає, що він взагалі не розуміє, які риси притаманні висококультурній особистості, і тому він не може розвиватись.
- Проблема соціокультурної динаміки дуже актуальна в наш час, а тому потребує подальших досліджень.

Література

1. Бурлачук В. Віднесення до цінності // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. — 2001. — №3. — С. 100–110.
2. Вебер М. Избранные произведения. — М., 1990.
3. Семенов И. Н., Степанов С. Ю. Рефлексивная психология и педагогика творческого мышления. — Запорожье: Изд-во Запорож. гос. ун-та, 1992.
4. Скворцова Е. М. Теория и история культуры. — М., 1999.
5. Костенко Н. Культурні ідентичності // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. — 2001. — № 4. — С. 77–81.
6. Шютц А. Формирование понятия и теории в общественных науках // Американская социологическая мысль. — М., 1994. — 491 с.

О. В. ЧУРА, студентка III курса
(Межрегиональная Академия управления персоналом, г. Киев)

К ВОПРОСУ О ДРУЖБЕ В ЮНОШЕСКОМ ВОЗРАСТЕ

Наукові праці МАУП, 2003, вип. 12, с. 160–162

Рассматривается дружба как один из важнейших видов эмоциональной привязанности в юношеском возрасте.

Юношеский возраст (от 14 до 18 лет) — буквально — “третий мир”, который существует между детством и взрослостью. Отрочество и юность во все времена считались привилегированным “возрастом дружбы”. В этот период происходит рост самостоятельности. Это период бурного роста самосознания и обусловленная этим потребность в интимности. Все чувства и отношения этого возраста отличаются исключительно яркой эмоциональной окрашенностью.

Одним из важнейших видов эмоциональной привязанности и межличностных отношений юношеского возраста является дружба. Многие исследователи считают, что под влиянием повышенной мобильности общества, ускорения ритма жизни и расширения круга общения дружеские отношения современной молодежи становятся более поверхностными и экстенсивными, что дружба вытесняется широкими приятельскими компаниями, основанными на общности развлечений и т. д.

Возрастная динамика дружбы и других межличностных отношений измеряется прежде всего степенью ее избирательности, устойчивости и интимности. Все эти качества с переходом от детства к отрочеству усиливаются. Дошкольники и младшие школьники еще не разграничивают дружбу и товарищество. А подростки уже считают дружбу исключительно индивидуальным отношением. Чем старше человек, тем меньшее влияние на его дружеские отношения оказывают внешние, ситуативные факторы. В юности дружба может сохраниться и на расстоянии, так как она уже интегрирована.

Избирательность дружеских отношений сопровождается их устойчивостью. Этот факт объясняется, с одной стороны, общим повышением с возрастом стабильности интересов и предпочтений,

с другой — с развитием интеллекта увеличивается способность интегрировать противоречивую информацию, отодвигая частности на задний план. Это выражается в росте терпимости: так, ссора, которая у младших подростков означала бы конец дружбы, в юности воспринимается как частность, которой можно пренебречь ради сохранения более глубокой общности.

По своей природе юношеская дружба полифункциональна, чем и объясняется многообразие ее форм: от простого совместного времяпрепровождения до глубочайшей исповеди и самораскрытия. Но прежде всего дружба является эмоциональной привязанностью. Для нее важнее реальная или подразумеваемая личностная близость, чем общность предметных интересов, хотя обычно эти моменты в какой-то степени совмещаются.

Дружба — одновременно школа самораскрытия и школа понимания другого человека, в этом заключается психологическая ценность юношеской дружбы.

Например, статистика свидетельствует, что среди друзей своего пола у подростков преобладают именно сверстники. Возраст “идеального друга” приоткрывает некоторые не всегда осознаваемые психологические потребности юношей и девушек. Так, ориентация на ровесника — это стремление к более или менее равным отношениям. Этот вид дружбы основывается на принципе сходства и равенства. Выбор друга, старшего по возрасту, наоборот, может свидетельствовать о потребности в опеке, руководстве, потребности в примере.

Возникает закономерный вопрос: почему столь редко встречается дружба с младшими? Дело в том, что потребность в общении с младшими, желание руководить, делиться опытом, опекать совсем не редкость в юношеском возрасте. Часто по-

дростки, которые имеют младших братьев или сестер, выше, чем остальные, оценивают себя по таким качествам, как смелость, доброта, ум, самостоятельность, а также ожидают более высоких оценок в этом отношении со стороны своих родителей и друзей, являются менее эгоистичными. Общение с младшими, что позволяет подросткам проявить свои положительные качества и почувствовать себя взрослыми и значительными, благотворно влияет на их самоуважение.

Для ранней юности характерна идеализация как друзей, так и самой дружбы. Согласно ряду экспериментальных психологических исследований, представление о друге в юношеском возрасте значительно ближе к идеальному "Я" подростка, нежели к его представлению о его собственном "Я". Младший для этой роли не подходит. Общение с младшими хотя и важно, но воспринимается, скорее, как дополнение дружбы со сверстниками, нежели ее альтернатива. У тех же, кто дружит исключительно с младшими, выбор в основном вынужденный. Это является либо следствием отставания в развитии, когда по характеру своих интересов и поведению подростки объективно ближе к младшим, либо следствием каких-либо психологических трудностей: застенчивости, боязни соревновательности, которая особенно свойственна мальчишеским компаниям, несоответствия уровня притязаний и возможностей.

Существует мнение, что дружба предполагает некоторое сходство друзей. Но такое сходство наблюдается далеко не всегда и не во всем (и автор поддерживает эту точку зрения). Так, американский психолог Д. Кэнделл, исследовав большое количество дружеских пар американских школьников от 13 до 18 лет, нашла между друзьями сходство в некоторых объективных характеристиках (социальное происхождение, пол, возраст и т. д.) и определенных чертах поведения, особенно, если оно отклоняется от общепринятого. В психологических же свойствах друзей и их социальных установках сходство оказалось менее значительным.

В отличие от младших школьников подростки строго разграничивают друзей и "просто приятелей". На мой взгляд, дружба отличается от приятельства откровенностью, доверительностью. С приятелем никогда не поделишься тем, что можно доверить другу. Общение между друзьями носит характер исповеди. Дружба — отношение значительно более избирательное, чем приятельство. С приятелями просто проводят свободное время, встречаются от случая к случаю, порой случайно. С другом же стремятся общаться более интенсив-

но, быть с ним как можно чаще, много говорить по телефону даже в ущерб своим делам.

Однако в юношеской дружбе отчетливо проявляются и все противоречия этого возраста. Юношеская потребность в интимности сильна потому, что принципиально не насыщается. Юность считается привилегированным "возрастом дружбы", но сами юноши и девушки считают настоящую дружбу редкой. Это происходит не только потому, что даже самый близкий друг все-таки не твое "другое Я", а вполне самостоятельный человек, со своими взглядами, которые не всегда могут совпадать с твоими.

Чаще проблема состоит в том, что подростки ищут у друга понимания, сочувствия, поддержки и т. д., а сами далеко не всегда готовы "платить" тем же. По разным причинам. Отчасти это происходит в силу определенного эгоцентризма, заставляющего сосредотачиваться на своих проблемах и мешающего видеть проблемы другого, даже самого близкого друга, отчасти — из-за застенчивости, которая мешает раскрывать свои самые интимные переживания даже ближайшему другу.

Безудержная откровенность, не признающая никакой психологической дистанции, столь ценная в начале дружбы, иногда начинает даже тяготить.

Дружба всегда была ценностью и во все времена воспринималась многими людьми как нечто возвышенное и редкое. Поэтому к ней всегда стремятся.

Дружба похожа на воздух. Когда она есть и питает, ее как-то не замечают. Но если друзья расстаются, если рвется нить привычного контакта, то это подобно тому, как чувствуется отсутствие воздуха.

В заключение обратим внимание на соотношение дружбы и любви. С одной стороны, эти отношения кажутся более или менее альтернативными. По данным И. С. Кона и В. Л. Лосенкова, юношеско-девятиклассники, ориентированные на экстенсивное групповое общение, как правило, в качестве идеального друга не выбирают девушку. В первом круге их реального общения преобладают юноши. Тот же, кто в качестве идеального друга предпочитает девушку, обычно имеет меньше друзей своего пола, склонен считать "настоящую дружбу" редкой, и отличается повышенной рефлексивностью. Появление любимой девушки снижает эмоциональный накал однополой дружбы, друг становится, скорее, добрым товарищем.

С другой стороны, любовь уже предполагает большую степень интимности, чем дружба, она

как бы включает в себя дружбу. Юноша 16–18 лет еще может довольствоваться обществом друзей своего пола, в более старшем возрасте отсутствие интимного (не только сексуального) контакта с девушкой уже не компенсируется однополрой дружбой. Если юноша чувствует, что отстает в этом отношении от сверстников, он становится менее откровенным с друзьями, замыкается в себе.

В дружбе люди, особенно юноши и девушки, учатся особым человеческим отношениям — глубоко интимным, доверительным, заботливым. Не пройдя эту школу, они часто бывают не готовы к

другим видам человеческой близости — любви, семейным привязанностям.

Литература

1. Бестужев И. В. Молодость и зрелость. — М.: Политиздат, 1984.
2. Грановская И. М. Элементы практической психологии. — Л.: Изд-во Ленингр. ун-та, 1988.
3. Кон И. С. Дружба. — М.: Изд-во детской лит., 1987.
4. Кон И. С. Психология старшеклассника. — М.: Просвещение, 1986.

Л. В. ШТАЧИХИНА, студентка I курса
(Криворожский филиал МАУП)

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ФОРМИРОВАНИЯ ЧУВСТВА ДРУЖБЫ В ВОЗРАСТЕ 16–17 ЛЕТ

Наукові праці МАУП, 2003, вип. 12, с. 163–164

Рассматривается проблема формирования чувства дружбы в возрасте 16–17 лет. Гипотезу автора, согласно которой дружба занимает значительное место в системе межличностных отношений и привязанности, подтвердили результаты проведенного исследования.

Трудности начинаются уже с самого понятия дружбы. Современные толковые словари и учебники этики определяют дружбу как близкие отношения, основанные на взаимном доверии, привязанности, общности интересов и т. д. Было предположено, что дружба — отношение глубокое и интимное, предполагающее не только взаимопомощь, но и внутреннюю близость, откровенность, доверие и любовь. Для реализации цели выбрано методiku анкетирования. В исследовании приняли участие 50 человек (25 девушек и 25 юношей) 16–17 лет, проживающих в Кривом Роге. Опрашиваемым было предложено 7 вопросов, ответы на которые показали, что в юности дружба занимает важное место в системе межличностных отношений и привязанностей. Так, на вопрос “Есть ли у Вас задушевная подруга (друг)?” 75 % девушек и 80 % юношей ответили “да”. Получается, что общение друг с другом необходимо даже для того, чтобы не быть одинокими.

Когда подросток обретает способность погружаться в себя, в свои переживания, он открывает целый мир новых эмоций. Вместе с осознанием своей уникальности, непохожести на других приходит чувство одиночества, ощущение внутренней пустоты, которую чем-то необходимо заполнить, отсюда рост потребности в общении и одновременно повышение его избирательности, стремление найти того, с кем можно поговорить.

На вопрос “Кого Вы хотели бы иметь своим ближайшим другом?” юноши отдают предпочтение сверстникам (56 %), значительно реже — старшим (30 %) и совсем редко — младшим (14 %).

У девушек на первом месте также ровесники (52 %), но они гораздо чаще, чем юноши, выбирают старших (48 %), зато младшие среди ближайших друзей не названы.

Возраст идеального друга приоткрывает некоторые не всегда осознаваемые психологические потребности. Ориентация на ровесника говорит о стремлении к более или менее равным отношениям, выбор человека старше себя, напротив, — о потребности в опеке, руководстве. 16–17-летние юноши и девушки обычно тянутся к старшим, прислушиваются к их мнению, наследуют их поведение. Потребность в эмоциональном контакте со старшими нередко принимает форму страстного увлечения, когда во взрослом видят воплощение идеала. Почему же не выбирают младших? Ведь желание руководить, делиться опытом, опекать — не редкость в юношеском возрасте. Общение с младшими позволяет проявить свои положительные качества, почувствовать себя взрослее. И все же этот тип отношений не полностью удовлетворяет юношей и девушек; они воспринимаются, скорее всего, как дополнение дружбы со сверстниками.

На предложение “Опишите внешность своего друга (подруги)” каждый из опрашиваемых описывал внешность по-разному, но наиболее значительными элементами девушки называли внешние данные (губы, ресницы, волосы), потом черты характера и глаза. Юноши же — внешние данные и глаза.

Внешность бывает обманчива, хотя некоторые ее особенности могут быть достаточно информативными при оценке личности.

Как и другие человеческие отношения, дружба регулируется определенной системой правил, которыми руководствуются люди в дружеских отношениях, — это равноправие, уважение, умение понять, готовность прийти на помощь, доверие и преданность. Дружба несовместима с эгоизмом, предательством, нестойкостью, подлостью. На вопрос “Что Вы цените в дружбе прежде всего?” девушки выделили верность, честность и взаимопонимание, юноши — доверие и честность, т. е. различие в понимании дружбы девушек и юношей незначительное.

На вопрос “Способны ли Вы сопереживать и сочувствовать?” ответили “да” 100 % девушек, 85 % юношей. Следует отметить, что девичья дружба существенно уступает юношеской. Это еще подтверждается тем, что юноши сначала вступают в контакты друг с другом, и лишь потом, в ходе игрового или делового взаимодействия, у них складывается положительная или отрицательная установка, может быть, и возникает духовная тяга друг к другу. Девушки, наоборот, идут в контакт с теми, кто им понравится, а содержание совместной деятельности для них второстепенно.

Поскольку исследование было пилотажным, оно требует дополнений.

Литература

1. *Азбука для несовершеннолетних*: Сб. / Сост. А. Алексеева, А. Стреляный. — Изд. перераб. и доп. — М.: Мол. гвардия, 1985. — 461 с.
2. *Головаха Е. И., Панина Н. В.* Психология человеческого взаимопонимания. — К.: Политиздат Украины, 1989. — 189 с.
3. *Етика*: Навч. посіб. / Т. Г. Аболіна, В. В. Єфіменко, О. М. Лінчук та ін. — К.: Либідь, 1992. — 328 с.
4. *Как вести себя в любой компании* / Сост. К. В. Лившиц. — Донецк: ПКФ “БАО”, 2001. — 384 с.
5. *Как приобретать друзей и оказывать влияние на людей* / Пер. с англ. Ф. П. Красавина. — К.: Наук. думка, 1990. — 224 с.
6. *Кон И. С.* Дружба: этико-психологический очерк. — 2-е изд., перераб. и доп. — М.: Политиздат, 1987. — 350 с.
7. *Психология*. Учебник для студ. высш. пед. учеб. заведений: В 3 кн. — 4-е изд. — М.: Гуманит. издат. центр ВЛАДОС, 2001. — Кн. 1: Общие основы психологии. — 688 с.